

Langetermijnperspectieven voor de landbouw in de provincie Noord-Holland

Een doorkijk van 2004 naar 2015

A.B. Smit
G.S. Venema

Projectcode 4008900

September 2004

Rapport 6.04.11

LEI, Den Haag

Het LEI beweegt zich op een breed terrein van onderzoek dat in diverse domeinen kan worden opgedeeld. Dit rapport valt binnen het domein:

- Wettelijke en dienstverlenende taken
- Bedrijfsontwikkeling en concurrentiepositie
- Natuurlijke hulpbronnen en milieu
- Ruimte en Economie
- Ketens
- Beleid
- Gamma, instituties, mens en beleving
- Modellen en Data

Langetermijnperspectieven voor de landbouw in de provincie Noord-Holland; Een door-
kijk van 2004 naar 2015
Smit, A.B. en G.S. Venema (red.)
Den Haag, LEI 2004
Rapport 6.04.11; ISBN 90-5242-939-1; Prijs € 24,-
122 p., fig., tab., bijl.

In dit rapport is verslag gedaan van een studie naar de structuur, inkomenssituatie en lange-
termijnperspectieven van de land- en tuinbouw in de provincie Noord-Holland. Het rapport
dient als ondersteuning voor de provincie om haar Landbouwagonde en het Streekplan
Noord-Holland Noord vast te stellen.

Uit de studie blijkt dat de provincie zeer gevarieerd is qua agrarische activiteiten en
dat de meeste sectoren er redelijk tot goed voor staan. Bepaalde sectoren staan in een aan-
tal regio's echter onder druk door het veranderende Europese landbouwbeleid en door
grondvraag van buiten de land- en tuinbouw, zoals woningbouw, natuur en recreatie. Een
voortdurend proces van schaalvergroting is gaande en ook noodzakelijk om stijgende kos-
ten en dalende prijzen, onder andere als gevolg van de Europese landbouwhervormingen,
te compenseren. De blijvers zullen daarom de grond overnemen die door bedrijfsbeëindi-
ging vrijkomt. Daarbij blijft voortdurende aandacht voor goede verkaveling en
uitbreidingsmogelijkheden van bedrijfsgebouwen nodig.

Bestellingen:

Telefoon: 070-3358330
Telefax: 070-3615624
E-mail: publicatie.lei@wur.nl

Informatie:

Telefoon: 070-3358330
Telefax: 070-3615624
E-mail: informatie.lei@wur.nl

© LEI, 2004

Vermenigvuldiging of overname van gegevens:

- toegestaan mits met duidelijke bronvermelding
- niet toegestaan

Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van
de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO-NL) van toepassing.
Deze zijn gedeponeerd bij de Kamer van Koophandel Midden-
Gelderland te Arnhem.

Inhoud

	Blz.
Woord vooraf	9
Samenvatting	11
1. Inleiding	15
1.1 Aanleiding	15
1.2 Probleemstelling	15
1.3 Doelstelling	16
1.4 Afbakening	17
1.5 Leeswijzer	17
2. Werkwijze en uitgangspunten	18
2.1 Gegevensverzameling en -verwerking	18
2.1.1 Overzicht van de uitgevoerde activiteiten	18
2.1.2 Berekeningen van inkomenseffecten als gevolg van de GLB-hervormingen	19
2.1.3 Overige berekeningen	19
2.2 Workshops	19
3. Huidige situatie van de land- en tuinbouw in Noord-Holland	20
3.1 Structuur van de land- en tuinbouw	20
3.1.1 Overzicht	20
3.1.2 Melkvee- en schapenhouderij	27
3.1.3 Akkerbouw	28
3.1.4 Vollegrondsgroenteteelt	29
3.1.5 Bloembollenteelt	32
3.1.6 Ondersteunend glas	34
3.1.7 Fruitteelt	36
3.1.8 Biologische landbouw	37
3.2 Inkomenssituatie van de land- en tuinbouw	37
3.2.1 Overzicht	37
3.2.2 Melkvee- en schapenhouderij	38
3.2.3 Akkerbouw en vollegrondsgroenteteelt	41
3.3 Agribusiness	43
3.4 Conclusie	47

	Blz.
4. Ontwikkelingen in de land- en tuinbouw in Noord-Holland 2004-2015	48
4.1 Melkvee- en schapenhouderij en akkerbouw	48
4.1.1 Gevolgen van de Europese hervormingen	48
4.1.2 Melkvee- en schapenhouderij	51
4.1.3 Akkerbouw	52
4.2 Tuinbouw	53
4.2.1 Vollegrondsgroenteteelt	53
4.2.2 Zaadteelt	54
4.2.3 Bloembollen (met name reizende bollenkraam)	54
4.2.4 Glastuinbouw	55
4.3 Agribusiness	56
4.4 Algemene ontwikkelingen in de omgeving van de land- en tuinbouw	56
4.4.1 EU-landbouwbeleid	56
4.4.2 Mestbeleid	57
4.4.3 Gewasbescherming	58
4.4.4 Certificering	59
4.4.5 Agrarisch ruimtegebruik	59
4.4.6 Water	59
4.4.7 Biologische landbouw	60
4.4.8 Provinciaal beleid	61
4.4.9 Oost-Europa	61
4.5 Conclusie	62
5. Grondmarkt	67
5.1 Invloed van stedelijke druk en landbouw op de grondprijzen	67
5.2 Prijsontwikkelingen ten gevolge van stedelijke ontwikkelingen	67
5.3 Prijsontwikkelingen ten gevolge van ontwikkelingen in de landbouw	70
5.4 Ontwikkeling grondmobiliteit	73
5.5 Conclusie	76
6. Ontwikkelingen in de regio's in Noord-Holland 2004-2015	77
6.1 Overzicht	77
6.2 Kennemerland	78
6.3 Kop van Noord-Holland	79
6.4 West-Friesland	80
6.5 Texel	81
6.6 Waterland en Droogmakerijen	82
6.7 Meerlanden	83
6.8 Gein-, Gooi- en Vechtstreek	83

	Blz.
7. Discussie	85
7.1 Beantwoording van de onderzoeksvragen	85
7.2 Gewenste ontwikkelingen en mogelijke instrumenten	88
8. Conclusies en aanbevelingen	93
Literatuur	95
Bijlagen	
1 Ondersteunend glas	99
2A Werkwijze en uitgangspunten modelberekeningen	100
2B Berekeningen van continuïteitseffecten	103
3A Ontwikkelingen in enkele veehouderijtakken en bijbehorende teelten	104
3B Ontwikkelingen in de akkerbouw in Noord-Holland	105
3C Ontwikkelingen in de bloembollenteelt in Noord-Holland	106
3D Ontwikkelingen in de vollegrondsgroenteteelt in Noord-Holland	107
3E Ontwikkelingen in de overige vollegronds- en bedekte teelten	108
4 Inkomen uit bedrijf vanaf 1994 tot en met 2002 in diverse sectoren	109
5 Overzicht bij de bijlagen 5A, 5B en 5C	110
5A Gevolgen hervorming GLB: bedrijfsgegevens	111
5B Gevolgen hervorming GLB: effecten per product	112
5C Gevolgen hervorming GLB: inkomenseffecten	113
6 Grondgebruik in Nederland op basis van DRAM	114
7 Verslag eerste workshop	118

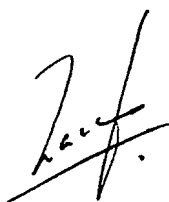

Woord vooraf

In het programma van het nieuwe College van Gedeputeerde Staten (GS) in Noord-Holland is een nieuwe Landbouwagonde aangekondigd, waarbij men wil 'uitgaan van een probleemanalyse en een visie op het landelijk gebied van Noord-Holland'. Aanvullend op de al beschikbare inzichten wenst de provincie Noord-Holland inzicht te krijgen in de huidige structuur van en de perspectieven voor de land- en tuinbouw in de provincie. Daarnaast willen GS een goed onderbouwd beeld krijgen van de toekomstige ruimtebehoefte van de agrarische sector, onder meer ten behoeve van de afronding van het in ontwikkeling zijnde nieuwe streekplan voor Noord-Holland Noord. Het LEI is gevraagd onderzoek te doen om aan bovenstaande doelstelling invulling te geven. Het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit - Regiodirectie Noordwest (LNV-NW) heeft ten behoeve van haar beleidsinvulling inhoudelijk en financieel aan het onderzoek bijgedragen en was daarmee tweede opdrachtgever.

Het onderzoek is uitgevoerd in de tweede helft van 2003 en de eerste helft van 2004 onder begeleiding van een commissie bestaande uit de heren Klijnstra, voorzitter, en Melis, beiden van de provincie Noord-Holland, De Moel (LNV-NW) en Mooij (Westelijke Land- en Tuinbouw Organisatie (WLTO)). Oorspronkelijk was de heer Marcelis voorzitter, maar door een functiewijziging verliet hij de commissie in de beginfase van het project. Het project is gefinancierd door de provincie en het Ministerie van LNV vanuit Programma 374 - Ondernemerschap en Markt. De leiding van het project en de redactie van het rapport waren in handen van Bert Smit en Gabe Venema. Het onderzoeksteam bestond verder uit verschillende sector- en grondspecialisten van het LEI, te weten Liesbeth Balk-Theuws, Walter van Everdingen, John Helming, Jakob Jager, Bas Janssens, Jan Luijt, Ruud van der Meer, Jan Nienhuis, Henri Prins en Rob Stokkers.

Het LEI spreekt een woord van dank uit aan de opdrachtgevers en de Begeleidingscommissie evenals aan de agrarische ondernemers die tijdens een tweetal workshops commentaar op het rapport hebben gegeven en hun visie op de toekomst van verschillende sectoren in de provincie hebben verwoord. We hopen dat het rapport en de workshops zullen bijdragen aan een gezonde ontwikkeling van de agrarische sectoren in Noord-Holland.

Prof.dr.ir. L.C Zachariasse
Algemeen directeur LEI B.V.

Samenvatting

In dit rapport is verslag gedaan van een studie naar de structuur, inkomenssituatie en langetermijnperspectieven van de land- en tuinbouw in de provincie Noord-Holland. Het rapport dient als ondersteuning voor de provincie om haar Landbouwagonde en het Streekplan Noord-Holland Noord vast te stellen. Het onderzoek heeft zich vooral gericht op de sectoren melkveehouderij, akkerbouw, vollegrondsgroenteteelt/-tuinbouw (exclusief permanente bloembollenteelt), reizende bollenkraam en de 'overige gemengde grondgebonden bedrijven' in de provincie Noord-Holland en de ontwikkelingen tot 2015. Er is niet alleen gekeken naar de provinciale structuur- en inkomenssituatie en perspectieven per sector, maar ook naar de regionale situatie en ontwikkelingen. Een belangrijke vraag daarbij was in welke sectoren en gebieden bedrijfsbeëindiging en schaalvergroting met name te verwachten zijn en in welk tempo? Welke gevolgen heeft dit voor de grondmarkt als de balans wordt opgemaakt met de autonome grondvraag vanuit de verschillende agrarische sectoren? In het rapport is ook aandacht besteed aan de agribusiness en werkgelegenheid binnen de provincie.

De onderzoeksvragen zijn beantwoord door literatuurstudie, workshops met sectordeskundigen van het LEI en een tweetal workshops met vertegenwoordigers van verschillende sectoren en regio's uit de provincie. Bovendien zijn de effecten van de Europese landbouwhervormingen doorgerekend met behulp van het Informatienet van het LEI en historische trends in aantallen bedrijven en bedrijfsgrootte uit CBS-data vertaald naar de periode tot 2015.

Noord-Holland heeft, vergeleken met de rest van Nederland, sterke en over het algemeen goed renderende bloembollen-, vollegrondsgroente- en akkerbouwsectoren binnen haar grenzen. In de bloembollenteelt is de laatste tijd sprake van dalende prijzen en dat geldt ook voor enige vollegrondsgroentegewassen, zodat de rendabiliteit van een deel van de bedrijven in deze sectoren onder druk staat. De melkveehouderij is in Waterland en Kennemerland en andere regio's met een kleinschalige structuur en slechte verkaveling minder sterk. De inkomens in de akkerbouw- en melkveesectoren zijn relatief laag in verhouding tot de andere agrarische sectoren. Daarnaast zijn er redelijk grote arealen glastuinbouw met vooral snijbloemen en potplanten, die ook goed renderen. Intensieve veehouderij komt in de provincie nauwelijks voor. De verschillen in inkomen tussen verschillende bedrijven en tussen verschillende jaren zijn in vrijwel alle sectoren groot. De agribusiness in de provincie sluit aan bij met name de sterkere sectoren, maar maakt in toenemende mate daarnaast gebruik van grondstoffen uit andere delen van Nederland en uit het buitenland. De arealen van de belangrijkste sectoren in de provincie staat in tabel 1.

In de periode tot 2015 zullen verschillende ontwikkelingen op het gebied van markt en beleid invloed hebben op de inkomensontwikkeling in de verschillende sectoren van de land- en tuinbouw. Voor de melkveehouderij en in mindere mate voor de akkerbouw zal inkomensdaling plaatsvinden als gevolg van de hervorming van het GLB. Meer in het algemeen zullen marktverschuivingen optreden, onder andere als gevolg van de voortgaande

uitbreiding van de EU. Daarnaast zal beleid inzake gewasbescherming, bemesting, water, certificering en ruimtelijke ordening tot aanpassingen van de bedrijfsvoering en kostenverhoging leiden. Deze ontwikkelingen dwingen tot efficiëntieverbetering op de bedrijven en zullen de sanering van minder efficiënte bedrijven bevorderen.

In de komende tien jaar neemt in alle sectoren het aantal bedrijven af en de gemiddelde bedrijfsgrootte toe. Deze schaalvergroting is noodzakelijk om het inkomen op peil te houden in verband met toenemende kosten en afnemende opbrengstprijzen, met name voor marktordeningsgewassen. De totale arealen gras- en bouwland, tuinbouwzaden en fruit zullen afnemen. De arealen vollegrondsgroenteteelt en glastuinbouw blijven constant, terwijl die van bloembollen, boomkwekerij en vaste plantenteelt licht zullen uitbreiden. Het aantal melkkoeien en schapen zal afnemen. Er komt vanuit de land- en tuinbouw zelf nauwelijks agrarische grond vrij voor andere bestemmingen, omdat de grond van 'beëindigers' hard nodig is voor de opschaling van de 'blijvers'. Bij ongewijzigd beleid zal naar verwachting de komende tien jaar ongeveer 4.000 ha grond uit de Noord-Hollandse land- en tuinbouw verdwijnen.

Tabel 1 Totale oppervlakte van sectoren in de provincie Noord-Holland in 2002 en 2015

Sector	Areeal (ha)	
	2002	2015
Melkveehouderij a)	72.300	68.200
Akkerbouw b) (ha)	41.900	41.000
Bloembollenteelt (ha)	13.700	14.500
Vollegrondsgroenteteelt	5.870	5.650
Totaal c)	134.000	129.000

a) Betreft alleen het areaal grasland; het areaal voedergewassen is opgenomen onder de akkerbouwgewassen; b) De gemiddelde bedrijfsgrootte en het aantal bedrijven hebben alleen betrekking op de gespecialiseerde akkerbouwbedrijven waarvan minimaal 67% van de totale bedrijfsgrootte bestaat uit akkerbouw. Het areaal heeft betrekking op alle geteelde akkerbouwgewassen, dus ook op de overige akkerbouw- en andere bedrijven; c) Van de sectoren in deze tabel. Het totale areaal land- en tuinbouw bed.

Het totale areaal landbouwgrond in de provincie krimpt met 330 ha per jaar van 134.900 in 2002 tot circa 132.400 ha in 2015. Voor de verschillende sectoren wordt de volgende ontwikkeling verwacht (tabel S.2):

In alle sectoren vindt schaalvergroting plaats. Het aantal bedrijven neemt af en de gemiddelde bedrijfsgrootte toe. De belangrijkste gebieden voor de melkveehouderij blijven West-Friesland en Waterland en de Droogmakerijen. De Wieringermeer neemt in belang toe. Het aantal oaien in Noord-Holland daalt van 108.000 in 2002 tot minder dan 100.000 in 2015. De belangrijkste akkerbouwregio's blijven de Haarlemmermeer en de Wieringermeer. De belangrijkste regio's voor zowel de vollegrondsgroente- als de bollenteelt blijven de Kop van Noord-Holland en West-Friesland. Voor de komende jaren wordt een afname van de groei van de vraag naar biologische producten verwacht. De afvlakkende groei beperkt ook de groeimogelijkheden voor de biologische sector, met name in de melkveehouderij en de vollegrondsgroenteteelt.

Tabel 2 Veranderingen in het aantal bedrijven en de bedrijfsgrootte tussen 2002 en 2015 in verschillende sectoren

	Akkerbouw		Melk- vee	Schapen	Volle- gronds- groente	Bloem- bollen
	alle	gespecia- liseerd				
Aantal bedrijven 2002	2.905	683	1.459		688	1.245
Aantal bedrijven in 2015	1.750	500	950		350	750
Verandering (%)	- 40	- 27	- 35		- 49	- 40
Gem. bedrijfsgrootte 2002 (ha)		40			8,5	11,4
Gem. bedrijfsgrootte in 2015		55			16,1	19,3
Verandering (%)		+ 38			+ 89	+ 69
Gem. aantal koeien 2002			53			
Gem. aantal koeien 2015			73			
Verandering (%)			+ 38			
Totaal aantal ooien 2002 (*1.000)				108		
Totaal aantal ooien 2015				100		
Verandering (%)				- 7		
Gem. melkquotum 2002 (* 1.000 kg)			396			
Gem. melkquotum 2015			610			
Verandering (%)			+ 54			

In het rapport is speciale aandacht besteed aan de grondmarkt en grondmobiliteit. Grondmobiliteit is de overgang van grond naar een andere eigenaar, met name middels verkoop. Een hoge grondmobiliteit heeft doorgaans te maken met relatief veel bedrijfsopheffingen en dat heeft weer te maken met de leeftijdsverdeling van agrarische bedrijfshoofden (relatief veel ouderen) alsmede de opvolgingssituatie. In Noord-Holland is de opvolgingssituatie ongeveer gelijk aan die in de rest van het land; in de akkerbouw en de bollenteelt is deze zelfs beter. Het verdwijnen van bedrijven betekent overigens niet dat het slecht gaat in de landbouw. Integendeel, de landbouw blijft door schaalvergroting op kracht of wordt zelfs sterker.

Het grondprijsniveau in het zuiden van Noord-Holland blijft hoog vanwege grote niet-agrarische claims en glastuinbouw. De grondprijzen in de bollengebieden (kuststreken) blijven ook hoog vanwege de goede vooruitzichten van de sector op lange termijn. Dit zal zich uitstrekken tot alle voor bollen geschikte gronden.

Door de GLB-besluiten zullen er ook gronden zijn waarop geen bedrijfstoelag rust. Grond waarvan de bedrijfstoelag is verwijderd daalt in prijs. Die lagere prijs is een gevolg van lagere jaarlijkse grondopbrengsten en gaat samen met een extensievere gebruik van de grond in de landbouw. Daaraan mag evenwel niet de conclusie worden verbonden dat die gronden als landbouwgrond onbenut blijven.

Als nader gekeken wordt naar regio's, dan kan gesteld worden dat er voor elke regio zwakke punten en bedreigingen op te noemen zijn, maar dat de belangrijkste sector(en) in iedere regio zich goed zal kunnen handhaven. De enige uitzonderingen zijn die regio's waar de concurrentie om de grond groot is door aanspraken door stadsuitbreiding, natuurontwikkeling en recreatieve doeleinden. Overigens kunnen minder sterke sectoren in de

verdrinking komen door sterkere sectoren in hetzelfde gebied, omdat zij meer kunnen betalen per ha grond.

De belangrijkste sectoren per regio qua areaal en omzet zijn (tabel 3):

Tabel 3 Belangrijkste agrarische sectoren per regio qua areaal en omzet

Regio	Belangrijkste sector qua:	
	Areaal	Omzet
Kennemerland	Melkveehouderij	Bloembollenteelt
Kop van Noord-Holland	Akkerbouw	Akkerbouw
West-Friesland	Melkveehouderij	Vollegrondsgroenteteelt
Texel	Melkveehouderij en akkerbouw	Melkveehouderij
Waterland en Droogmakerijen	Melkveehouderij	Melkveehouderij
Meerlanden	Akkerbouw	Glastuinbouw
Gein-, Gooi- en Vechtstreek	Melkveehouderij	Melkveehouderij

Voor een gezonde ontwikkeling van de Noord-Hollandse land- en tuinbouwsectoren qua structuur en economische vitaliteit is ruimte voor ontwikkeling nodig. Het gaat dan om:

1. schaalvergroting en/of verhoging van de arbeidsproductiviteit, onder andere door specialisatie;
2. verbetering van de verkaveling, met name van de perceelsgrootte en -vorm, en de ontwatering;
3. toename van inkomsten van buiten het bedrijf of uit verbreding en/of verdieping;
4. handhaving of versterking van de mogelijkheden om land te verhuren voor bijvoorbeeld bloembollen- of pootaardappelteelt;
5. versterking van vakmanschap en ondernemerschap.

Als de provincie Noord-Holland deze gezonde ontwikkeling nastreeft is het aan te bevelen dat zij de diverse land- en tuinbouwsectoren de hierboven aangegeven ruimte gaat geven. Daarbij staan haar verschillende instrumenten ten dienste:

- het regionale ruimtelijke ordeningsbeleid, met name het opstellen van streekplannen en het toetsen van bestemmingsplannen;
- het regionale waterhuishoudingsbeleid, met name het toetsen van de beheersplannen en peilbesluiten van waterbeheerders;
- de Stichting tot verbetering van de Agrarische Structuur (Stivas);
- de Plattelandsontwikkelingsplannen (POP's).

Inzet van deze instrumenten in een integrale visie en aanpak zal een gezonde ontwikkeling van de land- en tuinbouw in Noord-Holland bevorderen.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

In het programma van het nieuwe College van Gedeputeerde Staten in Noord-Holland is een nieuwe Landbouwagonde aangekondigd als opvolger van de huidige Landbouwagonde 2000-2005. Hierbij wil men 'uitgaan van een probleemanalyse en een visie op het landelijk gebied van Noord-Holland'. Aanvullend op de al beschikbare inzichten wenst de opdrachtgever inzicht te krijgen in de huidige structuur van en de perspectieven voor de land- en tuinbouw in de provincie. Daarnaast is het nodig een goed onderbouwd beeld te hebben van de toekomstige ruimtebehoefte van de agrarische sector, onder meer ten behoeve van de afronding van het in ontwikkeling zijnde nieuwe streekplan voor Noord-Holland Noord.

1.2 Probleemstelling

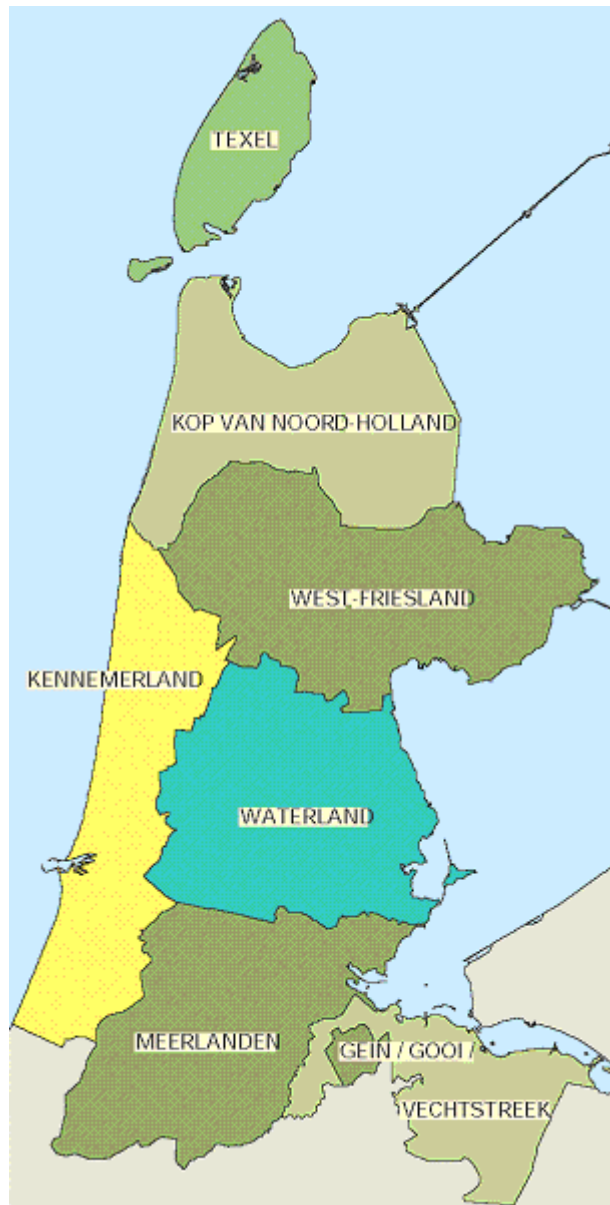
De probleemstelling kan in verschillende vragen worden verdeeld:

- Hoe ziet de structuur van de land- en tuinbouw in de provincie Noord-Holland er uit in 2003?
- Welke perspectieven hebben de sectoren melkveehouderij, akkerbouw, vollegrondsgroenteteelt/-tuinbouw (exclusief permanente bloembollenteelt), reizende bollenkraam en de 'overige gemengde grondgebonden bedrijven' tot 2015 in de provincie Noord-Holland?
- Welke perspectieven heeft de belangrijkste sector in elk van de individuele regio's? Deze vraag wordt meer kwalitatief beantwoord dan de vorige. Hiervoor wordt dezelfde regio-indeling toegepast zoals gehanteerd voor de reeks 'Kerncijfers Land- en tuinbouw' van de provincie Noord-Holland: Kennemerland, Kop van Noord-Holland, West-Friesland, Texel, Waterland en Droogmakerijen, Meerlanden en Gein-, Gooien Vechtstreek. De hierbij gehanteerde regio-indeling is in figuur 1.1 weergegeven.
- In welke sectoren en gebieden zijn bedrijfsbeëindiging en schaalvergroting met name te verwachten en in welk tempo?
- Naar welke bedrijfsomvang leiden de ontwikkelingen in de verschillende sectoren en is de omvang van de individuele sectoren voldoende voor een levensvatbare toekomst van de sectoren binnen de provincie?
- Wat zal de 'autonome' ruimtevraag zijn van de verschillende sectoren (dus exclusief de grondclaims vanuit niet-agrarische sectoren)? Zijn er gebieden waar te verwachten is dat het agrarische grondaanbod, door onder andere bedrijfsbeëindiging, op termijn de agrarische grondbehoefte overtreft?
- Welke gevolgen hebben genoemde ontwikkelingen voor de agribusiness en werkgelegenheid binnen de provincie?

1.3 Doelstelling

De doelstelling van het onderzoek is het verschaffen van goede handvatten aan de opdrachtgever ten behoeve van het opstellen van een nieuwe Landbouwagenda voor de provincie en de verdere ontwikkeling van (ruimtelijk) landbouwbeleid door het beantwoorden van de vragen uit de probleemstelling.

Kaart 1.1 De regio-indeling zoals die in dit rapport is gebruikt. Deze indeling sluit aan bij de indeling die de provincie Noord-Holland zelf hanteert (onder andere in Kerncijfers, 2003)

Bron: Provincie Noord-Holland.

1.4 Afbakening

- De sectoren glastuinbouw, permanente bollenteelt op zand en fruitteelt zijn grotendeels buiten beschouwing gelaten in de perspectieven- en grondgebruikanalyse. In deze studie staat met name ruimtegebruik centraal. Om die reden is een aantal kleinere sectoren slechts zijdelings aan bod gekomen. Wel is gekeken naar het areaal ondersteunend glas bij akkerbouw-, vollegrondsgroente- en reizende bloembollenkraambedrijven.
- Aan mogelijke strategische keuzes richting verbreding, zoals huisverkoop, opzetten van streekproducten, zorgboerderijen en agrotourisme, is geen aandacht besteed. Een dergelijke analyse zou veel extra inspanning hebben gevraagd en daarvoor was binnen het budget geen ruimte. Echter, wijzigingen in bouwplan zijn wel meegenomen in de analyse; de verschillende vormen van verbrede landbouw worden wel betrokken bij de analyse van de huidige situatie.
- Kwantitatieve uitspraken zijn vooral op provinciaal niveau gedaan. Op regionaal niveau moest de analyse noodgedwongen kwalitatiever van aard zijn, vanwege onvolledige beschikbare informatie en bijkomende statistische beperkingen. De nadruk van de analyse ligt op de belangrijkste sectoren binnen een bepaalde regio. Op regionaal niveau zullen de resultaten van te organiseren workshops een goede ondersteuning van de analyse geven en zorgdragen voor draagvlak binnen de provincie.
- De inzet van het onderzoeksmodel DRAM (Dutch Regionalised Agricultural Model) is beperkt gebleven tot het kwalitatief doortrekken van de resultaten die uit een reeds uitgevoerde landelijke doorrekening komen (De Bont et al., 2003a). Hierin zijn de effecten van de hervormingen van het GLB (Gemeenschappelijk Landbouwbeleid van de EU) voor de Nederlandse land- en tuinbouw in 2012 berekend. Een aparte analyse voor Noord-Holland zou veel extra inspanning hebben gevraagd en daarvoor was binnen het budget geen ruimte.

1.5 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 zijn de werkwijze inclusief de gebruikte modellen en de uitgangspunten bij de berekeningen beschreven. In hoofdstuk 3 wordt de huidige structuur van de land- en tuinbouw en de agribusiness gepresenteerd, evenals de historische en huidige inkomenssituatie. Vervolgens worden lijnen getrokken naar de toekomst voor de provincie als geheel voor zowel structuur en inkomens als ruimtegebruik (hoofdstukken 4 en 5) en toegespitst op de regio's (hoofdstuk 6). Hoofdstukken 7 en 8 bevatten respectievelijk de Discussie en de Conclusies en aanbevelingen. Na de literatuurlijst volgt tot slot nog een aantal bijlagen.

2. Werkwijze en uitgangspunten

2.1 Gegevensverzameling en -verwerking

2.1.1 Overzicht van de uitgevoerde activiteiten

Huidige situatie

Het onderzoek is in belangrijke mate uitgevoerd met behulp van gegevens uit het Informatienet van het LEI en uit de Landbouwtelling van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Hieruit is de structuur van de land- en tuinbouw in de provincie Noord-Holland voor 2002 afgeleid. Daarbij gaat het onder andere om aantallen bedrijven en bedrijfsomvang per sector, arealen van diverse gewassen en werkgelegenheid. Er is gebruikgemaakt van reeds uitgevoerde analyses voor de inkomensontwikkeling en de situatie in de agribusiness in het kader van voorgaande LEI-onderzoeken. Variabelen die daarbij aan de orde komen zijn onder andere het gezinsinkomen op bedrijven en de toegevoegde waarde van verschillende ketenpartijen in diverse sectoren. Speciale aandacht is besteed aan het zogenaamde ondersteunend glas. In bijlage 1 is dit begrip omschreven en gedefinieerd.

Ontwikkelingen 2003-2015

Vervolgens is berekend welke gevolgen de besluiten van de Europese landbouwministers over de hervormingen van het Gemeenschappelijke Landbouwbeleid (GLB) d.d. juni 2003 op de inkomens en de continuïteitsperspectieven van boeren en tuinders in de provincie zullen hebben tot 2015. Hierin zijn ook overige belangrijke markt- en beleidsontwikkelingen verwerkt. Hierbij is gebruikgemaakt van een aantal onderzoeksmodellen binnen het LEI te weten een inkomensmodel om de gevolgen van beleidswijzigingen door te rekenen, het regionale sectormodel DRAM en het Financieel-Economisch Simulatiemodel (FES). Er is uitgegaan van de uitwerking van de hervormingsbesluiten zoals bekend bij de start van het project, in de herfst van 2003. Op basis van deze analyses is een inschatting gemaakt in hoeverre de trends in bedrijfsbeëindiging, specialisatie en schaalvergroting zullen afwijken van de autonome trends zoals beschreven in Agenda 2000. Zij zijn in workshopverband met vertegenwoordigers van verschillende sectoren verder uitgewerkt en toegespitst naar regio's, wat nader beschreven is in 2.2.

In 2.1.2 zijn de inkomensberekeningen in verband met de GLB-hervormingen nader toegelicht en in 2.1.3 de overige modelberekeningen. Naast de gehanteerde premiebedragen in de tabellen 2.1 en 2.2 in 2.1.2 is nog een serie uitgangspunten over de invulling van het Europese landbouwbeleid bij de verschillende typen modelberekeningen gehanteerd. Deze staan in bijlage 2A.

2.1.2 Berekeningen van inkomenseffecten als gevolg van de GLB-hervormingen

Als gevolg van de GLB-hervormingen worden de dier- en gewaspremies bij marktordeningsgewassen en -producten grotendeels vervangen door directe inkomens toeslagen. Op die toeslagen wordt door de EU een korting toegepast, zodat de inkomens van met name akkerbouwers met graan- of zetmeelaardappelteelt en van melkveehouders zullen gaan dalen. Deze inkomensdalingen zijn berekend voor Noord-Holland.

De systematiek is eerder toegepast in een studie van Smit et al. (2004). De GLB-berekeningen lopen door tot 2012. Aangenomen is, dat er tussen 2012 en 2015 geen aanpassingen optreden in het beleid, de prijzen van producten en productiemiddelen, de bedrijfsstructuur en de bedrijfsvoering, zodat de inkomens in 2015 gelijk worden verondersteld aan die in 2012. Nadere details over de methode staan in bijlage 2A.1.

Ten behoeve van de leesbaarheid zijn de gedetailleerde uitkomsten van de berekeningen in bijlage 5 opgenomen. Deze bijlage wordt ingeleid door een overzicht waarin stap voor stap wordt uitgelegd hoe de berekeningen zijn uitgevoerd en waar de uitkomsten terug te vinden zijn in de betreffende tabellen. In de hoofdtekst is de informatie op hoofdlijnen weergegeven middels samenvattende tabellen en figuren.

2.1.3 Overige berekeningen

Met behulp van FES is in te schatten wat de effecten zijn van de beleidsmaatregelen op de financiële positie van landbouwbedrijven en daarmee op hun continuïteitsperspectieven. Nadere informatie over dit model is gegeven in bijlage 2B. Daarnaast is het Dutch Regionalised Agricultural Model (DRAM) ingezet, waarvan de uitkomsten vermeld zijn in bijlage 6.

2.2 Workshops

Tijdens het project is een tweetal workshops gehouden. In de eerste workshop zijn de voorlopige resultaten van de studie besproken met agrarische ondernemers uit de plantaardige en dierlijke sectoren. Daarbij is met name gelet op het beeld van de huidige situatie en de ontwikkelingen tot 2015 voor de onderscheiden sectoren en regio's juist en compleet was. Met de informatie uit deze workshop is het rapport aangevuld en verbeterd. In Bijlage 7 is een verslag van deze workshop opgenomen.

Vervolgens is een tweede workshop georganiseerd, waarin de conclusies en aanbevelingen uit het rapport (hoofdstukken 7 en 8) zijn besproken en getoetst. Speciale aandacht is daarbij besteed aan de ruimtevraag- en aanbod vanuit de agrarische sector en aan de voorwaarden waaronder de verschillende sectoren zich op vitale wijze verder kunnen ontwikkelen.

3. Huidige situatie van de land- en tuinbouw in Noord-Holland

3.1 Structuur van de land- en tuinbouw

In dit hoofdstuk wordt allereerst een overzicht geschetst van de gehele land- en tuinbouw. Hiervan worden behandeld de aandelen van bedrijfstypen in het grondgebruik, aantallen bedrijven, bedrijfsgrootte en -structuur, leeftijd van ondernemers en aantal arbeidskrachten per bedrijfstype (3.1.1). In de daarop volgende subparagrafen wordt ingegaan op de diverse bedrijfstypen inclusief ondersteunend glas in Noord-Holland. Gedetailleerde informatie over aantallen bedrijven en arealen van verschillende gewassen over een reeks van jaren en met een inschatting voor 2015 is weergegeven in bijlage 3.

3.1.1 Overzicht

De omvang van de verschillende land- en tuinbouwsectoren en de bedrijfsstructuur binnen die sectoren wijken in Noord-Holland duidelijk af van de gemiddelde structuurgegevens in Nederland (tabel 3.1). Voor een overzicht over de structuur in de jaren 1995 - 1999 (volgens het Informatienet (bedrijven tussen 16 en 800 nge)) wordt verwezen naar bijlage 3.

Met name enkele tuinbouwtakken, zoals vollegrondsgroente, bloembollen en sier-teeltproducten, komen er in grotere mate voor. In 2003 telde Noord-Holland ruim 6.200 bedrijven. Van alle bloembollenbedrijven in Nederland ligt 44% in Noord-Holland, terwijl 7% van alle land- en tuinbouwbedrijven zich in deze provincie bevindt. Bij vollegrondsgroente en snijbloemen gaat het om 18 à 19% van de bedrijven. Daarentegen zijn er nauwelijks gespecialiseerde varkens- en pluimveebedrijven. Van de bedrijven valt 19% in het bedrijfstype melkveehouderij terwijl dit landelijk 27% is.

Het agrarisch grondgebruik in Noord-Holland is weergegeven in figuur 3.1A, met daarnaast de gegevens van Nederland in figuur 3.1B. Op basis hiervan is hieronder een overzicht per sector gegeven, dat in latere paragrafen is uitgediept.

Tabel 3.1 *Structuur van de bedrijven in Noord-Holland en Nederland in 2003 (bedrijfsomvang vanaf 3 nge a)*

Regio	Akker- bouw	Melk- vee	Volle- gronds- groenten	Bloem- bollen	Snij- bloemen	Pot- planten	Overig landbouw	Overig tuintbouw	To- taal
<i>Noord-Holland</i>									
Aantal bedrijven	683	1.201	216	885	587	194	1.876	585	6.225
Aantal bedrijven (% van NH)	11	19	3	14	9	3	30	9	100
Aantal bedrijven (% van NL) b)	5	5	18	44	19	13	5	7	7
Nge a)	45.413	107.997	20.134	187.694	139.553	51.693	73.134	83.280	708.898
Nge (% van NH)	6	15	3	26	20	7	10	12	100
Nge (% van NL) b)	7	5	20	47	20	13	5	7	10
Ha	28.773	52.023	3.732	15.671	1.953	435	44.234	5.585	152.406
Ha (% van NL) b)	6	6	21	44	24	14	6	10	7
Nge/bedrijf	66,7	89,9	93,2	212,1	237,7	266,5	39,0	142,4	113,9
Ha/bedrijf	42,3	43,3	17,3	17,7	3,3	2,2	23,6	9,5	24,5
Nge/ha	1,6	2,1	5,4	12,0	71,5	118,8	1,7	14,9	4,7
<i>Nederland</i>									
Aantal bedrijven	12.599	22.865	1.208	2.009	3.100	1.447	34.117	8.156	85.501
Aantal bedrijven (%)	15	27	1	2	4	2	40	10	100
Nge	671.413	2.158.509	100.279	396.115	700.312	388.945	1.600.120	1.203.261	7.218.954
Nge (%)	9	30	1	5	10	5	22	17	100
Ha	513.814	912.786	17.710	35.976	8.124	3.181	722.119	56.962	2.270.672
Nge/bedrijf	53,3	94,4	83,0	197,2	225,9	268,8	46,9	147,5	84,4
Ha/bedrijf	40,8	39,9	14,7	17,9	2,6	2,2	21,2	7,0	26,6
Nge/ha	1,3	2,4	5,7	11,0	86,2	122,3	2,2	21,1	3,2

a) Nederlandse Grootte-Eenheden. De omvang van een bedrijf kan in nge worden uitgedrukt, waarbij per gewas of diersoort een normatieve waarde voor het saldo van dat gewas of die diersoort wordt meegeteld; b) De gegevens in deze regel betreft het aandeel van de provincie in de landelijke totalen voor de betreffende sector.

Bron: CBS-landbouwtelling, 2003; bewerking LEI.

Grasland en voedergewassen

De helft van de oppervlakte cultuurgrond in de provincie bestaat uit grasland. Het aandeel grasland in de totale oppervlakte cultuurgrond is iets hoger dan in geheel Nederland. Daar staat tegenover dat de oppervlakte voedergewassen (voederbieten, snijmaïs, luzerne en ccm (corn cob mix)) veel kleiner is. In cijfers uitgedrukt is dat 4% tegenover 12% in Nederland. De totale voederoppervlakte is daarmee 5 procentpunten kleiner dan in Nederland. Het graslandgebruik hangt vooral samen met de rundvee- en schapenhouderij. Twee derde van de Noord-Hollandse rundveehouderij komt voor in de regio's West-Friesland en Waterland en Droogmakerijen.

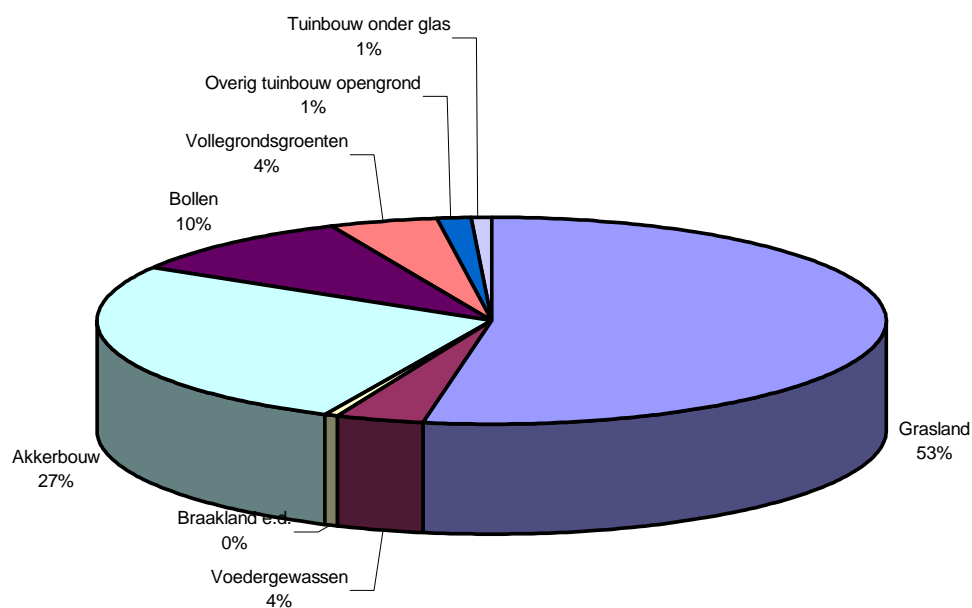
Akkerbouw (exclusief voedergewassen)

Ook de oppervlakte akkerbouw is relatief kleiner dan gemiddeld in Nederland. Het verschil bedraagt 4 procentpunten. Binnen de ruim 36.000 ha akkerbouw neemt de pootaardappel-

teelt een belangrijke en groeiende positie in. Twintig procent van de oppervlakte akkerbouw (exclusief voedergewassen) bestaat uit pootaardappelen. De teelt van consumptieaardappelen is eveneens van belang (11%), maar neemt in omvang af. De granen nemen 33% van de oppervlakte akkerbouwgewassen in en suikerbieten 17%. De overige akkerbouw bestaat uit een scala aan verschillende gewassen, waaronder graszaad (5%) en uien (3%). Akkerbouw vindt men vooral in de Kop van Noord-Holland (15.000 ha), in de Meerlanden (9.000 ha) en in West-Friesland (5.000 ha).

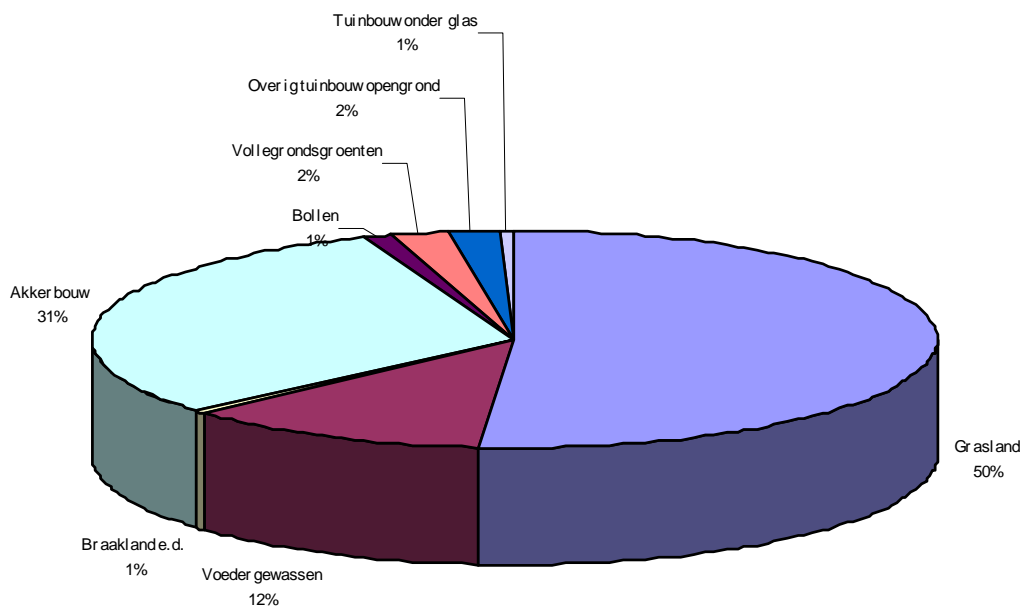
Vollegrondsgroente

Tuinbouw is in Noord-Holland zeer belangrijk. De vollegrondsgroenteteelt komt van oudsher in Noord-Holland prominent voor. In 2002 ging het om een kleine 6.000 ha. Binnen de vollegrondsgroente ligt de nadruk sterk op de koolteelt. In volgorde van belang kunnen worden onderscheiden de teelt van bloemkool (23%), bewaarkool (20%), sluitkool (13%), broccoli (6%) en spruitkool (2%). Andere vollegrondsgroentegewassen zijn winterpeen (10%), sla (6%), witlof (5%) en krotten (4%). Verreweg het belangrijkste teeltgebied is West-Friesland.

Figuur 3.1A Grondgebruik in Noord-Holland in 2002

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI.

Figuur 3.1B Grondgebruik in Nederland in 2002
Bron: CBS-Landbouw telling, bewerking LEI.

Bloembollen

Qua oppervlakte vallen vooral de bloembollen op. Zij nemen met bijna 14.000 ha maar liefst 10% van de totale oppervlakte cultuurgrond in beslag. Overigens ligt deze grond niet allemaal in Noord-Holland; ook de door Noord-Hollandse telers gecontracteerde grond buiten de provincie is in deze cijfers meegenomen. De belangrijke bloembolgewassen zijn tulp (51%), lelie (13%) en narcis (10%). Het resterende kwart wordt ingenomen door hyacint, iris, krokus, gladiool en andere soorten. De oppervlakte bloembollen is de afgelopen jaren toegenomen. De teelt is sterk geconcentreerd in de Kop van Noord-Holland, in West-Friesland en in Kennemerland.

Andere tuinbouwgewassen

Naast vollegrondsgroente worden ook andere gewassen in de opengrond geteeld. De totale oppervlakte bedraagt ongeveer 2.000 ha. Sierteelt vind men vooral in Meerlanden en West-Friesland. De kwekerij van bomen en vaste planten vindt hier ook voor een groot deel plaats. Fruitteelt komt vooral in West-Friesland voor. Het gaat met name om de appelrassen Elstar en Jonagold en het perenras Conference op gemengde appel-perenbedrijven (Quick Scan NFO, 2004). Daarnaast worden nog tuinbouwzaden verbouwd.

Ten slotte komt er nog ruim 1.000 ha tuinbouw onder glas voor. Het zwaartepunt van de glastuinbouw in Noord-Holland is de regio Meerlanden, waar vooral snijbloemen en potplanten worden geteeld. Deze regio ligt rondom Aalsmeer. Ook in West-Friesland is de glastuinbouw van belang. Naast snijbloemen worden hier ook glasgroenten verbouwd.

Bedrijfsopzet

Naast de aandelen van de bedrijfstypen in het grondgebruik verschillen ook de gemiddelde bedrijfsopzet en bedrijfsomvang in de provincie van de gemiddelde cijfers in Nederland. In oppervlakte gemeten zijn de bedrijven in Noord-Holland iets kleiner dan het gemiddelde Nederlandse bedrijf en dit verschil is in 2003 ten opzichte van 2001 nog toegenomen. Echter, gemeten in nge (zie ook bijlage 3) zijn ze groter en ook dit verschil neemt toe. Dit brengt met zich mee dat de intensiteit van het grondgebruik hoger is: 5,3 nge per hectare in Noord-Holland tegenover 3,8 nge per hectare in Nederland. Dit wordt veroorzaakt doordat de bloembollenbedrijven, potplantenbedrijven en akkerbouwbedrijven intensievere gewassen telen dan andere vergelijkbare bedrijven buiten Noord-Holland. Noord-Holland heeft dan ook bijna 7% van het areaal cultuurgrond binnen haar grenzen en tegelijkertijd bijna 10% van de nge's in Nederlands. Een andere oorzaak van dit verschil is het areaalaandeel van intensieve sectoren. Het areaalaandeel van de tuinbouwsectoren, met name bloembollen, snijbloemen en vollegrondsgroente, is groter dan het landelijke areaalpercentage cultuurgrond van 7%.

Ook binnen de bedrijfstypen zijn er verschillen waar te nemen tussen de provincie en Nederland als geheel. Gemeten in nge per bedrijf zijn met name de bloembollenbedrijven maar ook de groente- en akkerbouwbedrijven iets groter dan gemiddeld, terwijl de potplanten- en melkveebedrijven in Noord-Holland juist iets kleiner zijn.

Opvolging

Uit de (voorlopige) *Landbouwtelling 2003* van het CBS blijkt dat het aandeel van de bedrijven met een ondernemer ouder dan 50 jaar in Noord-Holland over het geheel genomen niet afwijkt van het landelijke beeld, te weten respectievelijk 59% en 57% (tabel 3.2). In een aantal sectoren is het aandeel in Noord-Holland wel duidelijk hoger dan gemiddeld, te weten in de vollegrondsgroente- (54% tegenover 47%), de potplanten- (58% tegenover 47%) en de overige landbouwsectoren (70% tegenover 63%). Het aandeel 50-plussers is zowel provinciaal als landelijk hoog op met name de overige landbouw- en de akkerbouwbedrijven. De groep overige landbouwbedrijven bestaat voor een deel uit voormalige melkveehouders die nog wel wat vee houden en naar verwachting op termijn hun bedrijf zullen beëindigen. Bij de akkerbouwers is ongeveer 60% van de ondernemers ouder dan 50 jaar.

Ook het gemiddelde aandeel van de 50-plussers met een opvolger wijkt in Noord-Holland met 39% niet af van het algemene beeld in Nederland (tabel 3.2). Binnen sectoren valt op dat het opvolgingspercentage in de akkerbouw en de bloembollenteelt in Noord-Holland respectievelijk 12 en 4 procentpunten hoger is dan landelijk. In de potplantensector daarentegen is de opvolgingsbereidheid 8% lager.

Tabel 3.2 Aantal bedrijven met ondernemer ouder dan 50 jaar in Noord-Holland en Nederland in 2003 (uitkomsten voor persoonlijke ondernemingen a) en de opvolgingssituatie in 2000

Regio	Akker- bouw	Melk- vee	Groente volle- grond	Bloem- bollen	Snij- bloem- en	Pot- planten	Overig landb.	Overig tuinb.	Totaal
<i>Noord-Holland</i>									
Aantal bedrijven	681	1.201	216	885	587	194	1.876	585	6.225
W.v. pers. onderneming a)	647	1.192	209	824	471	137	1.822	546	5.848
Ondern > 50 jaar (%)	56	54	53	47	44	41	69	49	56
Ondern > 50 jaar (aantallen)	379	643	114	414	257	79	1.286	289	3.461
Opvolgingspercentage b)	47	59	31	45	44	32	22	40	39
<i>Nederland</i>									
Aantal bedrijven	12.599	22.865	1.208	2.009	3.100	1.447	34.117	8.156	81.996
W.v. pers. onderneming a)	12.116	22.748	1.163	1.870	2.636	1.145	32.858	7.460	81.996
Ondern > 50 jaar (%)	59	53	45	47	42	38	61	45	58
Ondern > 50 jaar (aantallen)	7.377	12.021	549	950	1.310	548	20.748	3.646	47.149
Opvolgingspercentage b)	35	59	31	41	42	40	27	37	39

a) Het betreft hier alle bedrijven die op naam van een persoon staan en niet een speciale juridische structuur hebben, zoals een N.V. of een B.V.; b) Het betreft hier de opvolgingssituatie van alle bedrijven die in de verschillende sectoren in 2000 bestonden. Het CBS verzamelt deze gegevens namelijk niet jaarlijks. Bedrijven, waarvan de oudste ondernemer ouder is dan 50 jaar en waarop nog een jongere ondernemer voorkomt die jonger is dan 40 jaar (veelal vader-zoonmaatschappen) zijn in de tabel overigens ook aangemerkt als bedrijven met opvolger.

Bron: CBS-landbouwtelling, bewerking LEI.

Arbeid

Op de land- en tuinbouwbedrijven in Noord-Holland is gemiddeld 1 arbeidskracht per bedrijf meer werkzaam dan landelijk, te weten 4,0 tegenover 2,9 (tabel 3.3). Hierbij moet worden opgemerkt dat deze niet fulltime werkzaam hoeven te zijn. De niet-regelmatige arbeidskrachten zijn in deze tabel buiten beschouwing gelaten. Het aantal arbeidskrachten per bedrijf uit het gezin (de laatste kolom in tabel 3.3) blijkt voor Noord-Holland gelijk te zijn aan het gemiddelde in Nederland.

Het verschil tussen het aantal arbeidskrachten per bedrijf tussen de provincie en Nederland wordt vooral veroorzaakt door het grotere aandeel arbeidsintensieve bedrijfstypen. Bij de akkerbouw- en melkveebedrijven zijn zowel in de provincie als in Nederland gemiddeld 2 à 3 arbeidskrachten per bedrijf werkzaam (tabel 3.4). Bij de snijbloemen- en potplantenbedrijven is dit voor de provincie respectievelijk 9,5 en 8,5 arbeidskrachten tegenover 7,5 en 8 landelijk. Bij de bloembollenbedrijven is de arbeidsinzet bijna 1 arbeidskracht hoger dan landelijk (5,4 tegenover 4,6).

In Noord-Holland zijn in de primaire sector 25.657 mensen werkzaam, waarvan een aantal in deeltijd. Op fulltime-basis telt de primaire sector 21.600 volledige arbeidsplaatsen. De totale werkgelegenheid die met de landbouw samenhangt is echter groter. In paragraaf 3.3 wordt ingegaan op de werkgelegenheid in de toelevering, de verwerking en distributie die verband houdt met de landbouwproductie.

Tabel 3.3 Aantal arbeidskrachten op hoofd- en nevenberoepsbedrijven in Noord-Holland en Nederland, 2002

	Aantal bedrijven	Aantal arbeidskrachten			
		totaal a)	gezin	per bedrijf	w.v. gezin
<i>Noord-Holland</i>					
totaal	6.493	25.657	13.131	4,0	2,0
w.v. hoofdberoeps	5.169	22.951	10.998	4,4	2,1
w.v. nevenberoeps	1.324	2.706	2.133	2,0	1,6
<i>Nederland</i>					
totaal	89.580	259.959	178.395	2,9	2,0
w.v. hoofdberoeps	67.509	219.445	142.919	3,3	2,1
w.v. nevenberoeps	22.071	40.514	35.476	1,8	1,6

a) Exclusief niet-gezinsarbeidskrachten die onregelmatig werken (losse krachten).

Bron: CBS-landbouwtelling; bewerking LEI.

Tabel 3.4 Totaal aantal arbeidskrachten per bedrijf in Noord-Holland en Nederland, uitgesplitst naar bedrijfstype, 2002

Sector	Noord-Holland		Nederland	
	totaal aantal	totaal aantal uit gezin	totaal aantal	totaal aantal uit gezin
Akkerbouw	2,3	1,9	2,1	1,8
Melkvee	2,5	2,3	2,5	2,3
Groenten	3,9	2,3	4,5	2,3
Bloembollen	5,4	2,3	4,6	2,2
Snijbloemen	9,7	1,9	7,3	2,1
Potplanten	8,6	1,5	8,0	1,8
Overige landbouw	2,1	1,7	2,1	1,8
Overige tuinbouw	5,7	2,3	5,4	2,1
Totaal	4,0	2,0	2,9	2,0

Bron: CBS-landbouwtelling.

Verbrede landbouw

In Noord-Holland zijn er in vergelijking met het landelijk gemiddelde veel bedrijven met verbredingsactiviteiten. Dit is namelijk 26% ten opzichte van het landelijk gemiddelde van 20% in 2003 (tabel 3.5). In 1999 telde nog slechts 13 % van de agrarische bedrijven in Noord-Holland een of andere vorm van verbreding (*Kerncijfers*, 2003). In de meeste gevallen gaat het om natuurbeheer. Als Noord-Holland wordt vergeleken met Nederland als geheel zijn er in de provincie relatief meer verbredingsactiviteiten rond natuurbeheer en energie en is er wat minder huisverkoop. Dit heeft ook te maken met verschillen in bedrijfstypen. Akkerbouwbedrijven, glastuinbouwbedrijven en overige tuinbouwbedrijven doen vooral aan huisverkoop. Melkveebedrijven hebben vooral verbredingsactiviteiten ten aanzien van natuurbeheer en energie. De overige landbouwbedrijven hebben hun agrarisch bedrijf verbreed naar natuurbeheer, stallen van goederen van derden en recreatie.

Tabel 3.5 Aantallen bedrijven in Noord-Holland met verbredingsactiviteiten in 2003

	Akker- bouw	Melk- vee	Varkens	Pluim- vee	Ov. landb.	Glas- tuinbouw.	Ov. tuinb.	Totaal	Totaal (%) a)
Totaal aantal bedrijven	683	1.200	14	16	1.844	859	1.609	6.225	
Aantal bedrijven met verbredingsactiviteiten	186	441		4	571	129	286	1.618	
Aantal bedrijven met verbredingsactiviteiten in % van totaal	27	37		25	31	15	18	26	
Recreatie	28	55		0	119	11	35	248	15
Verwerking	33	25		0	28	6	45	137	8
Verkoop	76	48		2	93	62	159	440	27
Zorgboerderij	3	5		0	16	1	6	31	2
Stalling van goederen van derden	55	64		3	200	21	37	381	24
Natuurbeheer totaal	23	256		0	293	5	35	612	38
Energie b)	37	152		0	40	45	25	299	18

a) De percentages in deze kolom (uitgedrukt ten opzichte van het totaal aantal bedrijven met verbredingsactiviteiten) mogen niet opgeteld worden voor het berekenen van het totale aandeel bedrijven dat met verbredingsactiviteiten bezig is. Er kunnen namelijk verschillende activiteiten op hetzelfde bedrijf uitgevoerd worden en mogelijk zelfs verschillende vormen van natuurbeheer op hetzelfde bedrijf; b) Het CBS geeft voor de categorie 'energie' de volgende definitie: bedrijven die op een of andere manier duurzame energie opwekken, produceren of benutten. In concreto onderscheidt het CBS de volgende vormen: windenergie, zonnecollectoren, zonnepanelen, biomassa, energieteelt, grondbuizen, warmtepomp en koude- en warmteopslag.

Bron: CBS-Landbouwtelling, voorlopige cijfers.

3.1.2 Melkvee- en schapenhouderij

Noord-Holland is een vrij belangrijk melkveehouderijgebied. Ongeveer 5% van de Nederlandse melk wordt hier geproduceerd. Het totale melkquotum is de afgelopen 10 jaar iets ingekrompen, maar stabiliseert zich sinds 2000. De productie vindt vooral plaats in twee regio's: West-Friesland en Waterland en Droogmakerijen. Deze beide regio's verschillen nogal van structuur (tabel 3.6). In Waterland en Droogmakerijen hebben de bedrijven met melkvee gemiddeld een kleiner melkquotum. De gemiddelde melkgift per koe is aanzienlijk lager vanwege de moeilijker omstandigheden op de over het algemeen natte veengronden. De veebezetting is om dezelfde reden eveneens lager dan in West-Friesland.

In Noord-Holland heeft de schapenhouderij een redelijke omvang. Voor een klein deel gaat het om gespecialiseerde bedrijven. Meestal echter gaat het om een neventak op melkvee- of akkerbouwbedrijven. Schapen spelen een belangrijke rol in dijkbeheer. Begin jaren negentig bereikte de schapenhouderij in de provincie een hoogtepunt met rond 150.000 ooiën. In de jaren daarna is het aantal afgenomen, mede door dalende ooiëpremies. In 2002 bedroeg het aantal ooiën nog 108.000.

Tabel 3.6 Enkele structuurkenmerken van de melkveehouderij in West-Friesland en Waterland en de Droogmakerijen, 2002

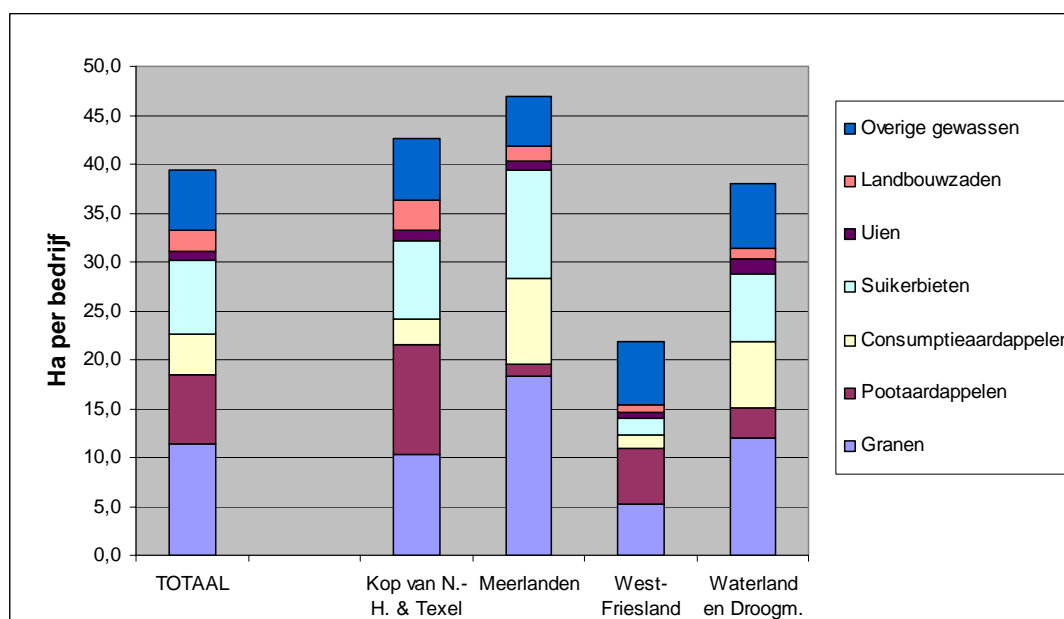
	West-Friesland	Waterland en Droogmakerijen a)
Aantal bedrijven met melkvee	495	498
Aantal melkkoeien/bedrijf	54	52
GVE/ha (totaal rundvee per ha voederoppervlak)	1,6	1,4
Melkquotum/bedrijf (* 1.000 kg per jaar)	433	356
Melkproductie (kg per melkkoe per jaar)	7.980	6.910

a) Ook tussen Waterland en de Noord-Hollandse Droogmakerijen onderling is een verschil in structuur. De melkveehouderij in Waterland verkeert in een ongunstigere positie dan in de Droogmakerijen. Kwantitatieve gegevens hierover zijn moeilijk te verkrijgen.

Bron: CBS, Landbouwtelling.

3.1.3 Akkerbouw

De akkerbouw speelt zich vooral af in de Droogmakerijen, de Kop van Noord-Holland, West-Friesland en Meerlanden. Ongeveer 5% van het Nederlandse akkerbouwareaal bevindt zich in Noord-Holland. De aardappelteelt is voor de akkerbouw een belangrijk gewas (figuur 3.2): van het totaal areaal akkerbouwgewassen neemt de aardappelteelt 28% in beslag. In de Kop van Noord-Holland, op Texel en in West-Friesland is de akkerbouw vooral gericht op de pootaardappelteelt; in de Meerlanden en in de Droogmakerijen is de teelt van consumptieaardappelen belangrijker. De afgelopen jaren is de teelt van consumptieaardappelen afgenomen, vooral als gevolg van de teruglopende oppervlakte cultuurgrond in de Haarlemmermeerpolder en bouwplanverschuivingen in het Noorden van Noord-Holland. Dit laatste heeft te maken met de geringere perspectieven voor de consumptieaardappelteelt (Wijnands en Silvis, 2000) en met de gunstige omstandigheden (gunstig klimaat, geringe luizendruk, goede grond) voor de teelt van pootaardappelen. De grotere aardappelcoöperaties verschuiven de teelt van pootaardappelen van zand- naar kleigebieden, waardoor kleigebieden meer in trek zijn. Daardoor neemt het aandeel pootaardappelen in het Noord-Hollandse bouwplan toe. Ook de trend om naar meer intensieve gewassen over te stappen heeft hiermee te maken. Door intensivering wordt het voor akkerbouwers mogelijk om de omzet en het inkomen te vergroten zonder de bedrijfsoppervlakte uit te breiden. Eventueel huurt men daarnaast land bij van collega-akkerbouwers die het wat rustiger aan willen gaan doen of - als dat mogelijk is - vindt grondruil plaats met veehouders.

Figuur 3.2 Geteelde oppervlakten van de verschillende gewassen per bedrijf op akkerbouwbedrijven in Noord-Holland (2002)

Bron: CBS-landbouwtelling, bewerking LEI.

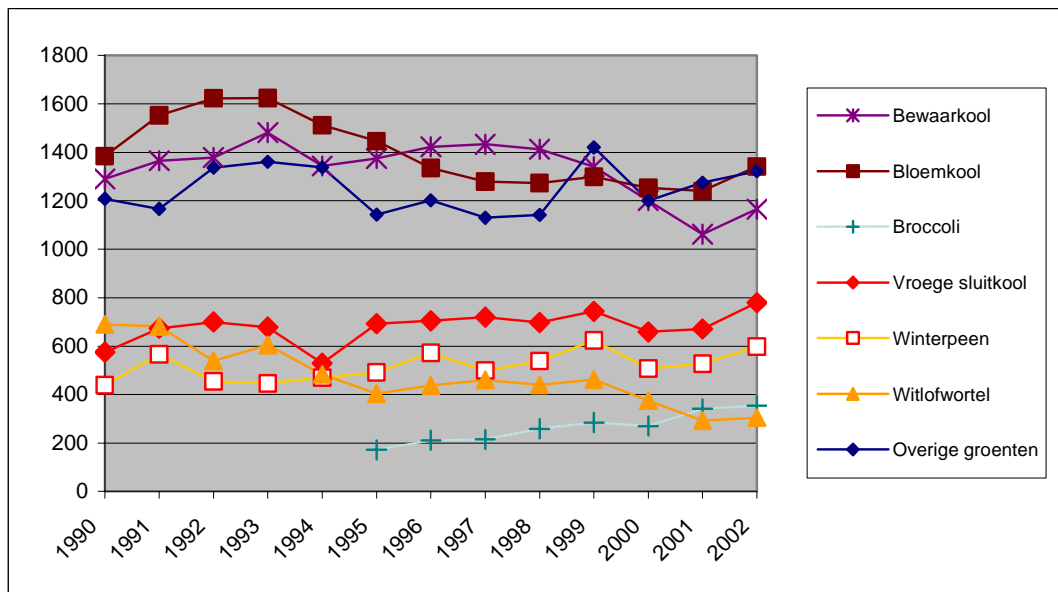
3.1.4 Vollegrondsgroenteteelt

Tabel 3.7 geeft inzicht in de ontwikkeling van het areaal en het aantal vollegrondsgroentebedrijven in Noord-Holland. Het totale areaal is over de jaren redelijk stabiel, maar het aantal bedrijven is gehalveerd, wat duidt op een sterke schaalvergroting. Verder vinden kleine verschuivingen tussen gewassen plaats; de afname bij het ene gewas wordt gecompenseerd door toename bij een ander, bijvoorbeeld broccoli in plaats van bloemkool (zie ook bijlage 3D). Figuur 3.3 geeft weer hoe de arealen groenten in de provincie zich vanaf 1990 hebben ontwikkeld.

Tabel 3.7 Aantal bedrijven met groenteteelt en totaal areaal groenten in Noord-Holland in diverse jaren

	1990	1995	2000	2002
Aantal bedrijven	1.515	1.130	815	690
Totaal areaal (ha)	5.600	5.730	5.470	5.870

Bron: CBS, Landbouwtellingen, diverse jaren.

Figuur 3.3 Ontwikkeling van het areaal vollegrondsgroentegewassen in Noord-Holland van 1990-2003
Bron: CBS, Landbouwtellingen.

De belangrijkste groentegewassen in Noord-Holland zijn:

1. vroege bewaar- en sluitkool (samengenomen): ongeveer 1.950 ha waarvan 60% witte kool. Een derde van het areaal wordt direct in de herfst afgezet, waarbij de teelt op contract een belangrijke rol vervult, en tweederde van het areaal is bestemd voor de bewaring. Van de Nederlandse koolteelt vindt 90% in Noord-Holland plaats. Ook de teelt van witte bewaarkool is een echt Noord-Hollandse activiteit: ongeveer 90% van deze teelt vindt in deze provincie plaats. Bij de herfstteelt is het aandeel van Noord-Holland 80%. Van de productie wordt ongeveer 70% geëxporteerd; 26% gaat naar de Nederlandse verwerkende industrie en 4% wordt verwerkt in groentenpakketten. Traditioneel gezien zijn Duitsland en het Verenigd Koninkrijk de twee grootste afnemers van Nederlandse witte kool. De laatste jaren vinden verschuivingen plaats, onder andere door de opkomst van de koolteelt in Duitsland. Ook de export naar het Verenigde Koninkrijk laat een lichte daling zien. Medio jaren negentig kwam de afzet naar Rusland fors op gang maar deze liep vanaf 1998/99 flink terug. Het areaal en de productie in Rusland zelf zijn aanzienlijk gestegen en de opslag- en bewaarfaciliteiten aldaar zijn aanzienlijk verbeterd. Door schommelingen in de fysieke opbrengsten varieert de totale Russische productie van jaar tot jaar. Indien de productie ontoereikend is wordt eerst goedkoop bulkproduct uit Wit-Rusland en Polen geïmporteerd en dan pas zijn Nederland en Duitsland aan de beurt. De Nederlandse afzet is afhankelijk van de prijs en de ontwikkelingen in Rusland en Oost-Europa. Mede daardoor fluctueert de prijs sterk (vergelijkbaar met de varkenscyclus);
2. bloemkool en broccoli: in Noord-Holland wordt ongeveer 1.700 ha bloemkool en broccoli geteeld, wat overeenkomt met bijna de helft van het Nederlandse areaal. De ontwikkelingen voor deze groep is iets rooskleuriger dan voor bewaar- en sluitkool.

- Het areaal is tamelijk stabiel. Sinds 1995 is het areaal broccoli verdubbeld tot ruim 350 ha in 2002;
3. sla: in Nederland wordt in totaal ca 2.000 ha¹ (ijsberg)sla geteeld waarvan de helft in Noord-Holland. Bijna een kwart van het Nederlandse areaal wordt op contract geteeld. De Nederlandse productie bedraagt 55.000 ton en de uitvoer bijna 31.000 ton. Om aan de Nederlandse consumptie van 60.000 ton te voldoen wordt ongeveer 35.000 ton ingevoerd, voornamelijk uit Spanje. De invoer vanuit Spanje speelt zich vooral af in de periode oktober tot en met mei, terwijl de Nederlandse oogst in mei op gang komt en tot oktober duurt. De export vindt onder andere plaats naar Duitsland. Nederland wordt in Duitsland uit de markt gedrukt door binnenlandse telers. Sinds midden jaren negentig is de export naar Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Spanje afgenomen. Daartegenover staat een verhoudingsgewijs beperkte stijging van de export naar Italië en België/Luxemburg. Het areaal zal verder afnemen;
  4. de belangrijkste contractteelten zijn knolselderij (96 ha), krotten (233 ha), winterpeen (600 ha), witlofwortel (304 ha) en spinazie (55 ha). De verwerkende industrie verwacht een verschuiving van deze teelten naar het buitenland;
  5. aardbeien worden met name in Kennemerland geteeld. Het areaal is in Noord-Holland drastisch teruggelopen.

Noord-Holland heeft ruim een kwart van het in Nederland getrokken areaal witlofwortelen (830 ha). In tabel 3.8 wordt informatie verstrekt over de ontwikkeling van de witlofproductie in Noord-Holland. Het areaal witloftrek is sterk teruggelopen als gevolg van concurrentie; met name in Polen is de trek sterk toegenomen. Het aantal bedrijven met witloftrek nam af van circa 100 in 1990 tot ruim 40 in 2002. In Noord-Holland wordt ongeveer 300 hectare witlofwortelen geteeld. Dit betekent dat een belangrijk deel van de ruim 800 ha te trekken wortelen elders wordt geteeld. De trekcapaciteit is in de periode voor 1995 al fors geslonken want deze bedroeg in 1991 nog bijna 70.000 m². De ontwikkelingen duiden op een voortgaande schaalvergroting.

Tabel 3.8 Areaal witlofwortelen in de open grond geteeld, geforceerd en trekcapaciteit voor witlof in Noord-Holland in 1995, 2000 en 2002

	1995	2000	2002
Areaal witlofwortel (ha)	405	375	304
Areaal witlof getrokken (ha)	1.003	993	830
Trekcapaciteit (m ²)	17.350	14.830	16.365
Aantal bedrijven met witloftrek	79	51	41

Bron: CBS, Landbouwtelling.

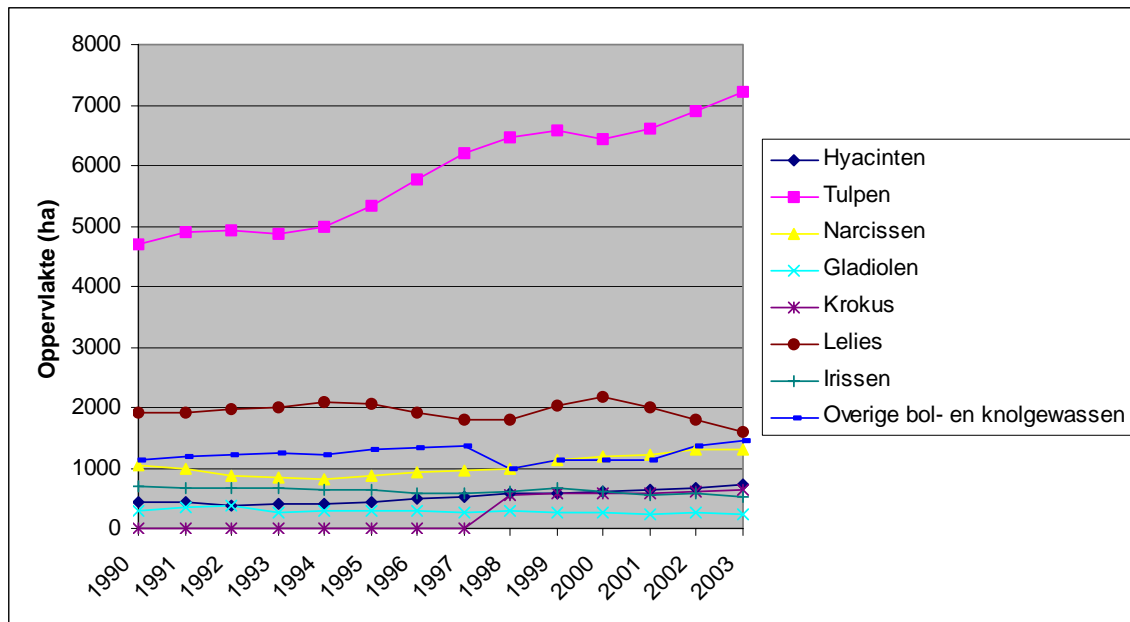
De witlofteelt bevindt zich de laatste jaren als gevolg van lage prijzen in een minder gunstige positie. Door het grote aanbod en de achterblijvende vraag zijn telers genoodzaakt hun product beneden kostprijs af te zetten. Omdat de periode van lage prijzen niet eerder zo lang duurde staat de rentabiliteit van de teelt onder druk en is er nauwelijks

¹ Bij sla is de Landbouwtelling niet betrouwbaar in verband met dubbelteelten. Het daadwerkelijke areaal is naar schatting twee keer zo groot.

ruimte om vernieuwingen door te voeren. Het grote aanbod wordt veroorzaakt door het grotere areaal in de belangrijkste productielanden Nederland, Frankrijk en België. De geringe vraag wordt veroorzaakt doordat witlof moet concurreren met vele alternatieve slapproducten. Ook blijkt dat jonge gezinnen achterblijven in hun witlofaankopen. Duitsland is de belangrijkste afnemer van witlof; het Nederlandse aandeel in de Duitse import ligt nog net boven de 50% maar daalt. Duitse consumenten eten witlof hoofdzakelijk als sla zodat witlof daar moet concurreren met gewassen als ijsbergsla.

3.1.5 Bloembollenteelt

Het totale areaal bloembollen in de provincie Noord-Holland is in de periode 1990-2003 gegroeid van 10.183 ha naar 13.699 ha. De ontwikkeling van de oppervlakte van de verschillende bolgewassen is weergegeven in figuur 3.4. Daarbij is uitgegaan van de gegevens van het CBS waarbij geen rekening is gehouden met de reizende bollenkraam of contractteelt buiten de provincie.

Figuur 3.4 Ontwikkeling van het areaal bloembollengewassen in Noord-Holland van 1990-2003
Bron: CBS, Landbouwtellingen, bewerking LEI.

Het areaal in het Noordelijk Zandgebied en Kennemerland is redelijk stabiel, zodat de uitbreiding vooral elders in Noord-Holland en daarbuiten heeft plaatsgevonden. In West-Friesland is het areaal tussen 1990 en 2002 toegenomen van 4.000 naar 4.650 ha terwijl het aantal bedrijven dat bollen teelt vrijwel is gehalveerd. Deze daling is een gevolg van bedrijfsbeëindiging en specialisatie. De daling van het aantal bedrijven in de midden-groep (qua omvang) hangt samen met een verschuiving bij deze groep richting de broeierij.

Interpretatie van CBS-cijfers is lastig omdat ook buiten Noord-Holland geteelde bollen tot het areaal in Noord-Holland worden gerekend. Gegevens van de bloembollenkeuringsdienst (BKD) geven een beter inzicht, omdat zij weergeven welk areaal er daadwerkelijk in Noord-Holland wordt geteeld. In tabel 3.9 zijn de arealen van de verschillende bloembolgewassen in Noord-Holland in 1998 en 2003 weergegeven uit de twee bronnen. De gegevens van het CBS laten zien dat de afgelopen vijf jaar het totaal areaal bloembolgewassen is gegroeid met bijna 12%. Dit komt vooral door de groei van de arealen tulp, narcis, hyacint en krokus. Het areaal lelie is gedaald met 12%. Een vergelijking met de gegevens uit de landbouwtelling maakt het mogelijk een beeld te vormen van het areaal wat elders (op contract) buiten Noord-Holland wordt geteeld. Uit de tabel blijkt dat dit vooral plaatsvindt bij tulp, lelie en gladiool en dat dit de afgelopen vijf jaar is toegenomen van een kleine 1.300 naar ruim 2.000 ha. Er is hier sprake van een 'dubbel' effect; het totale areaal neemt toe en het areaal in Noord-Holland neemt af. In de tabel komen ook negatieve getallen voor, omdat Zuid-Hollandse telers met name narcis en krokus in Noord-Holland telen; de betreffende arealen staan dan bij het CBS niet bij Noord-Holland geregistreerd.

Tabel 3.9 Areaal van een aantal bloembollengewassen in Noord-Holland in ha in 1998 en 2003 volgens twee bronnen

Soort	1998			2003		
	CBS	BKD	Vershil	CBS	BKD a)	Vershil
Tulp	6.467	5.870	597	7.223	6.025	1.198
Lelie	1.807	1.375	432	1.587	932	655
Narcis	975	993	-18	1.311	1.270	41
Krokus	544	628	-84	646	597	49
Hyacint	574	569	5	714	642	72
Iris	606	591	15	524	487	37
Gladiool	286	54	232	242	28	214
Totaal			1.179			2.266

a) Voorlopige cijfers.

Bron: CBS-Landbouwcijfers en Bloembollenkeuringsdienst (BKD).

In de bloembollenteelt wordt de term 'reizende bollenkraam' gebruikt, wat betekent dat de teelt van het gewas niet geheel op eigen land plaatsvindt maar in rotatie van bijvoorbeeld 1 op 6 met voornamelijk grasland van veehouders. Vooral gespecialiseerde bedrijven huren hiertoe land van derden, voornamelijk op korte afstanden van de bedrijfsgebouwen.

In de periode 1990-1995 heeft een belangrijke innovatie plaats gehad. De nettenteelt heeft een (eenmalige) impuls gegeven aan de productiviteit en het ruimtegebruik. Deze ontwikkeling biedt namelijk de mogelijkheid om op zwaardere kleigronden te telen, waardoor een deel van de bollenteelt naar West-Friesland is teruggehaald. De nettenteelt wordt ook vaak toegepast op contractpercelen buiten Noord-Holland. Inmiddels vindt bijna 17% van de Noord-Hollandse tulpenproductie plaats op grond buiten de provincie.

De teelt van gladiolen vindt nauwelijks meer plaats in de traditionele bloembollengebieden in Noord-Holland. De behoefte aan verse grond heeft telers doen uitwijken naar

andere teeltgebieden. Als de droogrotschimmel *Stromatinia gladioli* in de grond aanwezig is, is teelt namelijk niet meer mogelijk zonder schade. Daarom vindt ruim 88% van de gladiolenproductie van Noord-Hollandse bedrijven op contract plaats op grond buiten Noord-Holland.

Ook de gespecialiseerde leliebedrijven zoeken naar verse grond. Voor de teelt zijn ze minder afhankelijk van het kustklimaat en daarom vindt veel teelt plaats in Noordoost- en Zuidoost-Nederland, veelal op contract door gespecialiseerde leliebedrijven in Noord-Holland. Volgens gegevens van de BKD vindt 41% van de lelieproductie van Noord-Hollandse bedrijven plaats op contract op grond buiten Noord-Holland.

3.1.6 Ondersteunend glas

In figuur 3.5 zijn alle bedrijven met glastuinbouw in de provincie opgenomen. In de centrale cel staat het aantal gespecialiseerde glastuinbouwbedrijven (GG). In 2002 waren er dus 1.006 gespecialiseerde glastuinbouwbedrijven. Voor een beschrijving van de definities van gespecialiseerde bedrijven wordt verwezen naar Bijlage 1. Alle overige bedrijfstypen die in de honingraat voorkomen, zijn per definitie geen gespecialiseerde glastuinbouwbedrijven, maar ze hebben wel een glastuinbouwtak op het bedrijf en dat wordt 'ondersteunend glas' genoemd.

Uit de figuur blijkt dat in Noord-Holland ondersteunend glas met name te vinden is bij de bloembollen- en de sierteeltcombinaties. In 2002 waren er 23 bedrijven met ondersteunend glas van het type glastuinbouw/bloembollenteelt. Van de gespecialiseerde bloembollenbedrijven en van de bedrijven met sierteelt waren er respectievelijk 248 en 122 die gebruik maakten van ondersteunend glas. Ook bij de vollegrondsgroenteteelt werd door een behoorlijke groep bedrijven gebruikt gemaakt van ondersteunend glas. In de provincie ging het in 2002 in totaal over alle bedrijfstypen om 481 bedrijven met ondersteunend glas. Behalve de in de honingraat genoemde aantallen gaat het om 1 bedrijf AS (akkerbouw/sierteelt), 1 bedrijf OB (vollegrondsgroente/bloembollen), 6 bedrijven BS (bloembollen/sierteelt) en 1 niet in te delen bedrijf. Deze typen komen in het honingraat-model niet voor.

In de periode tussen 1995 en 2002 is het aantal bedrijven met ondersteunend glas gedaald van 642 naar 481. De teruggang is voornamelijk veroorzaakt door een afname bij de fruitteelt-, vollegrondsgroente- en bloembollenbedrijven. De oppervlakte ondersteunend glas is in dezelfde periode teruggelopen van 56 ha in 1995 tot 42 ha in 2002.

De gespecialiseerde sierteeltbedrijven met ondersteunend glas (SS) telen in de vollegrond gemiddeld 2,1 ha sierteeltgewassen met daarnaast nog 0,4 ha akkerbouwgewassen (tabel 3.10). De kassen worden vooral gebruikt voor de teelt van snijbloemen. De glastuinbouw-sierteeltcombinaties (GS) zijn kleiner van omvang dan de gespecialiseerde sierteeltbedrijven. De GS-bedrijven telen gemiddeld ruim 1 ha sierteeltgewassen op het veld en combineren dit met voornamelijk de teelt van snijbloemen onder glas. De gespecialiseerde bloembollenbedrijven (BB) wenden het ondersteunend glas eveneens aan voor de teelt van snijbloemen (bolbloemen) met een gemiddelde oppervlakte van 500 m² per bedrijf. Een oppervlakte van 1.900 m² wordt gebruikt voor de broei van tulpen. De bloembollenteelt op deze bloembollenbedrijven omvat gemiddeld bijna 14 ha. De glastuinbouw-/bloembollen-combinaties (GB) telen met ruim 6 ha ongeveer de helft minder

bloembollen dan de gespecialiseerde bedrijven maar de oppervlakte tulpenbroei (2.600 m²) is op deze bedrijven groter dan bij de gespecialiseerde bloembollenbedrijven. Bij de glastuinbouw/vollegrondsgroenteteeltcombinaties (GO) wordt de kas gebruikt voor zowel de teelt van groenten als van snijbloemen.

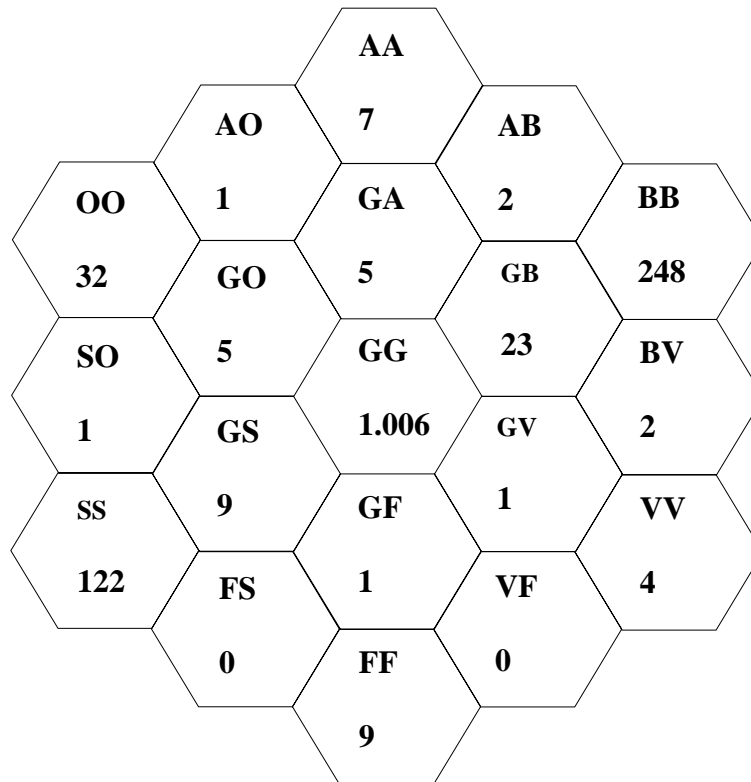
Tabel 3.10 Gemiddelde oppervlakte van diverse gewassen per bedrijf per bedrijfstype voor zowel vollegronds- als bedekte teelt (ondersteunend glas)

Type a)	Areaal vollegrond (ha)			Areaal onder glas (m ²)		
	groenten vollegrond	sierteelt	bloembollen	snijbloemen	groenten	tulpenbroei
SS	0,1	2,1	0,1	700	0	150
GS	0,8	1,0	0,4	1.080	0	220
BB	0,1	0,1	13,5	490	50	1.900 b)
GB	0,4	0,7	6,3	360	20	2.650
GO	6,7	0,2	0,1	1.000	1.040	160

a) Voor uitleg van de codes wordt verwezen naar de toelichting bij figuur 3.5; b) Dit areaal omvat behalve tulpenbroei onder ondersteunend glas ook de teelt in schuurkassen.

Bron: CBS, Landbouwtelling 2002; bewerking LEI.

Bij het indelen van de bedrijven in een bepaald bedrijfstype wordt de bloembollenbroei tot de glastuinbouw gerekend. Een bedrijf dat bloembollen broeit in een schuurkas wordt derhalve meegeteld bij het aantal bedrijven met ondersteunend glas. De oppervlakte van de schuurkas wordt echter volgens de definitie *niet* tot de oppervlakte ondersteunend glas gerekend. De oppervlakte van de schuurkassen is echter niet bekend in de Landbouwtelling. Daardoor is er enige ruis in de gegevens, want het areaal bloembollenbroei per bedrijf met ondersteunend glas omvat ook het areaal in schuurkassen en wordt dus overschat.

Figuur 3.5 Honingraattypering van bedrijven met glastuinbouw in de provincie Noord-Holland in 2002. Aantallen bedrijven in diverse bedrijfstypes of combinaties van types
Bron: CBS Landbouwtelling, bewerking LEI.

Centrale cel

GG = glastuinbouw

Middelste ring

GA = glastuinbouw/akkerbouw

GB = glastuinbouw/bloembollenteelt

GV = glastuinbouw/veehouderij

GF = glastuinbouw/fruitteelt

GS = glastuinbouw/sierteelt

Buitenste ring

AA = akkerbouw

AB = akkerbouw/bloembollenteelt

BB = bloembollenteelt

BV = bloembollenteelt/veehouderij

VV = veehouderij

VF = veehouderij/fruitteelt

FF = fruitteelt

FS = fruitteelt/sierteelt

GO = glastuinbouw/vollegrondsgroenteteelt

SS = sierteelt

SO = sierteelt/vollegrondsgroenteteelt

OO = vollegrondsgroenteteelt

AO = akkerbouw/vollegrondsgroenteteelt

3.1.7 Fruitteelt

De ontwikkeling van de positie van de Noord-Hollandse fruitteelt ten opzichte van Nederland totaal is als volgt (Quick Scan NFO, 2004):

1. het totale fruitareaal is de afgelopen jaren nagenoeg constant gebleven;

2. het areaal appels, exclusief Jonagored, is gedaald;
3. het areaal peren is gestegen;
4. voor pruimen is het areaal eveneens gestegen.

De gemiddelde bedrijfsgrootte in Noord-Holland wijkt nauwelijks af van het landelijk gemiddelde. De marktpositie van fruittelers in Noord-Holland is in termen van areaal de laatste jaren gestegen bij de fruitsoorten peren en pruimen. De opvolgingsbereidheid is in deze sector relatief laag. De belangrijkste knelpunten voor de bedrijfsvoering zijn het gewasbeschermingsmiddelenbeleid van de overheid, de prijsontwikkeling en het aantrekken van (seizoens)arbeid. Afzetbundeling lijkt noodzakelijk voor een beter rendement (Quick Scan NFO, 2004).

3.1.8 Biologische landbouw

In Noord-Holland hadden in 2002 99 bedrijven het biologische SKAL-keurmerk, terwijl er volgens de CBS-Landbouwtelling twintig in omschakeling waren. Het areaal biologisch landbouw bedroeg ruim 3000 ha. Dit is 2,2 % van de totale oppervlakte cultuurgrond in Noord-Holland. Ongeveer de helft van de biologische bedrijven zijn graasdierbedrijven en 20% zijn tuinbouwbedrijven. Noord-Holland is wat betreft het biologische areaal en het aantal bedrijven respectievelijk de vierde en zesde belangrijkste provincie in Nederland. De biologische bedrijven in Noord-Holland zijn dus gemiddeld groter in oppervlakte cultuurgrond dan in andere provincies. Het areaal is de laatste jaren sterker gegroeid dan het aantal bedrijven.

Stimulering van de binnenlandse vraag naar biologische producten heeft een positief effect op het biologische areaal. Om aan extra vraag te voldoen zal er een uitbreiding optreden. Echter, vanwege de omschakelperiode wordt het voor de Nederlandse primaire producenten moeilijker om daar op korte termijn op in te spelen, vooral als de vraagontwikkeling schoksgewijs is (Prins en Smit, 2003). Deze omschakelperiode is voor de meeste teelten twee jaar. Ondanks de inspanningen van de Task-force Biologische Landbouw om de biologische consumptie in 2005 naar 5% te brengen (Prins en Smit, 2003), stagneerde in 2003 de groei van de biologische consumptie en daardoor ook van de bijbehorende productie. De economische teruggang lijkt een belangrijke oorzaak van deze stagnatie.

3.2 Inkomenssituatie van de land- en tuinbouw

3.2.1 Overzicht

Een overzicht van de inkomens uit bedrijf die in de verschillende sectoren behaald zijn in de afgelopen jaren is gegeven in tabel 3.11. De inkomens in de melkveehouderij waren in Noord-Holland steeds lager dan gemiddeld in Nederland. Bij de vollegrondsgroentebedrijven, de snijbloemen- en de bloembollenbedrijven was dit andersom. Het inkomensniveau op de snijbloemen- en de bloembollenbedrijven was in deze periode aanzienlijk hoger dan op de melkvee- en akkerbouw/vollegrondsgroentebedrijven. Het aantal akkerbouwbedrijven (exclusief volle-

grondsgroente) in de steekproef is zeer gering. De uitkomsten moeten daarom met de nodige omzichtigheid worden beoordeeld. De gemiddelde bedrijfsuitkomsten liggen over de vier beschouwde boekjaren iets hoger dan het landelijk gemiddelde in verband met het hogere aandeel poot- en consumptieaardappelen en de iets grotere bedrijfsomvang.

Voor de potplantenbedrijven zijn onvoldoende bruikbare gegevens voor handen. Voor deze bedrijven is de bedrijfsomvang van Noord-Hollandse bedrijven nagenoeg vergelijkbaar met het landelijke beeld (zie tabel 3.1) zodat er geen reden is om aan te nemen dat de inkomens van de Noord-Hollandse bedrijven veel afwijken van het landelijk gemiddelde.

Tabel 3.11 *Inkomen uit bedrijf in 1999/2000; 2000, 2001 en 2002 in Noord-Holland en Nederland (x 1.000 euro per bedrijf a))*

	Noord-Holland				Nederland			
	1999	2000 (r)	2001 (r)	2002 (r)	1999	2000 (r)	2001(r)	2002 (r)
Melkvee	22,2	28,0	27,0	20,5	28,2	35,5	34,5	26,0
Akkerbouw/vollegrondsgroente	21,3	19,5	56,5	22,0	16,5	18,0	38,5	10,5
v.v. akkerbouw b)	7,4	8,3	57,0	8,5	12,8	14,5	37,5	5,5
vollegrondsgroente	52,9	43,0	55,0	52,5	44,3	36,0	46,0	44,0
Snijbloemen	60,6	86,0	71,5	96,0	54,7	77,5	64,5	86,5
Potplanten c)					65,3	62,0	58,0	86,0
Bloembollen	93,0	105,0	106,5	84,0	82,0	92,5	94,0	74,0

a) Bij de beoordeling van deze inkomens is het belangrijk zich te realiseren dat het gemiddeld aantal ondernemers per bedrijf verschilt tussen sectoren. Vooral de bloembollen- en snijbloemenbedrijven hebben vaak twee ondernemers per bedrijf; b) Vanwege een beperkte steekproefomvang moeten de gegevens voor de akkerbouwbedrijven in Noord-Holland als zeer indicatief worden beschouwd; c) Voor de potplantenbedrijven zijn onvoldoende bruikbare gegevens voor handen.

(r) Raming.

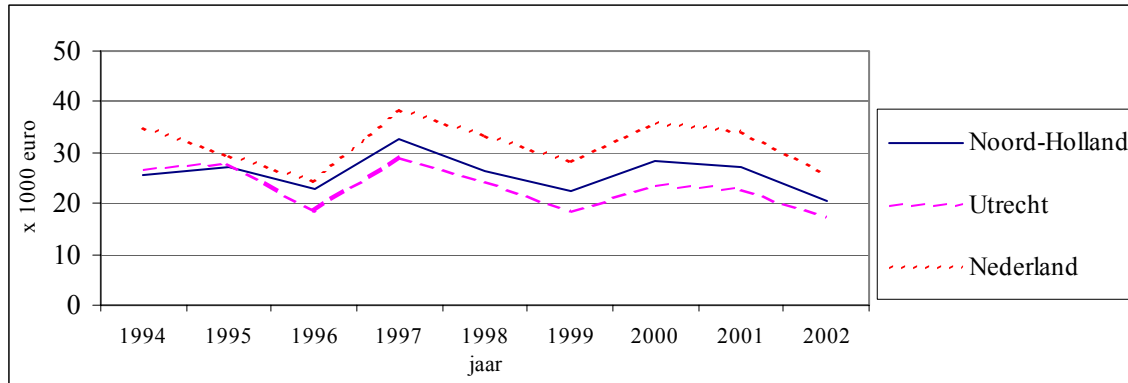
Bron: LEI, Informatienet.

Exacte inkomensgegevens van gespecialiseerde groepen bedrijven zoals witlof- en sluitkoolbedrijven zijn moeilijk te achterhalen. Het inkomen in de sluitkoolteelt is structureel laag terwijl er veel uren worden gemaakt. De verschillen tussen bedrijven zijn fors, wat onder meer samenhangt met de verschillen in contractprijs die individuele ondernemers met grootwinkelbedrijven en snijderijen weten overeen te komen. De prijzen en inkomens van witloftrekbedrijven worden de laatste tijd omschreven als 'dramatisch' wat aangeeft dat ze onder het landelijk gemiddelde van vollegrondsgroentebedrijven liggen. Veelal heeft een klein aantal bedrijven een belangrijk deel van de productie in handen.

3.2.2 Melkvee- en schapenhouderij

Figuur 3.6 laat de inkomensontwikkelingen in de melkveehouderij zien in de periode 1993 - 2003. Opvallend is, dat het gezinsinkomen uit bedrijf in Noord-Holland over de gehele

periode lager was dan gemiddeld in Nederland, waarbij het verschil in de loop van de tijd toenam. In de figuur zijn ook de uitkomsten voor Utrecht opgenomen. Het blijkt dat de gemiddelde bedrijfsresultaten van melkveebedrijven in die provincie nog iets ongunstiger zijn dan in Noord-Holland. In 2002 was het verschil ruim € 3.000 per bedrijf.

Figuur 3.6 Ontwikkeling van het gezinsinkomen uit bedrijf op melkveebedrijven in Noord-Holland, Utrecht en geheel Nederland

Bron: LEI, Informatienet.

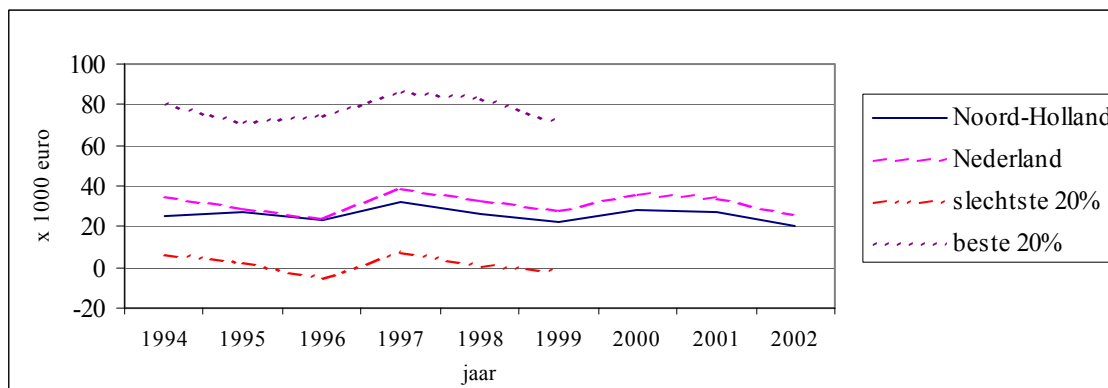
In Noord-Holland zijn de melkveebedrijven in nge uitgedrukt gemiddeld iets kleiner dan het landelijk gemiddelde, terwijl de bedrijfsoppervlakte vrijwel gelijk is; de productie per ha is daardoor extensiever: het aantal nge per ha is lager (tabel 3.1; bijlage 5A). De melkproductie per bedrijf is lager door een kleiner aantal melkkoeien met bovendien een lagere melkproductie per koe. Van Everdingen en Jager (2001) constateren een achterstand van de veenweidebedrijven in het Westelijk weidegebied in het algemeen ten opzichte van de andere melkveebedrijven in Nederland. Kenmerkend voor deze bedrijven zijn de achterblijvende technische resultaten (onder andere een lagere melkproductie per koe van 900 kg per jaar), de lagere productie-intensiteit en de in verhouding hoge inzet van de primaire productiefactoren arbeid en kapitaal. Het gevolg daarvan is een hogere kostprijs van het product en lagere inkomens voor de ondernemers en hun gezinnen.

Voor het boekjaar 2000/01 is vooral onder invloed van een hogere melkprijs een inkomensverbetering opgetreden ten opzichte van 1999/2000 (+ 6.000 euro). Voor 2001 zal hier nauwelijks verandering in komen, ondanks de MKZ-crisis, die een forse aanslag deed op de opbrengsten van vee, en de BSE-heffing. Dit werd vrijwel geheel gecompenseerd door de hogere melkprijs van 4% als gevolg van de gunstige omstandigheden op de wereldmarkt.

In 2002 zijn de inkomens gedaald door een lagere melkprijs (-4%) en hogere voerkosten (+5%). De inkomensontwikkeling voor de melkveebedrijven in Noord-Holland is iets ongunstiger dan landelijk. Landelijk is het inkomen tussen 1994-1997 en 1999-2002 bijna 1.000 euro gedaald. Voor de Noord-Hollandse melkveehouders is dit 2.500 euro.

De spreiding in inkomens is groot (figuur 3.7). Door het kleine aantal bedrijven in de steekproef van het LEI-Informatienet voor Noord-Holland kan de spreiding alleen voor

Nederland als geheel worden gepresenteerd. De beste 20% van de bedrijven verdienen bijna 45.000 euro meer dan gemiddeld. De slechtste 20% zit 30.000 euro onder het gemiddelde. Dit betekent ook dat er zich in de top 20% enkele bedrijven bevinden die dit gemiddelde sterk omhoog brengen.

Figuur 3.7 (Spreiding in) het gezinsinkomen uit bedrijf op melkveebedrijven in Noord-Holland en Nederland. De slechtste en beste 20% hebben betrekking op de cijfers van Nederland

Bron: LEI, Informatienet.

Tabel 3.12 Saldoberekeningen per ooi op Nederlandse bedrijven met meer dan 25 a) schapen, 1991-2003

Aantal/post	Jaar/jaren			
	1996-2000	2001	2002	2003
Gemiddeld aanwezige ooiën	97	106	106	106
Saldoberekening (euro per ooi):				
Opbrengsten, totaal	130	133	146	140
omzet en aanwas	99	112	112	105
premie	19	10	23	23
overig	12	11	11	11
Toegerekende kosten, totaal	36	35	37	37
voeder	20	19	20	20
overig	16	16	17	17
Saldo	94	98	109	102

a) De klasse-indeling wat betreft aantal dieren in de CBS-overzichten verschilt van die in het LEI-Informatienet. Bovendien kan het aantal ooiën in de LEI-steekproef afwijken van de provinciale aantallen. Bronnen: Informatienet LEI; Berkhout en Van Bruchem (2004).

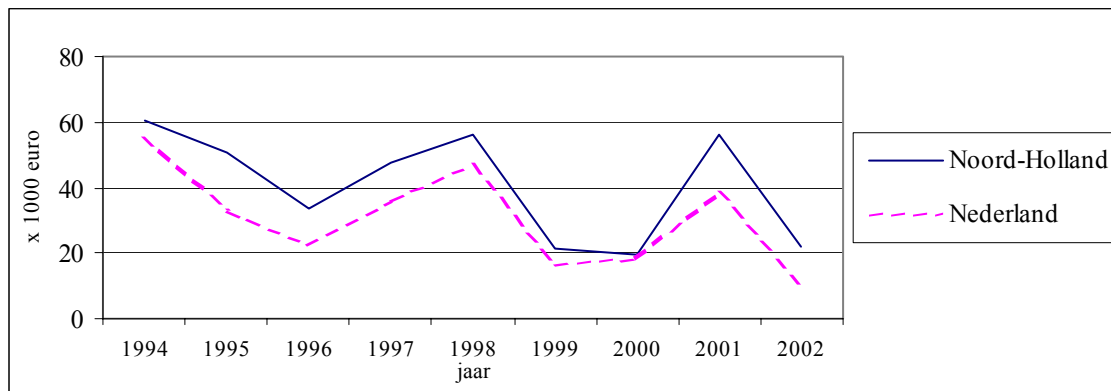
De financiële resultaten in de Nederlandse schapenhouderij vanaf 1996 staan in tabel 3.12. Het saldo was in 2002 hoog door relatief hoge ooipremies en opbrengstprijzen van schapenvlees; in 2003 zijn de prijzen licht gedaald. Deze prijsdaling is bijna in zijn geheel verantwoordelijk voor de daling van het saldo. De oorzaken van de prijsdaling in 2003 zijn

een afnemende binnenlandse vraag als gevolg van de warme zomer en een tegenvallende export, omdat een aantal landen zelf in hun behoefte kan voorzien. Tegelijkertijd wordt vlees uit het Verenigd Koninkrijk tegen lagere prijzen afgezet. De Noord-Hollandse schapebedrijven hebben een groter aantal schapen dan gemiddeld in Nederland. Voor de bedrijven met meer dan 20 schapen ging het in 2003 om gemiddeld 132 tegen 109 dieren per bedrijf (CBS, Landbouwtelling 2003).

3.2.3 Akkerbouw en vollegrondsgroenteteelt

Het gezinsinkomen uit bedrijf op de Noord-Hollandse akkerbouw- en vollegrondsgroentebedrijven lag met bijna 41.000 euro over de periode 1994-2003 ongeveer 10.000 euro boven het landelijk niveau (figuur 3.8). Dit verschil is in de loop van deze periode wel iets kleiner geworden. Over de laatste vier jaren is dit verschil namelijk 9.000 euro. Met name de inkomensvoorsprong bij de akkerbouwbedrijven staat onder druk. Dit is niet structureel; in de laatste vier jaren zitten drie slechte aardappeljaren, wat in Noord-Holland een sterker effect heeft.

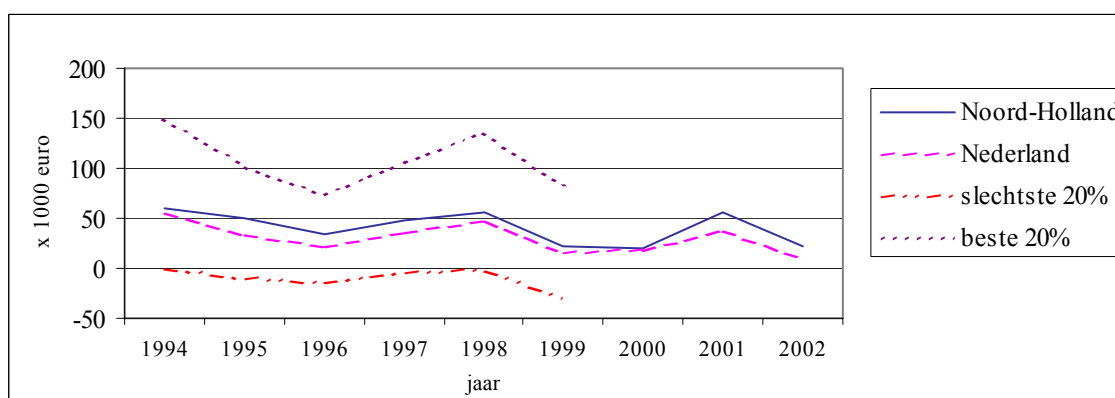
Figuur 3.8 Ontwikkeling van het gezinsinkomen uit bedrijf op akkerbouw/vollegrondsgroentebedrijven in Noord-Holland en Nederland

Bron: LEI, Informatienet.

De inkomens in de akkerbouw waren in 1999 en 2000 teleurstellend, vooral door lage prijzen van poot- en consumptieaardappelen. Ook de inkomens in de vollegrondsgroenteteelt waren lager dan voorgaande jaren, maar niet zoveel lager als bij de akkerbouwbedrijven. Mede hierdoor scoorden de bedrijven in Noord-Holland de laatste jaren gemiddeld een iets beter resultaat dan landelijk. Doordat er in Noord-Holland relatief meer vollegrondsgroentebedrijven voorkomen dan in de rest van Nederland worden de lagere inkomens van de akkerbouwbedrijven (ook ten opzichte van landelijke cijfers) in deze provincies over de meeste jaren gecompenseerd door de hogere inkomens van de vollegrondsgroentebedrijven. In 2001 hebben de inkomens op akkerbouwbedrijven zich fors hersteld van de twee slechte voorgaande jaren. Echter in 2002 zijn de inkomens voor de

akkerbouwbedrijven flink onderuit gegaan. Op de vollegrondsgroentebedrijven zijn de inkomens in vergelijking met de akkerbouwbedrijven stabielier.

De spreiding in inkomens is groot (figuur 3.9). Door het kleine aantal bedrijven in de steekproef voor Noord-Holland kan de spreiding alleen voor Nederland als geheel worden gepresenteerd. De beste 20% van de bedrijven verdient bijna 80.000 euro meer dan gemiddeld. De slechtste 20% zit 40.000 euro onder het gemiddelde. Dit betekent ook dat er zich in de top 20% enkele bedrijven bevinden die het gemiddelde omhoog brengen.

Figuur 3.9 (Spreiding in) het gezinsinkomen uit bedrijf op akkerbouw-/vollegrondsgroentebedrijven in Noord-Holland en Nederland (x 1.000 euro per bedrijf). De slechtste en beste 20% hebben betrekking op de cijfers van Nederland

Bron: LEI, Informatienet.

Tabel 3.13 Berekende kostprijzen en aandeel arbeidskosten van witte kool en ijssla in Nederland, Duitsland en Verenigd Koninkrijk

Land	Witte kool		Ijsbergsla	
	kostprijs (euro per kg)	aandeel arbeidskosten (%)	kostprijs (euro per stuk)	aandeel arbeidskosten (%)
Nederland	0,20	33	0,22	43
Duitsland	0,14	29	0,18	31
Verenigd Koninkrijk	0,18	26	0,19	36

Bron: Stokkers et al. (2002).

Uit onderzoek naar de internationale concurrentiepositie van de Nederlandse vollegrondsgroenteteelt (Stokkers et al., 2002) blijkt dat bij witte kool en ijssla de fysieke opbrengst per hectare en de arbeidsproductiviteit in Nederland hoger zijn dan in Duitsland en het Verenigd Koninkrijk. Desondanks zijn de kostprijzen per eenheid product in Nederland over het algemeen beduidend hoger dan in beide andere landen (tabel 3.13). Dit wordt voornamelijk veroorzaakt door de fors hogere arbeidskosten per uur en zelfs per eenheid product.

3.3 Agribusiness

In een studie van het LEI over de bijdrage van de land- en tuinbouw aan de welvaart in West-Nederland (Zuid- en Noord-Holland samen) wordt uitgelegd, dat de toegevoegde waarde van het agrocomplex veel groter is dan die van de primaire landbouwproductie (Bos & Koning, 2004). Als ook verwerking, toelevering en distributie wordt meegerekend, kan de toegevoegde waarde van het agrocomplex in 2000 op 10,9 miljard euro becijferd worden ofwel 7,2% van de totale toegevoegde waarde in het gebied. Het aandeel van het gehele agrocomplex in de werkgelegenheid bedroeg in 2002 212.400 arbeidskrachten ofwel 8,2%. Daarnaast leveren met name sierteeltproducten een positieve bijdrage aan de Nederlandse handelsbalans.

De land- en tuinbouw levert dus een aanzienlijke bijdrage aan de welvaart in termen van toegevoegde waarde en bijdrage aan de handelsbalans. Daarnaast kan nog een aantal andere effecten benoemd worden, zoals:

- verhoging van het woongenot, waardoor de waarde van huizen in een groene omgeving hoger is dan elders;
- verhoging van imago en representativiteit van bedrijven die in een groene omgeving gevestigd zijn;
- recreatiemogelijkheden in het agrarische cultuurlandschap; de bijdrage in de voorziening van rust en ruimte is groter dan van alternatieve recreatiemogelijkheden;
- daling van gezondheidsklachten en bijdrage aan welbevinden van mensen middels zorglandbouw;
- waterbeheer, zoals waterconservering, -berging, -levering en -zuivering en een bijdrage aan de recreatieve waarde van Waterland;
- een bijdrage aan het in stand houden van weide- en trekvogelsoorten;
- een bijdrage aan natuur, landschap en cultuurhistorie;
- behoud van biodiversiteit, met name in veenweidegebieden.

Tegenover deze positieve effecten staat een aantal negatieve, zoals emissies van gewasbeschermingsmiddelen, maar deze worden in toenemende mate beperkt, mede door overheidsbeleid (Bos & Koning, 2004).

Deze paragraaf concentreert zich verder op de directe effecten van het Noord-Hollandse agrocomplex. De gegevens zijn gebaseerd op een studie van Jager et al. (2002). In de beschrijving van de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid staan de jaren 1997 en 1999 centraal. De analyse is mede gebaseerd op de regionale input-outputtabel voor Noord-Holland (RUG/CBS, 1999).

De bruto toegevoegde waarde van het Noord-Hollandse agrocomplex is gegroeid van 4,9 miljard euro in 1997 tot 5,2 miljard euro in 1999. Het aandeel van het Noord-Hollandse agrocomplex in de Noord-Hollandse toegevoegde waarde is nagenoeg gelijk gebleven, terwijl zijn betekenis voor de Noord-Hollandse werkgelegenheid steeg tot 9,1% (tabel 3.14).

Het totale agrocomplex is grofweg opgebouwd uit twee onderdelen: enerzijds het deel dat is gebaseerd op binnenlandse agrarische grondstoffen en anderzijds het deel dat afhankelijk is van buitenlandse inputs. De genoemde groei van de toegevoegde waarde vond met name plaats bij de verwerking van buitenlandse grondstoffen. Zo is bijvoorbeeld

de cacaoverwerking, die voor een belangrijk deel in Noord-Holland is gevestigd, geheel afhankelijk van de import van cacao bonen. Daarnaast dragen ook de bloemverwerking, de margarine-, zetmeel- en overige industrie en de drankenindustrie significant bij aan het inkomen in het agrocomplex. Het aandeel van de primaire sector in de toegevoegde waarde van het op binnenlandse grondstoffen gebaseerde agrocomplex is gedaald van 35% in 1997 tot 34% in 1999.

Tabel 3.14 Toegevoegde waarde en werkgelegenheid van het Noord-Hollandse agrocomplex, 1997 en 1999

Sector	Toegevoegde waarde (miljarden euro) ¹⁾		Werkgelegenheid (1.000 arbeidsjaren) a)	
	1997	1999 (r)	1997	1999 (r)
Agrocomplex b)	4,9	5,2	99	101
Aandeel in Noord-Hollandse waarde (%)	8,7	8,8	8,6	9,1
Verwerking, toelevering, distributie				
van buitenlandse agrarische grondstoffen	2,0	2,3	38	40
Agrocomplex c)	2,8	3,0	62	61
Aandeel in Noord-Hollandse waarde (%)	5,1	5,0	5,4	5,4
w.v.: landbouw, tuinbouw en visserij	1,0	1,0	22	21
verwerkende industrie ³⁾	0,3	0,3	7	7
toeleverende industrie	1,1	1,1	23	21
distributie	0,5	0,5	10	11

a) De twee regels met aandeel in Noord-Hollandse waarde zijn uitgedrukt in procenten; alle overige regels hebben betrekking op absolute getallen; b) Gebaseerd op binnen- en buitenlandse agrarische grondstoffen; inclusief cacao, drank, tabak; c) Gebaseerd op binnenlandse agrarische grondstoffen.

(r) De cijfers voor 1999 betreffen ramingen.

Bron: Jager et al. (2002).

Het op binnenlandse agrarische grondstoffen gebaseerde agrocomplex kan verdeeld worden in subcomplexen. Hiervan is het melk- en vleesvee-complex de belangrijkste component, zowel in Noord-Holland als in Nederland (tabel 3.15). Dit maakt ruim een kwart uit van de toegevoegde waarde en zelfs een nog groter deel van de werkgelegenheid. Vooral het sierteeltcomplex en het bloembollencomplex springen er in Noord-Holland bovenuit bij de vergelijking met het totaal van Nederland. De intensieve veehouderij is daarentegen veel minder vertegenwoordigd.

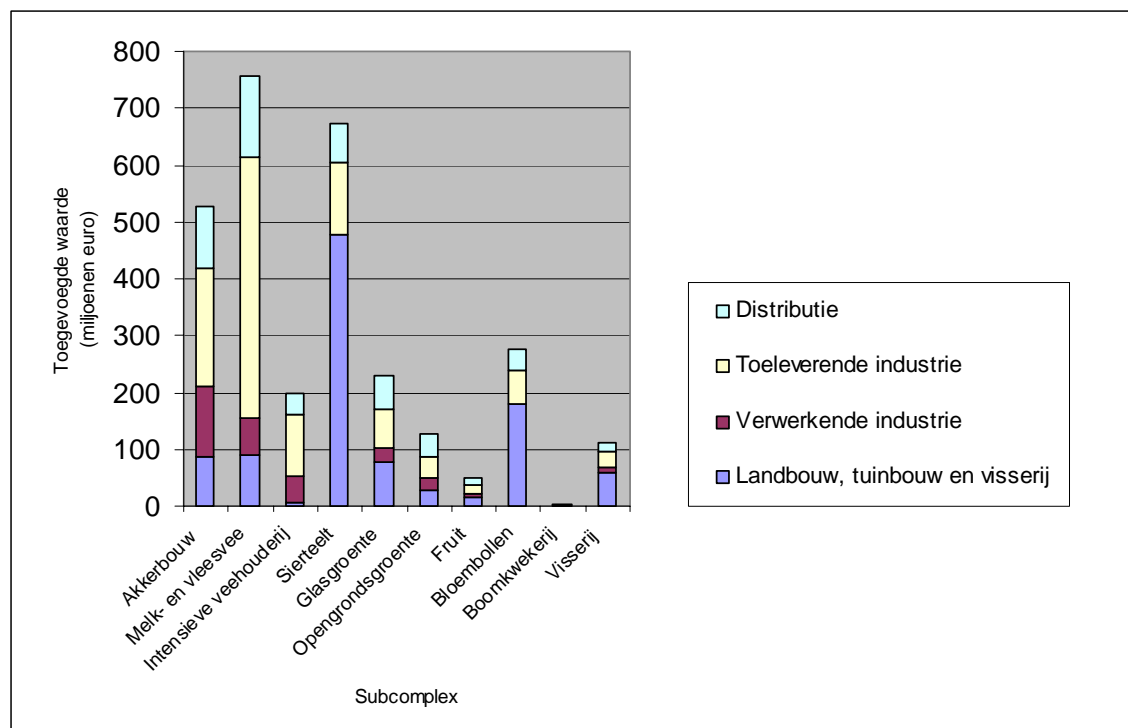
In 1999 lag de toegevoegde waarde per arbeidskracht (een maatstaf voor arbeidsproductiviteit) in de akkerbouw-, melk- en vleesvee-, bloembollen- en boomkwekerijsubcomplexen onder het gemiddelde van het Noord-Hollandse agrocomplex. Deze subcomplexen zijn dus relatief arbeidsintensief, omdat er per euro toegevoegde waarde relatief veel arbeid nodig is. Het sierteeltcomplex heeft - als enige subcomplex - een arbeidsproductiviteit die duidelijk hoger is dan gemiddeld; het subcomplex is arbeidsintensief van aard per euro toegevoegde waarde (niet per ha).

Tabel 3.15 Aandelen (%) van subcomplexen in de toegevoegde waarde van het Noord-Hollandse en het Nederlandse agrocomplex (binnenlandse agrarische grondstoffen), 1997 en 1999

Deelcomplex	Noord-Holland		Nederland	
	1997	1999 (r)	1997	1999 (r)
Akkerbouw	17,2	17,8	15,1	17,7
Melk- en vleesvee	25,8	25,6	28,5	28,0
Intensieve veehouderij	6,6	6,7	24,2	22,4
Sierteelt	23,4	22,8	13,8	13,5
Glasgroenten	7,3	7,7	6,8	6,9
Vollegrondsgroente	4,1	4,4	4,2	2,6
Fruit	1,4	1,7	1,5	1,9
Bloembollen	9,8	9,3	1,5	2,2
Boomkwekerij	0,2	0,2	1,8	1,9
Visserij	4,1	3,8	2,6	2,8
Totale agrocomplex (%)	100,0	100,0	100,0	100,0
Totale agrocomplex (in miljarden euro)	2,8	3,0	22,5	21,7

(r) De cijfers voor 1999 betreffen ramingen.

Bron: Jager et al. (2002).

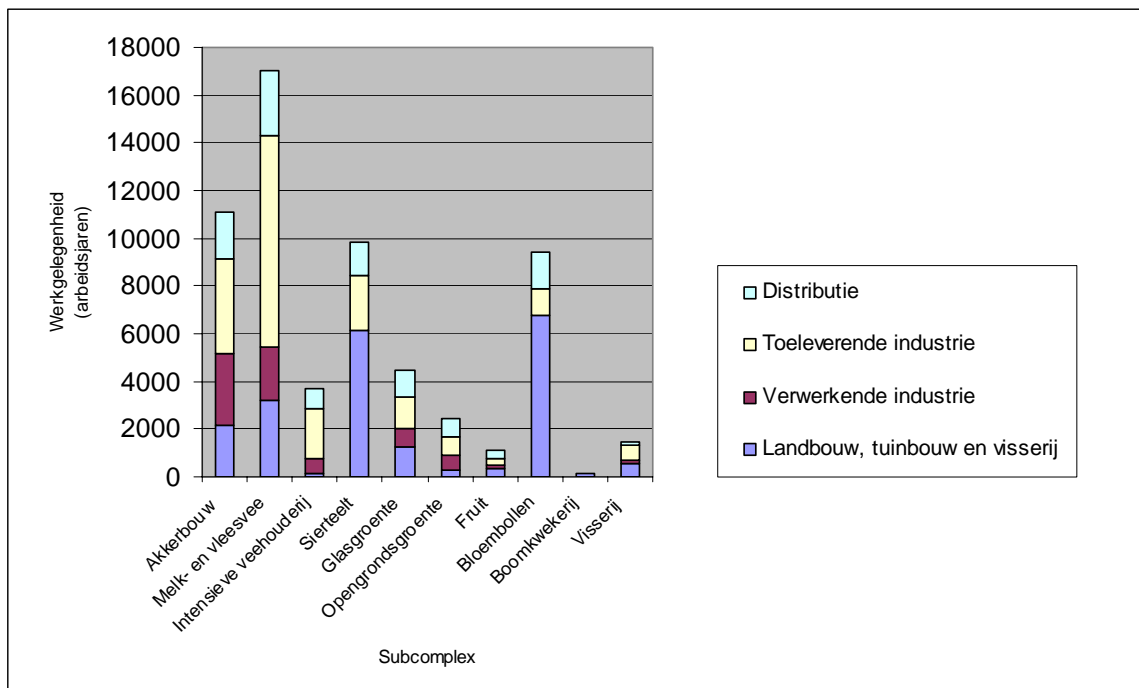

Figuur 3.10 Opbouw van de toegevoegde waarde per subcomplex van het agro-complex in Noord-Holland in 1999

Bron: Jager et al. (2002).

Het aandeel van de toegevoegde waarde van de sierteelt aan het totale agrocomplex (binnenlandse agrarische grondstoffen) is bijna 23% in Noord-Holland terwijl dit in totaal Nederland 13,5% is. Het werkgelegenheidsaandeel van de sierteelt in het agrocomplex is ruim 16% in Noord-Holland. In totaal Nederland is dat ongeveer 10%. Voor de glasgroentesector is dat lager ten opzichte van de sierteelt maar vanwege de groente- en fruitverwerkende industrie is het percentage hoger dan in Nederland totaal. De toegevoegde waarde voor de glasgroenteteelt is 7,7% voor Noord-Holland en 6,9% voor Nederland totaal. Het aandeel in de werkgelegenheid is 7,3% voor Noord-Holland en 5,9% voor Nederland. Voor beide glastuinbouwsectoren en beide kengetallen in het agrocomplex scoort Noord-Holland hoger dan Nederland totaal.

In de figuren 3.10 en 3.11 wordt per deelcomplex respectievelijk de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid van het agrocomplex, verdeeld naar land-, tuinbouw en visserij, verwerkende industrie, toeleverende industrie en distributie weergegeven. Het melk- en vleesvee complex is het grootste wat betreft toegevoegde waarde en werkgelegenheid maar het leeuwendeel van de toegevoegde waarde wordt gerealiseerd door de toeleverende industrie. Het aandeel van de primaire productie is in het sierteeltcomplex en het bloembollencomplex relatief groot. Er is in deze complexen geen sprake van een verwerkende industrie. De verwerking vindt op de primaire bedrijven zelf plaats. Er is wel een bijdrage van de distributiesector, onder andere de veiling en handelsbedrijven in Aalsmeer.

Figuur 3.11 Opbouw van de werkgelegenheid per subcomplex van het agro-complex in Noord-Holland in 1999

Bron: Jager et al. (2002).

3.4 Conclusie

Noord-Holland heeft ten opzichte van de rest van Nederland sterke en over het algemeen goed renderende bloembollen-, vollegrondsgroente- en akkerbouwsectoren binnen haar grenzen. De melkveehouderij is in een aantal regio's minder sterk dan gemiddeld in Nederland. De gemiddelde inkomens in de akkerbouw en vooral de melkveehouderij zijn laag in verhouding met de andere agrarische sectoren in de provincie en met het CAO-loon in de agrarische sector. Daarnaast zijn er redelijk grote arealen glastuinbouw met vooral snijbloemen en potplanten, die ook goed renderen. Intensieve veehouderij komt in de provincie nauwelijks voor. In de bloembollenteelt is de laatste tijd sprake van dalende prijzen en dat geldt ook voor enige vollegrondsgroentegewassen, zodat de rendabiliteit van een deel van de bedrijven in deze sectoren onder druk staat. De melkveehouderij heeft in het algemeen een redelijk goede structuur maar Waterland en een aantal andere regio's zoals Kennemerland hebben een kleinschalige structuur en een matige verkaveling. De verschillen in inkomen tussen verschillende bedrijven en tussen verschillende jaren zijn in vrijwel alle sectoren groot. De agribusiness in de provincie sluit aan bij met name de sterkere sectoren, maar maakt in toenemende mate daarnaast gebruik van grondstoffen uit andere delen van Nederland en uit het buitenland.

4. Ontwikkelingen in de land- en tuinbouw in Noord-Holland 2004-2015

In dit hoofdstuk worden de verwachte ontwikkelingen in de land- en tuinbouw in de periode 2003 - 2015 geschetst. Voor de melkveehouderij en de akkerbouw (4.1) worden de toekomst vooral bepaald door het Gemeenschappelijke Landbouwbeleid (GLB), waarvoor de grote lijnen tot 2012 in grote lijnen bekend zijn. Voor de overige sectoren in deze studie (vollegrondsgroenteteelt en reizende bollenkramen) spelen marktontwikkelingen een doorslaggevende rol. In het kader van ruimtelijke vraagstukken (hoofdstuk 5) is ook enige aandacht aan de glastuinbouw besteed. Voor aantallen bedrijven, gewasarealen en aantallen dieren is uitgegaan van de trends van de afgelopen jaren, waarna is gecorrigeerd voor markt- en andere ontwikkelingen.

4.1 Melkvee- en schapehouderij en akkerbouw

4.1.1 Gevolgen van de Europese hervormingen

De effecten van de nieuwste besluiten van de Europese raad van Landbouwministers in juni 2003 betreffende de hervormingen van het GLB zijn samenvattend gekwantificeerd in de tabellen 4.1 en 4.2. De verschillen in effecten tussen de Nederlandse en Noord-Hollandse melkvee- en akkerbouwbedrijven zijn niet erg groot. De effecten in de melkveehouderij zullen in heel Nederland vrij fors zijn. De gemiddelde inkomens voor akkerbouw en melkveebedrijven over de periode 1995 - 1999 zijn gecorrigeerd voor de effecten van Agenda 2000. Melkveebedrijven krijgen te maken met een verwachte melkprijzdaling van 16% (dit is ongeveer 52 euro per ton melk) en een uitbreiding van het melkquotum met 1,5%. Ter compensatie ontvangen de melkveehouders een toeslag van 35,5 euro per ton melk. Ook krijgen akkerbouw- en melkveebedrijven een korting van 5% op de toeslagen boven 5.000 euro per bedrijf. Tezamen resulteren deze maatregelen in een totaal effect op het inkomen. Een uitgebreidere toelichting is opgenomen in bijlage 5.

Het inkomen op de melkveebedrijven zal zowel in de provincie als nationaal met 4.000 à 5.000 euro afnemen (tabel 4.1). Dit is 16 à 18% van het inkomen dat in 2002 is verdiend. De effecten voor de akkerbouw zijn relatief gering, omdat in de Noord-Hollandse akkerbouw de arealen premiewaardige gewassen (met name granen, eiwit- en oliehoudende gewassen, zetmeelaardappelen) en braak vrij klein is. In die sector spelen vooral kortingen op inkomensvoetstukken een rol. Bovendien hebben het beleid van MacSharry en Agenda 2000 in de afgelopen jaren al effect gehad op het inkomen in de akkerbouw (niet of nauwelijks op de melkveehouderij). Samenhangend met bovenstaande effecten is de afhankelijkheid van inkomensvoetstukken in 2012 in de Noord-Hollandse melkveehouderij aanzienlijk groter en die van de akkerbouw aanzienlijk kleiner dan gemiddeld in Nederland. Driekwart van het inkomen van de melkveehouders bestaat in 2012 uit toeslagen.

Bij de berekeningen in tabel 4.1 is uitgegaan van een melkprijsdaling van 16% en een korting van 5% op de toeslagen boven 5.000 euro. Indien de korting op de toeslag hoger uitvalt als gevolg van eventueel aangescherpt EU-beleid (tabel 4.2) zal de daling van het inkomen als gevolg van de korting in de melkveehouderij in de provincie kunnen oplopen van 2% naar 9%. Dit is iets meer dan gemiddeld in de Nederlandse melkveehouderij. Voor de akkerbouw is juist de inkomensdaling kleiner dan gemiddeld in Nederland, samenhangend met het bouwplan in Noord-Holland. Meer details zijn gegeven in bijlage 5.

Tabel 4.1 Directe inkomenseffecten (eindsituatie 2012) van de hervorming van het GLB voor enkele bedrijfstypen, per bedrijf (in 1.000 euro) bij 16% melkprijsdaling en bij 5% korting vanaf 5.000 euro toeslag

Bedrijfstype	Noord-Holland		Nederland		Totaal a)
	akkerbouw	melkvee	akkerbouw	melkvee	
Gezinsinkomen per bedrijf b)	35,9	26,0	32,2	31,0	34,0
Effect prijsdaling en quotumstijging (-)	0,0	15,1	0,0	17,7	9,0
Effect toeslagtoename (+)	0,0	11,5	0,0	13,4	6,8
Kortingen op toeslag (-)	0,1	0,5	0,4	0,6	0,4
Totaal effect op inkomen (-)	0,1	4,2	0,3	4,9	2,6
Totaal effect op inkomen in aandeel van inkomen (-) (in %)	0	16	1	16	8
Aandeel toeslagen in inkomen 2002 (in %) c)	16	55	35	55	37

a) Totaal over alle bedrijven met akkerbouw en/of melkvee in Nederland; b) Gemiddelde 1995-1999, gecorrigeerd voor effecten Agenda 2000; c) ³ Bij een daling van het inkomen neemt dit aandeel toe; inclusief Agenda 2000 premies.

Tabel 4.2 Effecten van varianten van kortingen voor verschillende bedrijfstypen (x 1.000 euro of %)

Bedrijfstype	Noord-Holland		Nederland		Totaal a)
	akkerbouw	melkvee	akkerbouw	melkvee	
Gezinsinkomen per bedrijf b)	35,9	26,0	32,2	31,0	34,0
Toeslag per bedrijf (in eindsituatie)	5,7	14,3	11,3	17,1	12,5
Korting op toeslag (-) bij 5%>5.000	0,1	0,5	0,4	0,6	0,4
Korting op toeslag in % inkomen 2002 (-%) b)	0	2	1	2	1
Korting op toeslag (-) bij 20%>5.000	0,4	2,1	1,4	2,4	1,7
Korting op toeslag in % inkomen 2002 (-%) c)	1	8	4	8	5
Korting op toeslag (-) bij 5%>5.000 en 10% op totale toeslag b)	0,7	2,0	1,5	2,3	1,7
Korting op toeslag in % inkomen 2002 (-%)	2	8	5	7	5

a) Totaal over alle bedrijven met akkerbouw en/of melkvee in Nederland; b) Gemiddelde 1995-1999, gecorrigeerd voor effecten Agenda 2000; c) Deze effecten hebben uitsluitend betrekking op het effect van de kortingen, dus niet op het totale effect van de melkprijsdalingen, de toeslagen en de kortingen zoals in tabel 4.1.

Bron: LEI, berekeningen op basis van Informatienet en CBS-Landbouwtelling.

Tabel 4.3 vermeldt de wijzigingen in de continuïteitsperspectieven voor de Noord-Hollandse melkveebedrijven na invoering van de hervormingen van het GLB tot 2012. De wijzigingen in de akkerbouw zijn verwaarloosbaar. Er treedt wel een verslechtering op in de financiële positie van de melkveebedrijven in Noord-Holland. Er zullen door het gewijzigde beleid meer bedrijven in liquiditeitsproblemen komen. Als gevolg van het voorgenomen beleid neemt het aantal bedrijven in klasse 1 met 6% af. Deze bedrijven komen in een andere continuïteitsklasse terecht (Zie ook de toelichting in Bijlage 2B). In totaal neemt het aantal bedrijven dat niet aan de financieringsbehoefte kan voldoen (klasse 2) met 6 % toe. Door het nieuwe beleid komt 3% extra ten opzichte van Agenda 2000 in liquiditeitsproblemen en 2% extra bedrijven stopt. Het aantal potentiële stoppers neemt daardoor toe ten opzichte van Agenda 2000. De betreffende ondernemers stoppen als ze 65 jaar zijn (of eerder) en eventuele opvolgers zullen het bedrijf niet (kunnen) overnemen.

Het percentage van 6% extra bedrijven dat niet aan de financieringsbehoefte kan voldoen is relatief laag in verhouding tot de inkomensdalingen van de melkveebedrijven in de provincie (gemiddeld 16%; tabel 4.1). Bij dergelijke ontwikkelingen zullen de gezinsbestedingen en de besparingen dalen, zodat de ondernemer en zijn gezin het bedrijf toch kunnen voortzetten. Daarnaast vormt het eigen vermogen van de melkveehouders een buffer; dit vermogen is grotendeels aan de grond en het melkquotum gekoppeld. Zij zullen daardoor niet snel failliet gaan, maar bedrijfsbeëindiging bijvoorbeeld uitstellen door vervangingsinvesteringen uit te stellen en/of grond en quotum te verkopen. Dat een dergelijke handelswijze ongunstig is voor de moderniteit en levensvatbaarheid van het bedrijf behoeft geen uitleg. Een en ander betekent overigens wel, dat de hier gepresenteerde gegevens de ernst van de ontwikkelingen enigszins verdoezelen. Daar komt nog bij, dat in de berekeningen niet de effecten van de nieuwe Mestwetgeving zijn ingecalculeerd (zie paragraaf 4.4.3).

Tabel 4.3 Mutaties in continuïteitsklasse in de periode 1999/2000 - 2012 in de melkveehouderij in Noord-Holland als gevolg van de GLB-hervormingen ten opzichte van het basisscenario (Agenda 2000; in procentpunten). Scenario: 16% melkrijksdaling en 5% korting op de inkomstenstoelagen boven 5.000 euro

Klasse	Toelichting continuïteitsklassen	Mutatie (%)
1	Geen liquiditeitsproblemen, goede moderniteit, en aan financieringsbehoefte kan worden voldaan	- 6
2	Geen liquiditeitsproblemen; goede moderniteit, en aan financieringsbehoefte kan niet worden voldaan	+ 1
3	Geen liquiditeitsproblemen; lage moderniteit	- 1
4	Liquiditeitsproblemen	+ 3
5	Technisch failliet	0
6	Gestopt	+ 2

Bron: Informatienet LEI, FES.

Momenteel is er discussie over een alternatief systeem van inkomstenstoelagen, namelijk van regionale in plaats van bedrijfsspecifieke toeslagen. Daarbij zou een vast bedrag per ha worden uitgekeerd, eventueel nog te onderscheiden naar voeder- en marktbaar gewassen al dan niet verdeeld over vier regio's. Bij een dergelijk systeem gaan veel

grondgebonden bedrijven er, ten opzichte van het beeld in de tabellen 4.1 en 4.2, op vooruit (de meeste akkerbouwbedrijven, de vollegrondsgroentebedrijven, de bloembollenbedrijven en sommige extensieve melkveebedrijven); anderen gaan er in veel gevallen op achteruit (met name bedrijven met vleeskalveren en de intensievere melkveebedrijven). EU-Commissaris Fischler vindt een dergelijk systeem niet wenselijk, omdat de daaruit volgende sterke inkomensverschuivingen tussen bedrijven en sectoren als ongewenst worden gezien. Minister Veerman heeft zich ook tegen dit systeem uitgesproken en wil tenminste de komende tien jaar inkomenssteun geven op basis van individuele bedrijfsgegevens (Agrarisch Dagblad 17-02-2004).

Opgemerkt moet worden, dat in het verleden prijsdalingen min of meer zijn opgevangen door autonome efficiëntieverbetering, veroorzaakt door stijgende productie per ha of per dier (door veredeling en fokkerij, betere teelt- en verzorgingsmaatregelen), schaalvergroting, mechanisatie en automatisering en dergelijke. Deze effecten zijn in de hier gepresenteerde berekeningen niet meegenomen. Met name schaalvergroting heeft een grote invloed op de structuur van de diverse sectoren, De blijvers worden groter, maar dat kan alleen als zij grond kunnen overnemen van stoppers.

In paragraaf 4.5 is op basis van historische trends en toekomstverwachtingen per sector een schatting gemaakt van de te verwachten schaalvergroting. Een deel van het inkomensverlies als gevolg van de GLB-hervormingen zal hiermee gecompenseerd worden. Hoe groot dat deel is, is moeilijk te voorspellen. De kosten-batenverhouding van schaalvergroting is sterk regio- en bedrijfsspecifiek. Grote verschillen in grondprijs, bouwplan en kostenstructuur, de beschikbaarheid van arbeid, de capaciteiten van de ondernemers, de inkomsten van buiten het bedrijf, de mate waarin verbredings- en/of verdiepingsactiviteiten op het bedrijf uitgevoerd (kunnen) worden en dergelijke, maken betrouwbare schattingen van compensatie-effecten onmogelijk.

Voor het weidegebied in West-Nederland is in een eerdere studie van het LEI een gedeeltelijke compensatie van inkomensdalingen door veranderend EU-beleid door verbreding en verdieping voorzien (Van Everdingen et al., 1999). In 2004 zou daaraan toegevoegd kunnen worden de mogelijkheid om gebruik te maken van Cross Compliance- of Plattelandsontwikkelingsgelden.

4.1.2 Melkvee- en schapenhouderij

De belangrijkste gebieden met melkveehouderij zijn Waterland en Droogmakerijen en West-Friesland. Het aantal melkveebedrijven nam de afgelopen jaren met 4% per jaar af. Dit is al een stevige afname en onder invloed van het GLB wordt het naar verwachting niet veel gunstiger. In 2002 waren er 1.459 bedrijven met melkkoeien. Voor 2015 zullen daarvan nog rond 950 overblijven. De daarmee gepaard gaande schaalvergroting leidt tot toename van de gemiddelde productie van bijna 400.000 kg melk per bedrijf in 2002 tot ruim 600.000 kg melk per bedrijf in 2015. Het is niet uitgesloten dat deze schaalvergroting in de zwakkere gebieden (zoals Waterland) sterker zal zijn dan in de bijvoorbeeld West-Friesland.

Van invloed op de toekomstige ontwikkeling is ook het voorgenomen nieuwe mestbeleid (zie 4.6) waarbij het gunstiger is minimaal 2/3 van het areaal in grasland te hebben en niet meer dan 1/3 voedergewassen. Dit kan tot gevolg hebben dat bedrijven met veel

voedergewassen snijmaïs vervangen door grasland (substitutie). Indien het huidige Minas-systeem wordt vervangen door een systeem met stikstofgebruiksnormen en vaste forfaitaire stikstofproductie per dier zal de melkproductie per dier iets sneller toenemen.

Na een licht aflopende trend gedurende de negentiger jaren is het melkquotum de afgelopen vijf jaar nagenoeg gelijk gebleven. Voor 2015 wordt een geringe toename van het melkquotum in Noord-Holland verwacht door een vergroting van het Europese melkquotum. In totaal wordt een melkproductie verwacht van 580.000 ton in 2015. In 2002 was het provinciale quotum 578.000 ton.

De effecten van premieontkoppeling (in het kader van GLB) zijn ongunstig voor de teelt van maïs. De trend naar steeds meer maïsteelt zal daardoor naar verwachting niet verder doorzetten; het areaal in Noord-Holland zal blijven steken op de huidige 5.000 ha. Verwacht wordt dat het areaal grasland wel zal krimpen, namelijk met 300 ha per jaar ofwel van 72.300 ha in 2002 tot 68.200 ha in 2015. Daarbij is rekening gehouden met een verschuiving van de melkveehouderij vanuit de typische melkveegebieden naar de Wieringermeer. Het gaat hierbij om 1.000 ha grasland.

Als gevolg van een toenemende bedrijfsomvang in de melkveehouderij zal het lastiger worden een neventak, bijvoorbeeld 'schapen', voldoende aandacht te geven. Daarom wordt verwacht dat het aantal ooien de komende jaren zal dalen tot minder dan 100.000. In 2002 bedroeg het aantal ooien in Noord-Holland 108.000.

4.1.3 Akkerbouw

Voor een inschatting van het toekomstig aantal bedrijven dat akkerbouwgewassen teelt zijn verschillende factoren van belang. In de eerste plaats schaaft het CBS de teelt van snijmaïs en andere voedergewassen onder de akkerbouw. Melkveebedrijven, die op een deel van hun land snijmaïs zijn gaan verbouwen worden dus gezien als een bedrijf met akkerbouwgewassen. Verwacht wordt dat de teelt van snijmaïs niet verder zal toenemen.

In 2002 waren er in totaal 2.054 bedrijven met akkerbouwgewassen (inclusief snijmaïs). Zij bebouwden in totaal 41.900 ha (inclusief braakliggende grond). Zevenhonderdennegentig bedrijven werden in 2002 door het CBS als 'akkerbouwbedrijf' getypeerd. Deze bedrijven verbouwden 26.800 ha akkerbouwgewassen. Voor 2015 wordt verwacht dat de totale oppervlakte akkerbouwgewassen af zal nemen tot 41.000 ha. Het aantal bedrijven dat akkerbouwgewassen teelt, daalt slechts met 1,5% per jaar. Dit lage percentage wordt gedeeltelijk veroorzaakt door instroom van ondernemers die overstappen uit andere sectoren. Bovendien zijn steeds meer bedrijven maïs gaan telen terwijl ze in het verleden geen akkerbouwgewassen verbouwden. Dit betreft vooral melkveebedrijven. Er zullen nog circa 1.750 bedrijven akkerbouwgewassen telen (inclusief snijmaïs), waarvan ruim 500 typische akkerbouwbedrijven. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van deze laatste groep zal toenemen van bijna 40 ha in 2002 tot ruim 55 ha in 2015.

De perspectieven voor pootaardappelen zijn onveranderd goed in Noord-Holland Noord door de goede grond en infrastructuur, het gunstige klimaat en de strategie van handelshuizen om pootgoedteelt van zand- naar klei gebieden te verhuizen (schurftgevoeligheid); bruin- en ringrot zijn onder controle en er zijn voldoende ervaren pootgoedtelers in het gebied aanwezig. Het vrijvallen van enkele grote vrije rassen speelt Noord-Holland in de kaart. Het opbrengstniveau ligt lager dan in Flevoland. Op dit mo-

ment loopt een samenwerkingsproject tussen verschillende handelshuizen en DLV om de oorzaken hiervoor op te sporen en zo mogelijk op te heffen.

De consumptieaardappelteelt in het Noordelijke deel van Noord-Holland wordt verdrongen door de pootgoedteelt. Oudere consumptieaardappeltelers verhuren hun land aan pootgoedtelers. In het zuidelijke deel van de provincie krimpt de aardappelteelt door uitbreiding van Schiphol en stadsuitbreiding. Gebrek aan verwerkende industrie, een krimpende positie van tafelaardappelen en weinig kleinverpakkers versterken de trend naar uitbreiding van het areaal pootgoed ten koste van consumptieaardappelen (Agrico en HZPC, pers. med., 2003).

Suikerbieten vallen onder de suikerquotumregeling die zeer waarschijnlijk grondig wordt herzien. De verwachting is dat er quotering blijft maar het ziet er wel naar uit dat het prijsniveau omlaag zal gaan. Desondanks wordt er geen invloed op de productie verwacht. In dit onderzoek is er van uitgegaan dat het suikerquotum niet wijzigt, maar een flinke verkleining of zelfs afschaffing van het suikerquotum is niet denkbeeldig (Berkhout en Van Bruchem, 2003). Door de toenemende kg-opbrengsten zal de oppervlakte suikerbieten verder inkrimpen.

De graanteelt zal naar verwachting licht uitbreiden. Dat ligt niet aan het gunstige saldo van granen. Dat gaat zelfs fors omlaag bij invoering van het nieuwe EU-beleid. De oorzaak ligt meer in de geringe vraag naar andere akkerbouwproducten en een daling van het benodigde suikerbietenareaal. De ontwikkeling van het graanareaal wordt ongunstig beïnvloed door een verwachte uitbreiding van de melkveehouderij in de Wieringermeer.

Graszaad zat de afgelopen jaren wereldwijd in een krimpende markt die op korte termijn naar verwachting weer aantrekt. Op langere termijn zal in Europa minder graszaad geteeld worden omdat de EU-steun (die momenteel in de opbrengstprijis is begrepen) wordt omgezet naar een inkomenstoeslag. De teelt verschuift daardoor mogelijk naar Oost-Europa, de Verenigde Staten en Canada. Een ander veel verbouwd akkerbouwgewas is uien. De perspectieven voor de uienteelt lijken op langere termijn niet ongunstig. De marktordeningsgewassen (zoals graan, graszaad en suikerbieten) boeten aan saldo in en de afzetkansen voor uien zitten in de lift door toenemende vraag onder andere uit Azië.

4.2 Tuinbouw

4.2.1 Vollegrondsgroenteteelt

De verwachte ontwikkelingen bij de belangrijkste vollegrondsgroentegewassen in Noord-Holland zijn als volgt:

1. bewaar- en sluitkool: hier vinden verschuivingen plaats, onder andere door de opkomst van koolteelt in Duitsland. Ondanks de grote internationale concurrentie weten kooltelers de continuïteit te bewaren, mede door hun sterke eigen vermogenspositie (met name bij de gespecialiseerde sluitkoolbedrijven);
2. bloemkool en broccoli: De ontwikkelingen voor deze groep zijn iets rooskleuriger dan voor kool. Het areaal is stabiel;
3. sla: ijsbergslatelers ondervinden grote concurrentie van telers in exportlanden, met name Duitsland. Ijsbergslatelers zijn volop bezig om competitief te blijven;

4. contractteelten (knolselderij, krotten, winterpeen, witlofwortel en spinazie): de verwerkende industrie verwacht een verschuiving naar buiten Nederland.

Op lange termijn wordt een krimp van het areaal vollegrondsgroente voorzien (zie ook bijlage 6). Bij een toename van de vraag naar groente met 30% (het optimistische scenario dat met DRAM is doorgerekend) is het huidige areaal ook op langere termijn toereikend. De concurrentiekracht van Nederlandse groenten op de markt wordt getypeerd als zwak. Een toename van de vraag van 5 tot 10% is meer waarschijnlijk zodat op langere termijn een kleine afname van het areaal vollegrondsgroente (met enkele procenten) waarschijnlijker geacht wordt.

In 2002 verbouwden bijna 700 bedrijven in Noord-Holland groenten op ruim 5.850 ha. Dit is 8,5 ha per bedrijf. Naar verwachting zal het aantal bedrijven in 2015 ongeveer zijn gehalveerd. De gemiddelde oppervlakte per bedrijf zal bijna verdubbelen tot ongeveer 16 ha (zie bijlage 3C).

4.2.2 Zaadteelt

Het areaal tuinbouwzaden (groente- en bloemenzaden) is tussen 1990 en 2002 met ruim 70 ha afgenomen tot 280 ha). Door toenemende internationale concurrentie, samenwerking, fusies en internationalisering van veredelingsbedrijven ligt de regie en uitvoering steeds meer in internationale handen. De markt van zaaizaden zal verder internationaliseren en gericht zijn op verder weg gelegen markten (Zuidoost-Azië, Zuid-Amerika). Vermeerdering en opkweek vinden daar plaats waar de afzetmarkten zich bevinden. De locatie en omvang van bedrijfsactiviteiten wordt steeds meer gestuurd op basis van bedrijfseconomische afwegingen. Regionale klimaatomstandigheden en logistieke mogelijkheden worden in internationaal perspectief bekeken. Louter historische bindingen met locaties nemen verder in belang af (Hietbrink et al., 1997). Ondanks deze ontwikkelingen breiden ENZA en BEO uit op de bestaande locatie. De noodzakelijke schaalvergroting wordt dus toch deels in Noord-Holland gerealiseerd.

4.2.3 Bloembollen (met name reizende bollenkraam)

Het Nederlandse bollenareaal groeit gemiddeld met 2,5% per jaar, met name van tulp en lelie. De laatste jaren is het areaal stabiel. Naast de areaalstijging is ook de productiviteit gestegen, namelijk met ongeveer 1% per jaar. Uit de nieuwe ramingen blijkt dat de marktsituatie van tulp en lelie de laatste twee jaar wat slechter geworden is. Een reden hiervoor is een achterblijvende vraag vanwege de algehele recessie in combinatie met de sterke euro-dollarcoers. Ook de areaaluitbreiding in Nederland speelde hierbij een rol. Aangezien meer dan 80% van de Nederlandse bloembollenproductie wordt geëxporteerd (Nederland is wereldspeler) is de vraag naar bloembollen afhankelijk van de economische situatie in andere landen (De Bont en Van der Knijf, 2003).

Uitgaande van een flinke toename van de vraag naar bloembollen wordt op langere termijn een uitbreiding van het areaal verwacht (bijlage 6). Het is echter de vraag of de markt op ook langere termijn voldoende ruimte biedt gezien de effecten van de recessie. Een meer

bescheiden uitbreiding van het areaal bloembollen ligt meer voor de hand (pessimistisch scenario).

De zandgronden in Noord-Holland zijn met name geschikt voor bloembollen voor de droogverkoop en de export. Hierbij is een schone, gave huid een verkoopcriterium en deze is op zandgrond beter te realiseren dan op zavel of klei. Het areaal bloembollen in Noord-Holland is de laatste 10 jaar minder hard gegroeid dan de exportwaarde van de droogverkoop. Dit verschil geeft een indicatie voor de vraag naar extra ruimte voor de teelt op zand (Bout, 2003).

In gebieden met permanente bollenteelt op zand (Noordelijk Zandgebied en Kennerland) liggen bovendien ook ruimteclaims. De groei zal voor zover mogelijk plaatsvinden in de provincie, wat wordt ondersteund door beleid en inspanningen van de provincie Noord-Holland om met name de permanente bollenteelt binnen de provincie te behouden. Dit belet echter niet dat sommige telers elders oplossingen zoeken.

Het aantal Noord-Hollandse bollentelers in 2002 was 1.245. Gemiddeld hadden zij bijna 11 ha bollen. Verwacht wordt dat in 2015 nog slechts 750 bedrijven zich met de bollenteelt zullen bezighouden. Per bedrijf gaat het dan om bijna 20 ha. De bloembollenteelt in Noord-Holland zou kunnen uitbreiden als er meer handels- en verwerkende bedrijven naar deze provincie zouden trekken die nu nog bij Hillegom en Lisse gevestigd zijn (Bremmer, LEI, pers. med., 2004).

4.2.4 Glastuinbouw

Tot 2010 heeft de provincie Noord-Holland 850 ha gereserveerd voor glastuinbouwbedrijven. Dit is verdeeld over twee gebieden, namelijk Haarlemmermeer-Oost met een oppervlakte van 300 ha netto (aangewezen in het streekplan Noord-Holland Zuid als opvanggebied voor de herstructurering van de glastuinbouw in Aalsmeer en omgeving) en Het Grootslag waar 250 ha beschikbaar is. In Het Grootslag is momenteel 38 ha gebruiksklaar en eind 2004 zal 120 ha gereed zijn. In aansluiting op dit te ontwikkelen glastuinbouwgebied is in Het Grootslag nog eens 300 ha extra planologisch voor glastuinbouw gereserveerd.

De totale vraag naar ruimte is volgens het rapport Ruimte voor Glastuinbouw (Provincie Noord-Holland, 2003b) netto 1.075 ha tot 2010. Voor de autonome vraag is 100 ha nodig en voor herstructurering, functieverandering, overloop vanuit overig Nederland en bundeling van verspreid glas is 1.095 ha nodig. De ambitie is om zuiniger met het ruimtegebruik om te gaan. Dit zou een vermindering zijn van 120 ha. De planningsopgave voor de glastuinbouw komt zo op een tekort van 225 ha. Het oprekken van het huidige aanbod in de Haarlemmermeer is niet mogelijk, omdat er in dit gebied ook dringende ruimteclaims liggen van andere sectoren. Een mogelijkheid zou kunnen liggen in meervoudig en multifunctioneel ruimtegebruik. De provincie Noord-Holland wil daarnaast bezien of in Noord-Holland Noord op andere locaties (bijvoorbeeld de Wieringermeer) ruimte gevonden kan worden onder de noemer van 'Grootslag plus'.

4.3 Agribusiness

De agribusiness in Noord-Holland heeft een historische band met de agrarische productie zoals bijvoorbeeld zichtbaar is door de aanwezigheid van het bloembollencomplex. Verder is het agrocomplex in belangrijke mate verweven met het buitenland. Dit geldt zowel voor de herkomst van de gebruikte goederen als de bestemming van de voortgebrachte goederen. Voor Nederland vormt de EU een belangrijk afzetgebied voor export van agrarische producten. De import is meer gespreid: zeker twee derde van de ingevoerde producten komt uit de EU-lidstaten. Er treden wel (lichte) verschuivingen op en markten buiten de EU komen op. De export naar Duitsland, de belangrijkste afzetmarkt voor de Nederlandse land- en tuinbouw, neemt niet of nauwelijks meer toe. Noord-Amerika wordt wat uitvoer betreft tot een opkomende markt gerekend; de uitvoer van sierteeltproducten naar de Verenigde Staten nam tussen 1996 en 1999 toe van nog geen 45 miljoen naar een bijna een kwart miljard euro.

Vooralsnog nemen de regio's buiten de EU een bescheiden positie in er ontstaan kansen op de markten van Oost-Europa, overig Europa, Verenigde Staten en Azië zonder het Midden-Oosten. De uitbreiding van de EU zal het belang van Oost-Europa alleen maar groter maken en de mogelijkheden voor agrarische export versterken. Voor enkele van Nederlands belangrijke exportproducten is Oost-Europa nu al belangrijk. Zo ging in 1998 15%¹ van de uitgevoerde spruiten/kolen naar deze regio, 12% van de uien, 9% van de consumptieaardappelen en 8% van het pluimveevlees. Uitbreiding van de EU zal met name de uitvoer van levend vee en vlees bevorderen.

Voorals melk, room, bloembollen, pootaardappelen, suiker, levende runderen en rundersperma worden buiten de EU afgezet. Meer dan een vijfde van de bloembollen gaat naar Noord-Amerika en nog eens 12% wordt afgezet in Oost-Azië (Japan). Ruim de helft (54%) van de pootaardappelen worden binnen de EU afgezet, maar Noord-Afrika (18%) en het Midden-Oosten/Golfregio (10%) zijn ook belangrijke afzetgebieden. Uitvoer van producten zoals rund- en varkensvlees, kaas en witlof is voor meer dan 90% aangewezen op de Unie. Ook de bloemenexport is op Europa gericht: 89% vindt een EU-bestemming. Meer en meer geldt Nederland als land voor toelevering, verwerking en distributie van buitenlandse grondstoffen.

4.4 Algemene ontwikkelingen in de omgeving van de land- en tuinbouw

4.4.1 EU-landbouwbeleid

In hoofdstuk 2 zijn de belangrijkste uitgangspunten voor het toekomstige landbouwbeleid aangegeven. Uit de resultaten in hoofdstuk 4 en andere studies blijkt dat de directe gevolgen voor de akkerbouw bij een kortingspercentage van 5% op de toeslagen verwaarloosbaar zijn². In de melkveehouderij zal een relatief beperkt aantal bedrijven ex-

---

¹ De exportcijfers zijn erg aan verandering onderhevig. Deze informatie is slechts indicatief. Om beter onderbouwde conclusies te kunnen trekken zou een reeks van jaren onderzoek moeten worden.

² Hierin zijn niet de effecten betrokken van mogelijke toename in arealen vrije gewassen en de uitbreiding van de EU met minimaal tien landen.

tra in liquiditeitsproblemen komen. Vanuit diverse hoeken bestaat druk om ook de huidige marktordening voor suiker te hervormen. In 2001 heeft de Europese Commissie de marktordening voor suiker verlengd tot medio 2006. In een LEI-studie (Berkhout en Van Bruchem, 2003) zijn drie varianten (liberaliseringsscenario, quotumreductie, verlaging interventieprijs) onderzocht waaruit blijkt dat de gevolgen afgezien van eventuele compenserende maatregelen aanzienlijk kunnen zijn. Voorlopig blijft onduidelijk hoe het suikerbeleid vanaf 2006 ingevuld gaat worden.

4.4.2 Mestbeleid

Het huidige mestbeleid bestaat in hoofdzaak uit drie onderdelen: het mineralenaangiftesysteem (Minas), mestafzetovereenkomsten (MAO's) en mestproductie- en dierrechten. De laatste twee zijn bedoeld om de totale mestproductie aan een plafond te binden; deze vervallen vanaf 2005. In het najaar van 2003 heeft het Hof van Justitie van de EU uitgesproken dat het in Nederland gehanteerde stelsel van verliesnormen (Minas), ongeacht de hoogte ervan, ontoereikend is voor het realiseren van de doelen zoals deze staan beschreven in de EU-nitraatrichtlijn. Als gevolg hiervan moet de Nederlandse overheid haar beleid met ingang van 2006 wijzigen. Zeer recent heeft de Nederlandse regering daarover overeenstemming met de EU bereikt, waarbij de invoering van een stelsel van gebruiksnormen een van de belangrijkste activiteiten is. Bij de gebruiksnormen kan onderscheid gemaakt worden in:

- een stikstof (N)-gebruiksnorm voor dierlijke mest. Voor bouwland geldt een gebruik van dierlijke mest van maximaal 170 kg/ha. Deze hoeveelheid stemt overeen met de algemene EU-richtlijn. Voor bedrijven met meer dan 70% grasland is een derogatie (verruiming van de norm door de Europese Commissie) bewerkstelligd tot 250 kg N/ha;
- een stikstof (N)-gebruiksnorm voor dierlijke mest plus kunstmest. De gebruiksnorm sluit aan bij de landbouwkundige bemestingsadviezen. Voor beweide grasland geldt een gebruiksnorm van 310 kg per ha op kleigrond, 265 kg per ha op veengrond en 260 kg per ha op zandgrond. Voor bedrijven die alleen maaien gelden hogere gebruiksnormen. Voor consumptieaardappelen, wintertarwe en suikerbieten gelden gebruiksnormen van respectievelijk 250, 220 en 150 kg N/ha. Voor dierlijke mest geldt een werkingscoëfficiënt van 45% voor rundermest op beweide grasland; in andere gevallen is dat 60%. De genoemde normen gelden vanaf 2009; voor de jaren 2006, 2007 en 2008 is een overgangsregeling van kracht;
- een verbod op najaarsbemesting voor bouwland vanaf 2009;
- een fosfaatgebruiksnorm voor dierlijke mest plus kunstmest. In 2015 moet deze leiden tot evenwichtsbemesting.

Verwacht wordt dat de mestafzetprijs door dit beleid hoger zal worden. De financiële consequenties daarvan zijn het scherpst voor de intensieve veehouderij. De meeste melkveebedrijven zullen door de derogatie geen mest af hoeven te voeren. In de akkerbouw kan men in principe van deze hoge mestprijs profiteren. Dat hangt er echter van af hoe akkerbouwers zullen reageren op het verbod om in het najaar mest uit te rijden. Vooral op kleigrond is het tot nu toe gebruikelijk mest in het najaar toe te dienen.

4.4.3 Gewasbescherming

In EU-verband is afgesproken alle middelen opnieuw te beoordelen aan de hand van nieuwe, strengere criteria. Nederland is vooruitlopend op de herbeoordeling in EU-verband, zelf stoffen gaan beoordelen. Deze herbeoordeling resulteerde in een vermindering van het aantal toegelaten stoffen van 300 in 1990 tot minder dan 200 nu. Het bedrijfsleven klaagde in de afgelopen jaren dat er te weinig middelen overbleven, mede omdat er weinig nieuwe middelen ter beschikking zijn gekomen. Daardoor kwamen de Nederlandse telers in een nadelige concurrentiepositie en dreigden bepaalde teelten in gevaar te komen. Dit speelde met name voor de kleinere teelten. Hierbij is doorgaans de toelating van een gewasbeschermingsmiddel voor een fabrikant commercieel niet interessant. Deze ziet af van de toelatingsaanvraag, omdat de kosten voor de procedure niet kunnen worden terugverdiend.

In 2002 is de Nederlandse koers gewijzigd; deze sluit nu meer aan bij het toelatingsbeleid van de EU. Om knelpunten op te lossen is een wettelijke ontheffingsregeling in het leven geroepen. Het in 2000 ingestelde Fonds Kleine Toepassingen kan enig soelaas bieden bij de problemen in de kleine teelten. Ondernemers in Noord-Holland zullen mogelijk meer gevolgen ondervinden van deze problematiek dan gemiddeld in Nederland. In Noord-Holland worden relatief veel (kleine) tuinbouwgewassen geteeld en deze zijn voor een fabrikant Europees gezien kleine toepassingen.

De langetermijndoelen op het gebied van gewasbescherming van de Nederlandse overheid, waaronder het 'nee-tenzij' principe, zullen niet worden losgelaten. De doelen van het Nederlandse gewasbeschermingsbeleid tot 2010 (LNV, 2001):

- een vergaande reductie van het gebruik van chemische gewasbeschermingsmiddelen (geïntegreerde gewasbescherming op gecertificeerde bedrijven);
- een verdere vermindering van de emissies naar het milieu; (in 2010 een vermindering van de milieubelasting met tenminste 95% ten opzichte van 1998);
- het verbeteren van de naleving van de huidige wet- en regelgeving voor gewasbescherming.

Ook de EU wil met het oog op risico's van gewasbeschermingsmiddelen voor gezondheid en milieu een strenger gewasbeschermingsbeleid. Zij constateert dat het verbruik van deze middelen in de EU-15 begin jaren negentig daalde en nadien weer is gestegen. Met name in bepaalde EU-landen is het verbruik toegenomen terwijl het in andere landen daalde. In Nederland is het verbruik en de milieubelasting afgenomen door het scherpe toelatingsbeleid en de eisen in het Lozingenbesluit Open teelten en veehouderij. De milieubelasting is verschillend tussen middelen. Door de verschillen in het middelenpakket en het spuitgedrag zijn er wat betreft milieubelasting grote verschillen tussen bedrijven. Dit geeft aan dat er mogelijkheden blijven om het gewasbeschermingsmiddelenverbruik terug te dringen en geïntegreerde teelt verder te stimuleren (De Bont et al., 2002; Buurma et al., 2000).

4.4.4 Certificering

Door verschillende afnemersorganisaties worden de laatste jaren eisen geformuleerd voor het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en meststoffen, rassenkeuze en dergelijke. Onder andere werkt de Europese organisatie van retailers (EUREP) hier sinds 2002 aan. Veel telers voldoen aan deze eisen maar de administratie voor registratie en documentatie vergt extra inzet.

EUREP is een productcertificaat. Inspecties van EUREP-GAP (Good Agricultural Practice) zijn gericht op de primaire sector. Deze organisatie gaat uit van de wetgeving in het land van productie. Dit betekent dat hetzelfde product in verschillende landen van verschillende kwaliteit kan zijn, met name met betrekking tot residuen van gewasbeschermingsmiddelen. Wat betreft kwaliteit zit Nederland in de voorhoede ten opzichte van importlanden. EUREP-GAP ondersteunt de principes van verbetering van duurzaamheid van de agrarische productie op lange termijn en stimuleert het gebruik van HACCP (Hazard Analysis of Critical Control Points).

Vanaf 2003 is het EUREP-GAP-certificaat onontbeerlijk om aan een aantal Europese supermarkten te mogen leveren. Na de bloemkwekerijsector (2002) is ook voor de veehouderij (2005) een vergelijkbaar certificeringssysteem ontwikkeld. In Duitsland is als tegenhanger van EUREP-GAP het QS-systeem (Qualität und Sicherheit) ontwikkeld door de Duitse levensmiddelenindustrie. Dit systeem is opgezet voor de productie van vlees en vleeswaren (Aert et al., 2003).

4.4.5 Agrarisch ruimtegebruik

In deze paragraaf wordt het agrarisch ruimtegebruik apart belicht voor het Noorden en het Zuiden van de provincie. Wat betreft Noord-Holland Noord is de verwachting dat het agrarisch ruimtegebruik in dit gebied de komende 30 jaar verder zal dalen. In 1950 nam de landbouw nog 80% van de ruimte in beslag. Volgens de bodemstatistiek van het CBS ging het in dat jaar om 115.700 ha, wat in 1996 was afgenomen tot 106.000 ha. Zonder trendbreuk zal in 2030 nog 98.000 ha van de ruimte als landbouw in gebruik zijn. In Noord-Holland Zuid is het areaal landbouwgrond veel geringer en de afname lijkt daar sneller te gaan verlopen. Herleid naar het netto areaal conform de landbouwtelling van het CBS neemt het landbouwareaal af van 98.000 ha in 1950 via 88.000 ha in 2000 naar 83.000 ha in 2030. Hierbij is er geen rekening mee gehouden dat sommige landbouwgebieden wellicht ruimte moeten bieden voor water (wateropvang; Kerncijfers Noord-Holland Noord, 2003).

In totaal omvatte de provincie Noord-Holland in 2002 ongeveer 136.700 ha cultuurgrond ofwel 7% van de ruim 2 miljoen ha cultuurgrond in Nederland: 41.300 ha bouwland, 72.300 ha grasland, 21.400 ha opengrondstuinbouw, 1.000 ha glastuinbouw en 600 ha braakliggende grond.

4.4.6 Water

Ruimte voor water en verbetering van de waterkwaliteit zijn belangrijke doelen van de rijksoverheid, onder andere om verdroging van natuurgebieden tegen te gaan en het natte

karakter van bepaalde landschappen te herstellen. Verdroging is een van de belangrijkste oorzaken van de achteruitgang van natuur. In Noord-Holland vertoont bijna 38.400 ha verdrogingsverschijnselen (Kerncijfers, 2003). De belangrijkste oorzaak van verdroging is een te lage grondwaterstand veroorzaakt door grondwateronttrekking of als de kweldruk te laag is doordat elders teveel grondwater wordt onttrokken. Meer ruimte voor water biedt zowel de landbouw als de recreatie kansen. Een belangrijk aspect zal de vergoeding voor zogenaamde 'waterdiensten' of 'blauwe diensten' zijn (De Bont et al., 2002). Een goede kwaliteit van het oppervlaktewater is belangrijk voor drinkwaterwinning, visserij, landbouw, recreatie en natuur. Volgens Kerncijfers Noord-Holland Noord (2003) voldoet de kwaliteit van het oppervlaktewater voor een groot deel van Noord-Holland Noord niet aan de gewenste waarden.

In de provinciale nota 'evenwichtig omgaan met water' wordt aangegeven dat de provincie in samenwerking met diverse belanghebbenden naar oplossingen zoekt die aansluiten bij de hoofdlijnen van het waterbeleid voor de 21e eeuw. De opzet is om generiek beleid om te zetten in regionaal maatwerk (Provincie Noord-Holland, 2004).

De EU-Kaderrichtlijn Water vormt het overkoepelende beleidskader voor de bescherming van het grond- en oppervlaktewater op zowel kwalitatief als kwantitatief gebied. Of de kaderrichtlijn inderdaad noopt tot wijziging van het Nederlandse kwaliteitsbeleid wordt pas duidelijk als voor de gewenste ecologische toestanden concrete ecologische normen zijn vastgesteld.

Landelijk hebben diverse gebieden te maken met een verhoogde kans op wateroverlast bij neerslagpieken. Van het Noord-Hollandse poldergebied boven het Noordzeekanaal heeft momenteel ongeveer 50% van de oppervlakte te maken met wateroverlast. Op lange termijn groeit het percentage probleemgebied naar ongeveer 57% als aanpassingen in het waterbeheer uitblijven. Door klimaatverandering neemt de hoeveelheid te verwerken water waarschijnlijk toe tot 20 miljoen m³ in 2050 (nu 6 miljoen m³). Ook in andere gebieden nemen de wateroverlastproblemen naar verwachting toe.

4.4.7 Biologische landbouw

Het streven van de Nederlandse overheid is dat in 2010 10% van de landbouw biologisch produceert. Om de groei van biologische landbouw te versnellen is de Taskforce Biologische Landbouw gevormd, die de afzet en consumptie van biologische producten moet stimuleren. De 'Regeling Stimulering Biologische Productiemethode' die in het leven is geroepen om primaire bedrijven te ondersteunen bij de omschakeling wordt in 2004 opnieuw opengesteld. De laatste jaren werd echter wel minder gebruikgemaakt van deze regeling dan in de jaren negentig. De economische recessie heeft veroorzaakt dat consumenten de uitgaven beperken. De hogere prijs van biologische voedselproducten is dan een belemmering voor een deel van de (potentiële) consumenten. Dit heeft ook effecten op de inkomensontwikkeling van biologische boeren en tuinders (zie ook Berkhout en Van Bruchem, 2004) en in de komende jaren op het aantal omschakelaars.

In diverse Europese landen lijkt de groei van biologische landbouw af te nemen. Dat geldt zelfs voor de drie belangrijkste landen wat betreft biologisch aandeel in de totale landbouwproductie, te weten Denemarken, Duitsland en Oostenrijk. Voor vlees en melk heeft men in een aantal Europese landen zelfs met overproductie te maken. Voor de ko-

mende jaren wordt een afname van de groei van de Europese vraag naar biologische producten verwacht (*Eko-monitor*, oktober 2003).

4.4.8 Provinciaal beleid

In de provinciale streekplannen voor Noord-Holland Noord en Noord-Holland Zuid wordt een beeld gegeven van de toekomstige ontwikkeling van de ruimtelijke inrichting van de provincie en de positie van de landbouw daarbinnen (Provincie Noord-Holland, 2003a en 2003c). De belangrijkste punten zijn:

- in Noord-Holland Zuid is een stedelijk kerngebied aangewezen met de functies wonen en werken. Dit gebied omvat Amsterdam, Zaanstad, IJmond, Zuid-Kennemerland, Haarlemmermeer, Schiphol, Amstelveen, Aalsmeer, Uithoorn en omstreken en (buiten Noord-Holland) Almere;
- voor Noord-Holland Zuid hecht de provincie aan een economische bestaansbasis voor de landbouw. Ze biedt ruimte voor structuurversterking van de aanwezige grondgebonden landbouw en ruimtelijke voorwaarden voor verbrede landbouw. Nieuwe activiteiten die aan het agrarisch bedrijf worden toegevoegd, mogen met het oog op behoud van de landschappelijke kwaliteiten, de agrarische functie niet verdringen;
- het glastuinbouwgebied Aalsmeer en omgeving blijft de belangrijkste locatie. Alleen in dit gebied wordt ruimte geboden voor verdere groei voor de glastuinbouw;
- in Noord-Holland Noord wordt behoud en versteviging van de positie van de landbouw belangrijk gevonden;
- in Noord-Holland Noord is het beleid gericht op concentratie en bundeling van glastuinbouw, onder andere via projectlocaties voor herstructurering en tegengaan van verspreid liggend glas. Grootschalige vestiging van glastuinbouwbedrijven wordt in Noord-Holland Noord voornamelijk beperkt tot het tuinbouwgebied Heemskerk. Daarnaast zijn er uitbreidingsmogelijkheden, onder andere voor landelijke herstructurering glastuinbouw en autonome groei, in de het glastuinbouwconcentratiegebied Het Grootslag en op langere termijn in de reserveringslocatie Wieringermeer;
- de verwachting is dat het areaal permanente bollenteelt zal uitbreiden en dat nieuw teeltgebied nodig is. Het beleid voor bollenconcentratiegebieden wordt heroverwogen. Ruimte voor expansie en verplaatsing wordt met name voorzien in Noord-Holland Noord. Nieuwe permanente bollenteelt (op zand) wordt alleen nog toegestaan op locaties in projectvestigingen.

4.4.9 Oost-Europa

Door de toetreding van tien nieuwe lidstaten tot de EU in 2004 en nog twee in 2007 worden de volgende ontwikkelingen verwacht (Smit, 2003):

- de afzetmarkt voor Nederlandse producten wordt groter;
- Nederland moet binnen de EU concurreren met een toenemend aantal producenten;
- Nederlandse boeren, tuinders en agribusiness krijgen meer mogelijkheden om in Midden- en Oost-Europa een bedrijf te beginnen;

- inwoners van Polen en andere nieuwe landen kunnen gemakkelijker in Nederland gaan werken.

Wat betreft de eerste twee punten, Nederland kan goed scoren op hoogkwalitatieve producten. Daarnaast kan onder andere Polen op het gebied van groente- en fruitproductie een concurrent worden op de West-Europese markten. Daarbij moet vooral gedacht worden aan bulkproducten zoals kool, uien en peen en aan zacht fruit voor industriële verwerking. Voor de fijnere en conservengroentes heeft Nederland een grote voorsprong in kwaliteit. Bij deze takken is eerder aanvoer van werkkrachten dan van hoogwaardige producten uit Polen te verwachten. Tot 2015 zullen de gevolgen van de EU-uitbreiding relatief gering zijn ten opzichte van andere ontwikkelingen en andere, reeds bestaande marktsegmenten (Smit, 2003).

4.5 Conclusie

In deze paragraaf zijn de ontwikkelingen in Noord-Holland tot 2015 samengevat. Dit is gedaan op basis van de Landbouwtellingen in de provincie van 1990 tot en met 2002. De trends in het verleden zijn doorgetrokken en voorzover te voorzien zijn afwijkingen van de trendmatige ontwikkelingen meegenomen (Verwezen wordt naar de laatste kolom in de bijlagen 3A tot en met 3D). De verwachtingen komen in grote lijnen overeen met de uitkomsten van DRAM (bijlage 6).

Algemeen

Het totale areaal landbouwgrond in de provincie krimpt met 330 ha per jaar tot circa 132.400 ha in 2015 ¹.

Melkvee- en schapenhouderij

- Het aantal bedrijven met melkvee was in 2002 1.460 en neemt af met 4% per jaar. In 2015 zijn er in Noord-Holland minder dan 1.000 gespecialiseerde melkveebedrijven.
- Het aantal melk- en kalfkoeien was in 2002 77.000 en daalt met bijna 1% per jaar tot 69.000 onder invloed van een toenemende melkproductie per koe.
- Het areaal grasland was in 2002 72.300 ha en neemt af met ongeveer 300 ha per jaar. Implementatie van het voorgenomen nieuwe mestbeleid betekent dat een deel van de voedergewassen wordt omgezet in extra grasland waardoor dit areaal een fractie minder sterk afneemt dan de historische trend. Het areaal voedergewassen neemt dan naar verwachting niet verder toe maar zal blijven steken op de huidige omvang van 5.000 ha. Het effect van de premieontkoppeling op het areaal maïs is naar verwachting gering. Het totaal areaal grasland plus voedergewassen was in 2002 77.200 ha en komt in 2015 uit op 73.200 ha.

---

¹ Opgemerkt wordt, dat het areaal voedergewassen in Bijlage 4A gelijk is aan het areaal voedergewassen in Bijlage 4B. Deze post komt in beide bijlagen voor, omdat het om snijmaïs gaat. Dit gewas is een akkerbouwgewas, maar wordt voornamelijk op veebedrijven geteeld. Bij optelling van het totale areaal land- en tuinbouwgrond in de Provincie moet dubbeltelling vermeden worden.

- Het totale melkquotum was in 2002 578.000 ton en zal tot 2015 nauwelijks veranderingen ondergaan; het komt naar verwachting uit op 580.000 ton. Het aantal bedrijven neemt af en de overblijvende bedrijven worden groter. De combinatie van beide ontwikkelingen leidt niet tot het verdwijnen van quotum uit de provincie, maar tot concentratie op een kleiner aantal bestaande en op eventueel nieuwe bedrijven in bijvoorbeeld de Wieringermeer.
- Schaalvergroting is kenmerkend voor de ontwikkelingen op bedrijfsniveau. De gemiddelde bedrijfsgrootte stijgt in de periode 2002-2015 van 53 naar 73 melkkoeien en van 396.000 naar 610.000 kg melkquotum.
- De belangrijkste gebieden voor de melkveehouderij blijven West-Friesland en Waterland en de Droogmakerijen. De Wieringermeer neemt in belang toe.
- Het aantal ooien was in 2002 108.000 en daalt tot 2015 tot minder dan 100.000.

Akkerbouw

- Het aantal bedrijven met akkerbouw (dus inclusief snijmaïs) was in 2002 2.050 en daalt met 1,5% per jaar tot 1.750 bedrijven in 2015. Het aantal gespecialiseerde akkerbouwbedrijven daalt van 730 in 2002 naar 500 in 2015.
- Verwacht wordt dat het totale akkerbouwareaal met een kleine 1.000 ha zal verminderen van 41.900 ha in 2002 naar 41.000 in 2015.
- Het totale areaal aardappelen blijft constant: 11.500 ha in 2015. Het areaal pootaardappelen was in 2002 7.350 ha en breidt nog wat uit (tot 8.000 ha) ten koste van consumptieaardappelen.
- Het areaal suikerbieten krimpt tot 2015 met 1.000 ha (hogere productie per ha, afroaming quotum) van 7.070 ha in 2002 tot 6.000 ha in 2015 (afhankelijk van het toekomstige suikerbeleid).
- De oppervlakte granen was in 2002 12.100 ha en neemt toe met ongeveer 200 ha tot 12.300 ha in 2015
- Omschakeling naar aardappelen, groenten en fruit is niet mogelijk zonder inkomens-toeslagen te verliezen, maar dat geldt alleen voor het deel van het areaal waarop marktordeningsgewassen worden geteeld (toeslagvrije grond nodig).
- Het areaal graszaad was in 2002 1.990 ha en krimpt onder normale omstandigheden met ongeveer 5% per jaar tot 1.750 ha in 2015. Met het wegvallen van de directe inkomenssteun wordt een sterkere krimp van het areaal graszaad voorzien ten opzichte van de trend.
- Het areaal uien was in 2002 1.040 ha en komt bij de prijsvorming van de laatste jaren rond de 1.200 ha te liggen.
- De gemiddelde bedrijfsgrootte op de gespecialiseerde akkerbouwbedrijven neemt van 2002 naar 2015 toe van bijna 40 ha tot ruim 55 ha.
- De belangrijkste akkerbouwregio's blijven de Haarlemmermeer en de Wieringermeer. Door uitbreiding van Schiphol is de ruimtedruk rondom de Haarlemmermeer het grootst.

Bloembollen

- Het totaal aantal bedrijven met bloembollen daalt met 4% per jaar van 1.200 in 2003 tot 750 in 2015. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte neemt in die periode toe van een kleine 11,5 ha naar ruim 19 ha.
- Het totale areaal bloembollen was in 2003 13.700 ha en neemt toe met een kleine 0,5% per jaar tot 14.500 ha. Dit betekent een getemperde uitbreiding van het areaal wat aansluit op de verwachte ontwikkelingen van de jaarlijkse groei (1%) op de wereldmarkt met Nederland als hoofdspeler.
- De prijzen en daarmee de arealen van tulpen en lelies staan onder druk. Het areaal lelies was in 2003 1.590 ha en daalt tot 1.400 ha in 2015. De oppervlakte tulpen was in 2003 7.220 ha en wordt ongeveer de helft minder uitgebreid dan op grond van de trends van de afgelopen decennia voor de hand ligt; tot 2015 wordt nog een uitbreiding met circa 850 ha tot 8.000 ha voorzien, vooral door de verwachte groei in de broeierij.
- De belangrijkste regio's blijven de Kop van Noord-Holland en West-Friesland. In Kennemerland staat de bollenteelt onder druk; de karakteristieke bedrijfsstructuur wijkt hier af van de rest van Noord-Holland. Zonder ondersteuning krimpt de bollenteelt in dit gebied.

Vollegrondsgroente

- Het aantal bedrijven was in 2002 688 neemt af met 5% per jaar tot 350 in 2015.
- Het areaal groenteteelt was in 2002 5.870 ha en is de laatste jaren stabiel; de oppervlakte ligt in 2015 rond de 5.650 ha; dit betekent op bedrijfsniveau verdere schaalvergroting, namelijk van 8,5 ha in 2002 naar ruim 16 ha in 2015.
- De koppositie van diverse koolgewassen blijft onverminderd sterk en is goed voor 60% van het groentearaal in de vollegrond. Het areaal vroege en bewaarkool (rode, witte en savooie) zal licht dalen ten gunste van bewaarspitskool; de krimp van bloemkool wordt opgevangen door broccoli.
- Andere opvallende gewassen zijn winterpeen en witlof; deze weten zich qua areaal te handhaven.
- De belangrijkste regio's blijven West-Friesland en de Kop van Noord-Holland.

Overige sectoren

- Het areaal tuinbouwzaden (groentezaden en bloemenzaden) is fors gekrompen, maar lijkt zich nu te stabiliseren.
- Het areaal fruit (gelegen in West-Friesland) was in 2002 1.120 ha en krimpt tot ruim 1.000 ha in 2015. Het areaal appels slinkt sterker dan het areaal peren, namelijk van 446 naar 350 ha (- 22%) respectievelijk van 592 naar 575 ha (- 3%).
- Een lichte uitbreiding in de sectoren boomkwekerij en vaste plantenteelt verloopt conform de ontwikkelingen op nationaal niveau.
- Vermeldenswaard is de bloemkwekerij in de vollegrond met een oppervlakte van ruim 500 ha.
- Het areaal tuinbouw onder glas blijft redelijk stabiel: 1.000 ha. In de Noord-Hollandse potplantensector zitten vrij veel BV's waarvan de opvolgingssituatie on-

duidelijk is. Rondom Aalsmeer zitten nogal wat kleinere bedrijven die geleidelijk aan zullen verdwijnen.

Biologische landbouw

Voor de komende jaren wordt een afname van de nationale en Europese groei van de vraag naar biologische producten verwacht. Dat betekent dat er weinig ruimte is voor groei in het aantal biologische bedrijven en dat het totale aanbod zich zal stabiliseren. De bedrijven in Noord-Holland zijn relatief groot ten opzichte van andere gebieden. Verwacht mag worden dat het aantal biologische bedrijven in de provincie ondanks de matige marktomstandigheden op peil zal blijven.

Werkgelegenheid

De totale landbouwproductie zal naar verwachting iets toenemen. Desondanks wordt in de primaire sector een daling van de werkgelegenheid verwacht. Deze daling hangt samen met de vermindering van het aantal landbouwbedrijven en met een voortgaande efficiëncywinst. Bij een vermindering van het aantal arbeidsplaatsen van 1% per jaar zouden in de primaire sector in de periode tot 2015 ongeveer 2.000 tot 2.500 arbeidsplaatsen verloren gaan. Het aantal arbeidsplaatsen zou dalen van 21.000 in 1999 naar 18.500 à 19.000 in 2015. Ook in de aanverwante bedrijven gaan arbeidsplaatsen verloren door toenemende arbeidsproductiviteit. Dit aantal zal naar verwachting in de zelfde orde van grootte liggen.

Minimale bedrijfsomvang

De vraag hoe groot de bedrijven in de verschillende sectoren minimaal moeten zijn om zowel op korte of lange termijn voldoende inkomen te generen is niet eenduidig te beantwoorden. Het antwoord op die vraag hangt namelijk samen met de grondprijs, het bouwplan, de kostenstructuur (die onder andere samenhangt met de mechanisatiegraad en de prijs waarvoor eventueel melkquotum is aangekocht), de beschikbaarheid van arbeid, de capaciteiten van de ondernemers (onder andere marktgerichtheid), de inkomsten van buiten het bedrijf, de mate waarin verbredings- en/of verdiepingsactiviteiten op het bedrijf uitgevoerd (kunnen) worden en dergelijke. Gemiddeld moeten echter de hierboven aangegeven groottes als richtlijn worden gehanteerd. Deze zijn samengevat in tabel 4.4, waarbij ook duidelijk wordt dat de sectoren gemiddeld een sterk proces van schaalvergroting zullen doormaken. Dit zal de komende jaren veel van de ondernemers en alle andere betrokkenen vragen, waaronder de provincie. Dit onderwerp is nader uitgewerkt in hoofdstuk 7. Het aantal bedrijven in de vier belangrijkste sectoren daalt van ruim 4.000 naar 2.600; dat is een daling van 36%. Het bijbehorende areaal daalt met ongeveer 5.000 ha van 134.000 naar 129.000 ha, waarvan een deel ingevuld zal worden door glastuinbouw. Mogelijk valt het bloembollenareaal hoger uit dan hier weergegeven. Er zal dus bij ongewijzigd beleid (met name op R.O.-gebied) maximaal 4.000 ha grond uit de land- en tuinbouw in Noord-Holland verdwijnen.

Tabel 4.4 Gemiddelde bedrijfsomvang, aantal bedrijven en oppervlakte van sectoren in de provincie Noord-Holland in 2002 en 2015

Sector	Gem. bedrijfsomvang (aantal, kg of ha)		Aantal bedrijven		Areaal (ha)	
	2002	2015	2002	2015	2002	2015
Melkveehouderij:			1.460	< 1.000	72.300 a)	68.200 a)
Aantal koeien	53	73				
Melkquotum (* 1.000 kg)	396	610				
Akkerbouw b) (ha; aantal; ha)	40	55	730	500	41.900	41.000
Bloembollenteelt (ha; aantal; ha)	11,5	19	1.200	750	13.700	14.500
Vollegrondsgroenteteelt (ha; aantal; ha)	8,5	16	688	350	5.870	5.650
Totaal c)			4.080	2.600	134.000	129.000

a) Betreft alleen het areaal grasland; het areaal voedergewassen is opgenomen onder de akkerbouwgewassen;

b) De gemiddelde bedrijfsomvang en het aantal bedrijven hebben alleen betrekking op de gespecialiseerde akkerbouwbedrijven waarvan minimaal 67% van de totale bedrijfsomvang bestaat uit akkerbouw. Het areaal heeft betrekking op alle geteelde akkerbouwgewassen, dus ook op de overige akkerbouw- en andere bedrijven; c) Van de sectoren in deze tabel.

Bron: LEI, schattingen op basis van CBS-gegevens en eigen prognoses.

5. Grondmarkt

5.1 Invloed van stedelijke druk en landbouw op de grondprijzen

Tussen 1998 en 2001 zijn de gemiddelde prijzen die agrariërs in Nederland betaalden voor landbouwgrond gestegen van 24.000 tot 37.300 euro per ha, een toename van 55%. In 2002 was er voor het eerst sinds jaren sprake van een daling van 5%.

De stijging tussen 1998 en 2001 valt nauwelijks te verklaren uit de ontwikkeling van de bedrijfsresultaten in de land- en tuinbouw, maar eerder uit de algemene economische groei in die jaren. Zo is het verloop van de prijs van door agrariërs aangekochte landbouwgronden vrijwel gelijk aan dat van de conjunctuurgevoelige prijs van woningen. Ook regionale verschillen in prijzen van landbouwgronden duiden op een dergelijk verband. In gebieden met een grote stedelijke druk, zoals in het westen, midden en zuiden van het land, zijn de prijzen het hoogst. Buiten deze gebieden hebben prijsverschillen meer een landbouwkundige achtergrond.

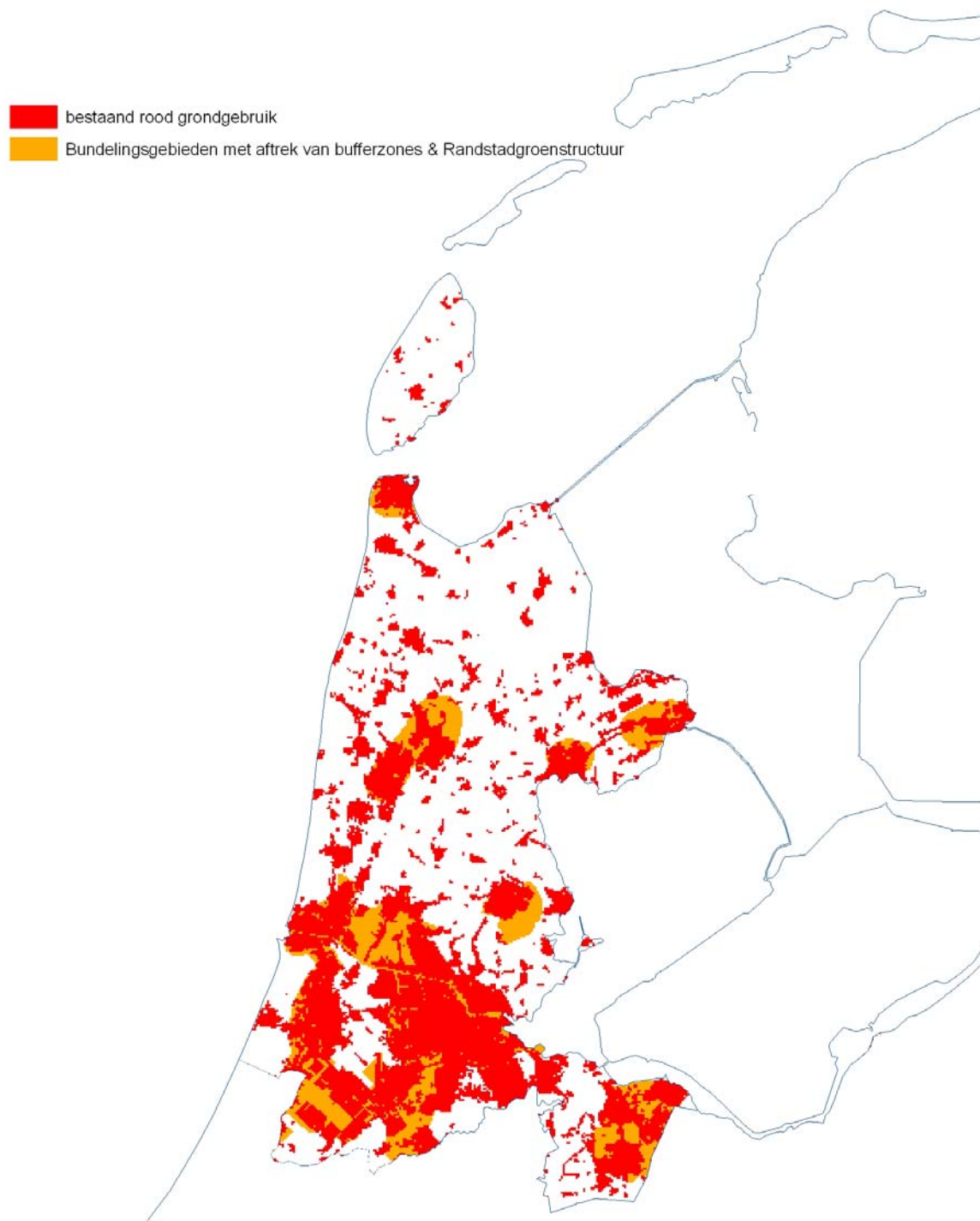
De ligging van een perceel landbouwgrond bepaalt dan ook voor een belangrijk deel de prijs van het perceel. Die ligging verleent het perceel immers haar unieke karakter en heeft op twee manieren invloed op de prijs. In de eerste plaats is de ligging belangrijk voor de kans op een toekomstige bestemmingswijziging. Die kans is groter naarmate een perceel dicht bij grote bevolkingscentra ligt en zeker als het ligt in een gebied dat al door de overheid als een mogelijke toekomstige stedelijke locatie is aangewezen. Een dergelijk plan voor een bestemmingswijziging leidt vrijwel altijd tot oplopende prijzen (zogenaamde 'warme grond'). Daarnaast is het voor de prijsvorming belangrijk of een perceel landbouwgrond geschikt is als tuinbouwgrond en of het zich nabij grote, intensieve agrarische bedrijven bevindt of dat het omringd wordt door kleinere agrarische bedrijven, waarvan wordt verwacht dat die binnen niet al te lange tijd zullen worden beëindigd.

Kortom, landbouwgrond heeft waarde als mogelijke drager van toekomstige stedelijke activiteiten en als productiemiddel in de landbouw. Soms komen daar nog andere functies bij, bijvoorbeeld als toekomstig natuurterrein of als tijdelijke overloopruimte voor overtollig rivierwater.

5.2 Prijsontwikkelingen ten gevolge van stedelijke ontwikkelingen

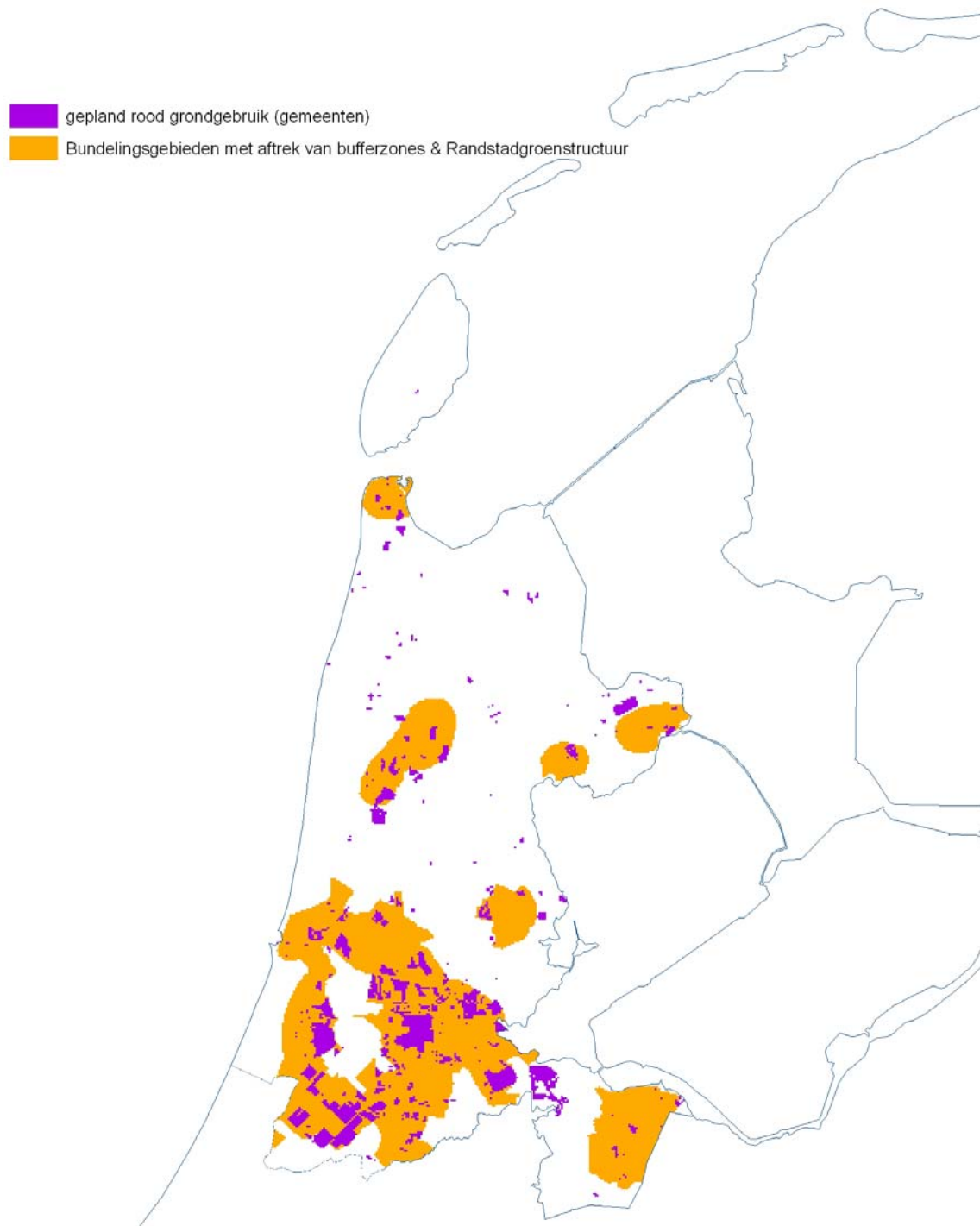
Noord-Holland is met name in het zuidelijk deel een verstedelijkte provincie (kaart 5.1). De term 'rood grondgebruik' heeft betrekking op bebouwing (huizen, openbare gebouwen, industrie en dergelijke). Vanwege de hoogconjunctuur in de tweede helft van de jaren negentig en het begin van de 21e eeuw liggen er nogal wat stedelijke claims op het landelijk gebied, vooral in de druk bevolkte gebieden in het zuiden van Noord-Holland. De Nieuwe Kaart van Nederland (NKN) laat zien dat er forse claims op landbouwgrond zijn gelegd in met name het zuidelijk deel van de provincie (Amstelland en Aalsmeer, Haarlemmermeer, enzovoort), maar ook in het noordelijk deel van Noord-Kennemerland en in delen van West-Friesland (kaart 5.2).

Kaart 5.1 Stedelijke druk in Noord-Holland

Bron: CBS bodemstatistiek 2000/Nieuwe kaart van Nederland 2002, bewerking LEI

Kaart 5.2 Claims op landbouwgronden in Noord-Holland

Bron: Nieuwe kaart van Nederland 2002, bewerking LEI

Het resultaat van die stedelijke druk uit zich in hoge prijzen van 'landbouwgrond'. De grondprij斯卡art (kaart 5.3) laat zien dat een grote stedelijke druk en hoge grondprijzen samen gaan. Ook de door land- en tuinbouwers betaalde grondprijzen zijn hoger in de gebieden die het meest onder stedelijke druk staan. Al heeft natuurlijk ook de bodemkwaliteit - geschikt voor tuinbouw (bollen) - een duidelijke invloed op de prijs. Kaart 5.4 en tabel 5.1 laten zien dat de glastuinbouwgebieden in het zuiden en de bollengebieden in de kuststreken hoge grondprijsgebieden zijn.

5.3 Prijsontwikkelingen ten gevolge van ontwikkelingen in de landbouw

Melkveehouderij

De besluiten ten aanzien van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB-besluiten) van vorige zomer houden voor de melkveehouderij in: een melkrijdsdaling van 16%, korting van 5% op de toeslagen boven 5.000 euro per bedrijf en verruiming van het melkquotum met 1,5 procent. Eén en ander zal, volgens berekeningen van het LEI (De Bont et al., 2003; Smit et al., 2004), resulteren in een gemiddelde daling van het inkomen van 18% (bijna 5.000 euro per bedrijf), een percentage dat nog met 2 tot 9% kan oplopen in geval van grotere kortingen. Dit geeft vanzelfsprekend in een groot deel van Noord-Holland (57% van het areaal bestaat uit grasland en voedergewassen) een neerwaartse druk op de grondprijs, aangezien daardoor de toekomstige jaarlijkse geldopbrengsten per hectare zullen dalen. Dit geldt met name in de gebieden waar de melkveehouderij de voornaamste grondgebruiker is. De effecten van het milieubeleid zullen deze dalende grondprijsstrend versterken.

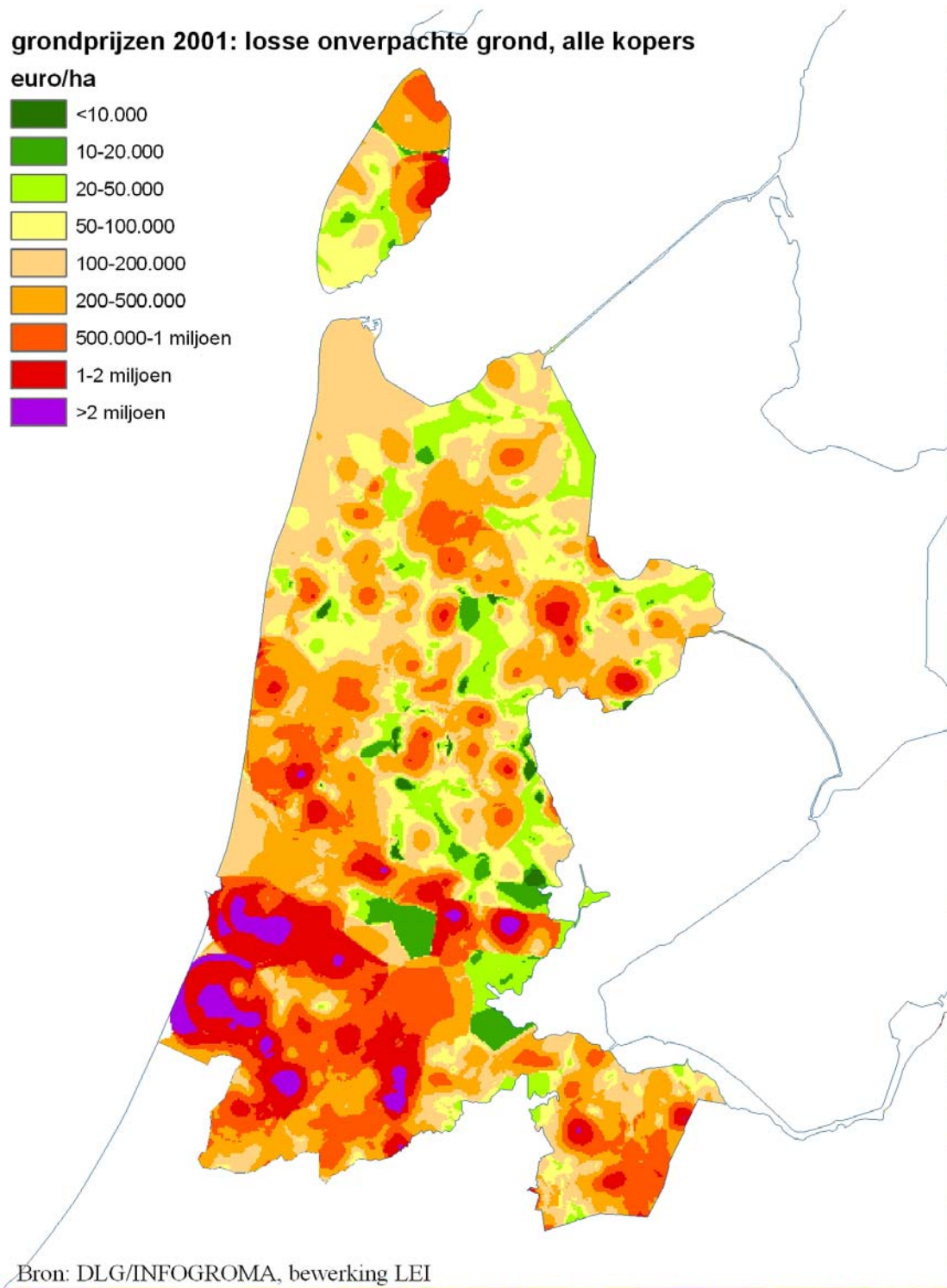
Akkerbouw

Genoemde GLB-besluiten zullen weinig effect hebben op de akkerbouw in Noord-Holland (27% van het areaal bestaat uit bouwland) omdat het aandeel premiewaardige gewassen in Noord-Holland vrij klein is. Aangezien het nieuwe stelsel van bedrijfstoelagen zo is opgezet, dat er geen vlucht kan plaatsvinden in een aantal 'second best' gewassen, zal dat niet leiden tot spectaculaire prijsdalingen van die gewassen in Noord-Holland. Een uitzondering hierop vormen bloembollen, maar bij deze gewassen ligt het meer voor de hand, dat akkerbouwers grond verhuren aan professionele bollentelers dan dat ze zelf die gewassen gaan telen. De hectare-opbrengsten in de akkerbouw zullen in het algemeen weinig veranderen en om die reden ook de prijs van bouwland niet.

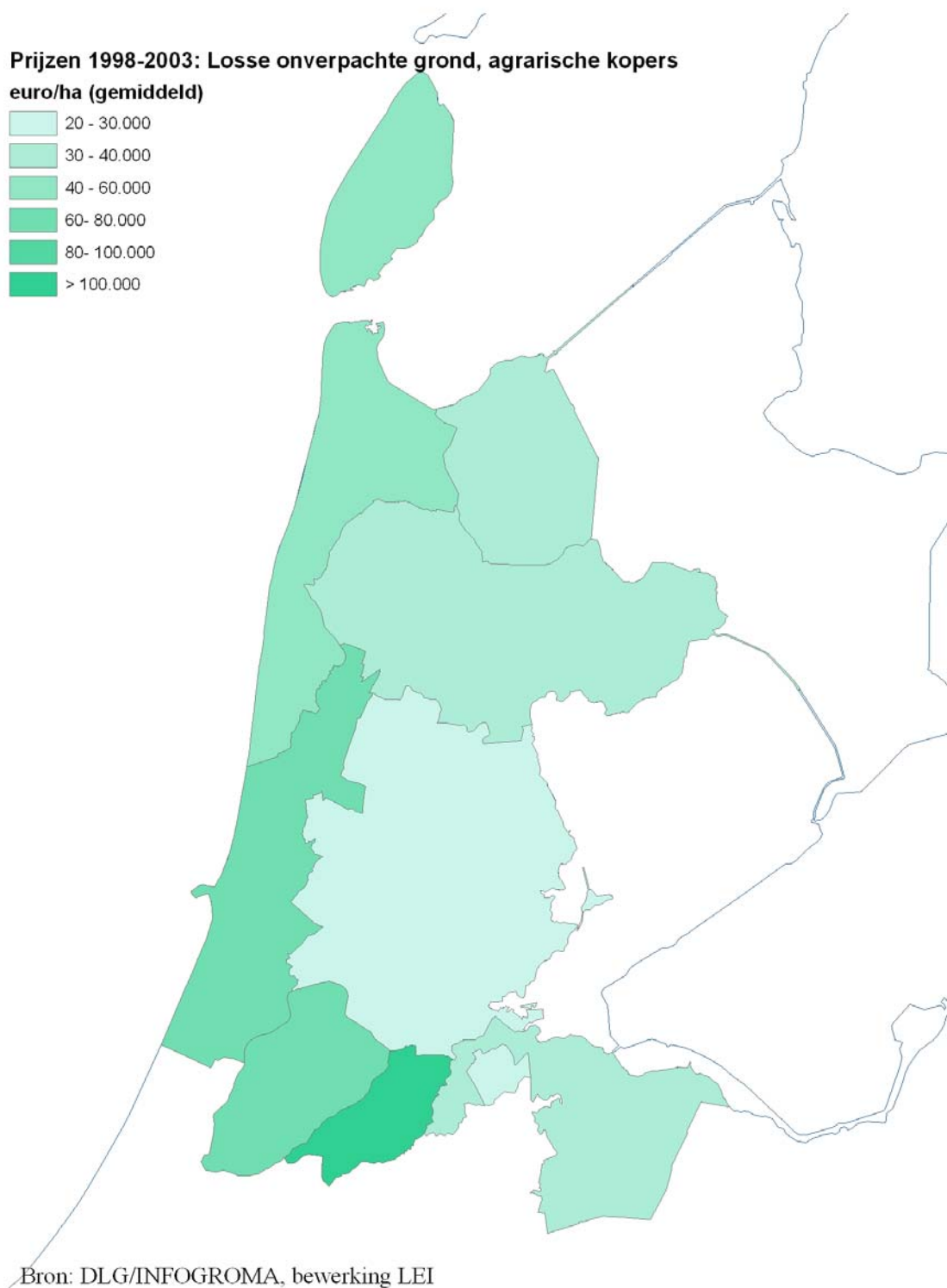
Vollegrondsgroente

De concurrentiekracht van vollegrondsgroente in Nederland wordt in dit rapport als zwak aangeduid. Er wordt dan ook uitgegaan van een lichte krimp van het areaal (5% van het totale landbouwareaal in Noord-Holland) op de lange termijn, zelfs bij een stijging van de vraag naar vollegrondsgroente van 5 tot 10%. Dat is dus zeker geen aanleiding om een toekomstige stijging van de grondprijs in de gebieden met vollegrondsgroente te verwachten.

Kaart 5.3 Prijs van landbouwgronden in Noord-Holland

Kaart 5.4 Prijs van landbouwgronden naar regio in Noord-Holland

Bloembollen

De invloed van de bollenteelt op de grondmarkt in Noord-Holland is groot. Dat komt enerzijds doordat de bollenteelt doorgaans tot hoge hectare-opbrengsten - in vergelijking tot de andere grondgebonden sectoren - leidt en anderzijds omdat bollen om teelttechnische redenen telkens op een andere locatie worden geteeld (rijzende bollenkraam). Aangezien in deze studie, onder meer op basis van trendmatige ontwikkelingen wordt uitgegaan van een stijgende vraag naar bollen (vooral tulpen), zal de invloed van de bollenteelt op de agrarische grondprijs nog verder toenemen. Van de verwachte toekomstige areaaltoename gaat een grondprijsstijgend effect uit, met name in de daarvoor geschikte gebieden.

Glastuinbouw

De eerder beschreven claims op landbouwgronden ter uitbreiding van de glastuinbouw en de onzekerheid van waar die dan uiteindelijk worden neergelegd heeft een prijsopdrijvend effect op de grondprijs in een groot gebied (Luijt et al., 2003). Immers, de prijs van glastuinbouwgrond is vele malen hoger dan de prijs van gras- of bouwland en alle voor glastuinbouw aanwijsbare (geschikte) landbouwgebieden maken een kans op een bestemmingswijziging naar glastuinbouw. De prijs van al die gras- en bouwlanden krijgt een verhoogde optiewaarde als glastuinbouwgrond.

Tabel 5.1 Gemiddelde prijs per hectare (in euro's) van door agrariërs aangekocht onverpacht los gras-, bouw- en tuinland in Noord-Holland, van 1998 t/m 1^e helft 2003

Deelgebied	Verhandelde oppervlakte (ha)	Prijs per hectare (Euro)
Wieringen en Wieringermeer	930	35.902
Haarlemmermeer	200	70.927
Amstelland en Aalsmeer	89	164.571
Texel en Land van Zijpe	898	55.006
West-Friesland en omgeving	1.578	35.638
Waterland en Droogmakerijen	1.171	26.196
't Gein en Gooiland	120	31.147
Kennemerland	107	65.573

Bron: DLG, bewerking LEI.

5.4 Ontwikkeling grondmobiliteit

Aantal bedrijven

Grondmobiliteit is de overgang van grond naar een andere eigenaar middels met name verkoop. De ontwikkeling van de grondmobiliteit wordt bepaald door de daling van het aantal land- en tuinbouwbedrijven. Dat aantal daalt al decennia lang. In 2002 waren er in Nederland nog krap 90.000 bedrijven. Dat komt neer op een halvering sinds 1970. De aanhoudende daling is een gevolg van het grote verschil tussen de (hoge) verkoopprijs van met name het grondgebonden agrarische bedrijf en de (lage) waarde bij voortzetting van dat bedrijf als inkomensbron voor de ondernemer. Schaalvergroting kan plaatsvinden wanneer de te continueren bedrijven meer willen betalen voor de grond dan wat de stoppende bedrijven ermee kunnen verdienen. Dat is de reden voor een transactie van grond. De som der delen van het bedrijf dat stopt brengt meer op dan de gekapitaliseerde inkomensstroom

van dat bedrijf. In dat geval stoppen ze en wordt areaaluitbreiding (schaalvergroting) voor de 'blijvers' mogelijk.

Deze laatste waarde is de resultante van de lage beloning voor eigen arbeid en eigen vermogen in de grondgebonden landbouw en wordt wisselend aangeduid met 'going concern'-waarde of 'agrarische' waarde of 'verpachte' waarde. Het verschil met de verkoopprijs van het bedrijf wordt mede in stand gehouden door de aloude gewoonte om bij de generatiewisseling het ouderlijk bedrijf tegen de relatief lage 'agrarische' waarde door te schuiven naar één van de kinderen.

De grondgebonden landbouw wordt gekenmerkt door lage marginale kosten per eenheid product ten opzichte van hoge gemiddelde kosten. De (gemiddelde) kosten van de landbouwproductie bestaan uit (relatief hoge) vaste kosten (grond, gebouwen, installaties, arbeid, productierechten) en (relatief lage) variabele kosten (zaad, veevoer, gasolie, enz.). Uitbreiding van de productie vergt doorgaans alleen extra variabele (marginale) kosten. Die zijn per eenheid product beperkt en daardoor is de brutowinst (opbrengsten minus extra variabele kosten) van productie-uitbreiding vrij hoog. Dat uit zich, in geval van gequoteerde producten, in een hoge waarde van extra productierechten en extra grond. Daarentegen kan op basis van het gemiddelde bedrijfsresultaat bijna geen enkel bedrijf extra productierechten of extra grond kopen.

Dat komt doordat bij de bepaling van de marginale kosten, in tegenstelling tot de gemiddelde kosten, de naar verhouding vrij hoge vaste kosten niet meegerekend behoeven te worden. De capaciteit van de bijvoorbeeld de gebouwen of het machinepark is dikwijls ook bij een wat grotere productie nog voldoende. Gezien de technologische ontwikkeling (machines worden steeds groter en efficiënter) is er op veel bedrijven ook voldoende arbeid beschikbaar voor extra productie. In de gebruikelijke overzichten van het LEI zijn genoemde marginale kosten bij benadering gelijk aan de variabele of toegerekende kosten. Wanneer die substantieel lager zijn dan de gemiddelde kosten, is uitbreiding van de productie vaak lucratief. Er kunnen dan immers belangrijke schaalvoordelen worden gerealiseerd¹. Dit geldt zowel voor melkveebedrijven² als voor akkerbouwbedrijven.

Marktprijs van bedrijven

Om de productie te kunnen uitbreiden teneinde schaalvoordelen te realiseren zijn soms extra productierechten nodig: melk- (en mest)rechten in de melkveehouderij, suikerrechten in de akkerbouw, enz. en doorgaans ook extra grond. Door de hoge marge in geval van een productieverhoging (opbrengsten van de extra productie minus lage toegerekende kosten), is de maximale biedprijs voor genoemde productierechten vrij hoog³ en dat geldt ook voor de maximale biedprijs van landbouwgrond⁴. De verkoopprijzen van grondgebonden agrarische bedrijven, voornamelijk bepaald door de verkoopprijzen van de afzonderlijke activa, liggen dus veel hoger dan de inkomensgenererende waarde van deze bedrijven.

---

¹Dat betekent tegelijk dat kleine bedrijven tegen te hoge kosten per eenheid product produceren en daardoor uiteindelijk in de financiële moeilijkheden komen. Een potentiële opvolger schat terecht het toekomstperspectief voor het (te) kleine bedrijf laag in en zoekt een betrekking buiten de landbouw.

²Jager en Van Everdingen, Agri-monitor, jrg 7, nr. 1, febr. 2001.

³Zie Boone in Agri-monitor jrg 2, nr. 4, augustus 1996 (melkrechten) en Agri-monitor jrg 8, nr 1, februari 2002 (suikerrechten).

⁴Ook de stedelijke druk stuwt de prijs van landbouwgrond in vele gebieden nog verder omhoog.

Toetreding door derden

Vanaf de jaren vijftig is genoemd verschil tussen de 'going concern'-waarde of 'agrarische' waarde en de verkoopprijs van grondgebonden landbouwbedrijven alleen maar groter geworden. Dat is vooral gekomen na 1984, toen de superheffing het licht zag. Waar buiten de landbouw vaak het omgekeerde het geval is en er 'goodwill' wordt betaald, lijkt er bij landbouwbedrijven eerder sprake van 'badwill'. Uitoefening van een landbouwbedrijf wordt als het ware bestraft en niet beloond, doordat de inkomsten uit risicodragend kapitaal lager zijn dan de rente op de bank. Gevolg is dat nieuwkomers geen compleet landbouwbedrijf kunnen overnemen. Derden treden niet toe aangezien dat voor hen zeer onrendabel is. Dit geldt met name voor grondgebonden bedrijven.

Mogelijkheden voor bedrijfsovername

Door de hoge marktprijzen van grond en productierechten kan een bedrijf bij de generatiewisseling alleen met voldoende toekomstperspectief worden overgenomen tegen een substantieel lagere prijs dan de verkoopprijs. Dat voorrecht valt doorgaans alleen een familielid ten deel. De economische afweging van de opvolger is die tussen enerzijds het inkomens- en vermogensperspectief in geval van overname (mede bepaald door overnameprijs) en anderzijds het inkomens- en vermogensperspectief bij niet-opvolgen. Om de overnamekosten te drukken en voortzetting van het ouderlijk bedrijf mogelijk te maken zien de overige kinderen welhaast traditioneel af van hun volledig erfdeel en wordt het bedrijf, veelal via een maatschapconstructie, tegen de relatief lage agrarische waarde overgenomen. Daarbij worden dan soms nog wel afspraken gemaakt over winstdeling mocht het bedrijf binnen een bepaalde termijn (bijvoorbeeld 10 jaar) om een of andere reden toch op de markt komen.

Ontwikkeling aantal grondgebonden landbouwbedrijven

Het aantal grondgebonden landbouwbedrijven daalt elk jaar verder. Dit komt doordat toetreding door derden onrendabel is, sommige agrarische gezinnen kinderloos blijven, er ook in de landbouw echtscheidingen plaats vinden, agrarische ondernemers soms arbeidsongeschikt worden en voor potentiële opvolgers van met name kleine bedrijven de overnamebeslissing negatief kan uitpakken. Factoren die de snelheid van de afname bepalen zijn onder meer:

- het aandeel bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar. In geval van veel oudere bedrijfshoofden zijn er immers ook veel generatiewisselingen met het risico dat het bedrijf niet wordt overgenomen;
- het aandeel (kleine) bedrijven met zowel een minder gunstig inkomensperspectief als een minder gunstig lange termijn vermogensperspectief;
- de kansen op de arbeidsmarkt voor de potentiële opvolger;
- de afnemende gezinsgrootte beperkt het vermogensperspectief van de potentiële opvolger;
- het voortbestaan van de gunstige fiscale doorschuiffaciliteit en stimulering van herinvestiging;
- de geneigdheid van de overige kinderen om niet het gehele rechtmatige erfdeel op te eisen.

De daling van het aantal bedrijven biedt de resterende bedrijven de kans het areaal uit te breiden en op die manier de kosten per eenheid product te beperken. Dat maakt de sector sterker in plaats van zwakker. De daling van het aantal bedrijven zegt dan ook niets over de economische vitaliteit van een landbouw sector.

5.5 Conclusie

Een hoge grondmobiliteit heeft doorgaans te maken met relatief veel bedrijfsopheffingen en dat heeft voor een groot deel weer te maken met de leeftijdsverdeling van agrarische bedrijfshoofden (relatief veel ouderen) alsmede de opvolgingssituatie. In Noord-Holland is de opvolgingssituatie niet slechter dan in de rest van het land (tabel 3.2), in de akkerbouw en de bollenteelt zelfs beter. In het algemeen is de opvolgingssituatie beter wanneer de perspectieven in de betreffende sector gunstiger zijn. Het verdwijnen van bedrijven betekent overigens niet dat het slecht gaat in de landbouw. Integendeel, de landbouw wordt door schaalvergroting in een versneld tempo sterker.

Het grondprijsniveau in het zuiden van Noord-Holland blijft hoog vanwege grote niet-agrarische claims en glastuinbouw. De grondprijzen in de bollengebieden (kuststreken) blijven ook hoog vanwege de goede vooruitzichten van de sector. Dit zal zich uitstrekken tot alle voor bollen geschikte gronden.

Door de GLB-besluiten zullen er ook gronden zijn waarop geen bedrijfstoelag rust. Grond waarvan de bedrijfstoelag is verwijderd daalt in prijs. Die lagere prijs is een gevolg van lagere jaarlijkse grondopbrengsten en gaat samen met een extensievere gebruik van de grond in de landbouw. Daaraan mag evenwel niet de conclusie worden verbonden dat die gronden als landbouwgrond onbenut blijven.

6. Ontwikkelingen in de regio's in Noord-Holland 2004-2015

In dit hoofdstuk wordt de ontwikkeling in de regio's in Noord-Holland behandeld. Dit is deels tot stand gekomen door de workshops met ondernemers in de plantaardige en dierlijke sectoren. Voor de regio-indeling wordt verwezen naar figuur 1.1.

6.1 Overzicht

De tabellen 6.1 en 6.2 geven een overzicht van de verdeling van de cultuurgrond in de provincie Noord-Holland naar hoofdgewas en naar regio. De tabellen geven een goed beeld van de concentratie van bepaalde activiteiten in de provincie als vertrekpunt voor de te beschouwen periode.

Tabel 6.1 Verdeling van arealen en aantallen dieren in de provincie Noord-Holland over sectoren naar regio (jaar 2002; in % (voor zover niet anders vermeld; horizontale optelling geeft een totaal van 100%))

Sector	Texel	Kop Noord-Holland	West-Friesland	Kenne-merland	Waterland en Droogmakerijen	Meerlanden	Gein-, Gooi, Noord-Holland Vechtstreek	(ha) (=100%)
Grasland	6	8	30	8	33	7	8	72.300
Akkerbouw	10	39	15	2	11	22	1	41.900
Tuinbouw vollegrond	3	38	46	5	4	3	0	21.395
Waarvan:								
- groente	2	22	68	1	4	2	0	5.867
- bloembollen	3	50	35	7	3	2	0	13.485
Tuinbouw onder glas	0	1	36	5	2	56	0	1.006
Snelgroeiend hout	5	13	29	5	39	8	0	38
Braakland	8	21	42	6	10	9	4	572
Totaal	6	22	28	6	22	11	5	136.653
								(stuks)
Veestapel	2	30	43	2	14	5	4	2.014.093
Rundvee	5	10	33	7	31	6	8	159.833

Bron: Kerncijfers Noord-Holland (2003).

Tabel 6.2 Verdeling van cultuurgrond in de provincie Noord-Holland per regio naar sector (jaar 2002; in % (voor zover niet anders vermeld; verticale optelling geeft een totaal van 100%))

Sector	Texel	Kop Noord-Holland	West Friesland	Kennemerland	Waterland en Droogmakerijen	Meerlanden	Gein-, Gooi, Noord-Holland Vechtstreek	Noord-Holland
Grasland	47	19	56	75	82	31	91	53
Akkerbouw	46	53	16	10	15	60	8	30
Tuinbouw vollegrond	7	27	26	15	3	5	1	16
- groente	2	4	10	1	1	1	0	4
- bloembollen	5	22	12	13	1	1	0	10
Tuinbouw onder glas	0	0	1	1	0	4	0	1
Snelgroeïend hout	0	0	0	0	0	0	0	0
Braakland	1	0	1	0	0	0	0	0
Totaal (ha) (=100 %)	8.787	30.415	38.369	7.955	29.444	15.139	6.544	136.653

Bron: Kerncijfers Noord-Holland (2003).

6.2 Kennemerland

Kennemerland bestaat voor drie kwart uit grasland. Daarnaast is 15% bestemd voor opengrondstuinbouw, met name voor de bloembollenteelt. Verder is nog 10% van het gebied in gebruik als bouwland (tabel 6.2). Provinciaal gezien zijn de aandelen van de verschillende sectoren bescheiden, mede doordat het gebied slechts 6% van het land- en tuinbouwareaal in Noord-Holland omvat (tabel 6.1).

De land- en tuinbouw in dit gebied bevindt zich vooral in het Noorden, dat wil zeggen ten Noorden van het Noordzeekanaal. In het noordelijk deel van Noord-Kennemerland komt vooral veehouderij voor en in het zuiden vooral de bollenteelt. De melkveehouderij in het noordelijk deel is relatief kleinschalig, extensief en slecht verkaveld; de sector is daardoor kwetsbaar. In het zuidelijk deel is de structuur van de veehouderij grootschaliger. Overigens is in de omgeving van Heiloo een structuurverbetering gerealiseerd.

Er heeft in Kennemerland in het verleden een grote uitstroom van melkquotum plaatsgevonden, waardoor schaalvergroting moeilijk is (Provincie Noord-Holland, 1995). Uit Noord-Kennemerland is het melkquotum tussen 1989 en 1998 gedaald van 40,3 naar 32,4 miljoen kilo (Van Zeijts et al., 2000); dezelfde auteurs melden dat tussen 1991 en 1997 de helft van het door bedrijfsbeëindiging vrijgekomen melkquotum in Noord-Kennemerland uit het gebied is verdwenen. De achtergrond van deze ontwikkeling is dat wisselbouw in dit gebied niet toegestaan is (Consolideringsbeleid, uitgewerkt in bestemmingsplannen van bepaalde gemeentes). Het is daardoor niet mogelijk de relatief lage inkomens op de melkveebedrijven aan te vullen met verhuur van grond aan bloembollenteelers.

Van oudsher is Kennemerland zeer geschikt voor de teelt van bloembollen. Er worden met name tulp, hyacint, narcis en diverse verschillende bijzondere bolgewassen geteeld. Er worden weinig bloembollen vanuit Kennemerland elders in Nederland geteeld. Tulp is het belangrijkste gewas met in 1999 42% van het totale areaal. De gemiddelde bedrijfsgrootte ligt met 4,5 ha onder het landelijke gemiddelde van 7,2 ha.

De waterkwaliteitseisen voor dit gebied worden op een groot aantal plaatsen nog niet gehaald. Nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen leveren knelpunten op. Vernatting

vanuit de duinen heeft geleid en zal waarschijnlijk leiden tot een suboptimaal waterpeilbeheer in de aangrenzende teeltzone (binnenduinrand). Dit kan leiden tot een licht verminderde opbrengst van de daar geteelde bolgewassen. Veel problemen met water zijn overigens opgelost met de nota 'Evenwichtig omgaan met water' (Provincie Noord-Holland, 2004).

Het perspectief voor de bollenteelt in Kennemerland is redelijk als bedrijven hun bedrijfsvoering wat aanpassen (ruime vruchtwisseling, vervangen minder renderende activiteiten door beter renderende, verbreden van sloten voor verruiming van de waterbergingcapaciteit, gescheiden waterstromen; Bout, 2003). Anderzijds is de verstedelijkingsdruk een belangrijke hindernis voor een gezonde ontwikkeling van zowel de bollenteelt als de veehouderij in Kennemerland (Provincie Noord-Holland, 1995). De grondprijzen in het gebied zijn volgens figuur 5.4 redelijk hoog. Het gaat hier om gemiddelde prijzen, waarbij de hoge prijzen voor land dat geschikt is voor de bloembollenteelt de relatief lage prijzen van grasland omhoog stuwten.

6.3 Kop van Noord-Holland

Meer dan de helft van de Kop van Noord-Holland bestaat uit bouwland. Opvallend is, dat de vollegrondstuinbouw met 27% een groter beslag op de grond legt dan grasland met 19%. Van die 27% is het overgrote deel (22%) bestemd voor de bloembollenteelt (tabel 6.2). Provinciaal gezien ligt in deze regio 39%, 22% en 50% van respectievelijk het akkerbouw-, vollegrondsgroente- en bollenareaal en 22% van het totale land- en tuinbouwareaal (tabel 6.1). In de Kop wordt vooral het spoor van schaalvergroting en productiviteitsverbetering verwacht.

Het gedeelte over bloembollen in deze paragraaf heeft in feite betrekking op De Noord (vergelijkbaar met CBS-regio's Texel en Land van Zijpe; Bout, 2003). Het gaat hier om zandgronden die kalkrijker zijn dan de Bollenstreek en Kennemerland, jonge en oude zeezandgronden met op geringe diepte zwaardere klei. Een groot deel van de gronden is bewerkt om de geschiktheid voor de bollenteelt te vergroten. Het gewasaanbod is groter dan in andere zandgebieden; tulp en lelie komen het meest voor. Daarnaast bestaat het areaal voor een belangrijk deel uit narcis, hyacint en bijzondere bolgewassen. Van de bedrijven die bloembollen telen is 86% een gespecialiseerd bedrijf. De bedrijven zijn in het algemeen groter dan in de andere zandgebieden. De combinatie met broei komt beduidend minder vaak voor. Veel leliebedrijven laten lelies op contract telen in Noord-Oost-Nederland. De bloembolbedrijven in De Noord scoren het hoogst van alle bloembollenbedrijven op het gebied van rentabiliteit.

Voor delen van de binnenduinrand en de strandvlakten wordt voorrang gegeven aan het agrarisch belang. Hier zijn gebieden aangewezen als 'agrarisch gebied, tevens bollenconcentratiegebied'. Ook in gebieden met een intensief agrarisch gebruik, zoals de bollengebieden, is natuur- en landschapsbouw gewenst. Een aantal gebieden is van groot belang voor de natuur, landschap en bodem. De provincie zoekt in De Noord een evenwichtige uitbreiding van toerisme en recreatie. Dit gebied is daarnaast aangewezen als kerngebied voor de bloembollenteelt.

De ontwikkeling van een agribusinesscomplex voor de bollen in de Kop van Noord-Holland wordt krachtig bevorderd. Het perspectief van de bollenteeltbedrijven in De Noord is goed. Ook hier zijn wel wat aanpassingen nodig in de bedrijfsvoering om aan alle wensen en eisen te voldoen. Verruiming van de waterbergingscapaciteit kan binnen een gebied worden verkregen door de sloten te verbreden. Om de financiële positie te verbeteren worden de winteractiviteiten uitgebreid middels broei van tulp en hyacint en zal het belang van hoogrenderende zomerbloeiërs toenemen. De ruimtevraag vanuit de bollenteelt lijkt groter dan het aanbod doordat ook andere delen van de samenleving ruimte vragen. De belangstelling voor geïntegreerde teelt is in de Kop van Noord-Holland gering (Eshuis en Buurma, 2000).

De akkerbouw en vollegrondsgroenteteelt zijn in de Kop redelijk krachtig qua bedrijfsstructuur, maar verschillen met de bloembollenteelt in concurrentievermogen om de grond. Te verwachten is dat de akkerbouw en de groenteteelt met name in De Noord zullen afnemen ten gunste van de bloembollenteelt. In de Wieringermeer wordt daarnaast een 'vergroening' geconstateerd, dat wil zeggen dat het aantal melkveebedrijven in het gebied stijgt ten koste van het aantal akkerbouwbedrijven. Het gebied is qua verkavelings- en bedrijfsgroottestructuur tamelijk geschikt voor melkveebedrijven, zodat ondernemers die hun bedrijf willen verplaatsen uit andere delen van de provincie hier op redelijk beperkte afstand een doorstart kunnen maken.

Sterke kanten in deze regio zijn de recreatie- en havenfuncties. Dit maakt de regio aantrekkelijk voor verbrede landbouw.

6.4 West-Friesland

In West-Friesland is ruim de helft van het land- en tuinbouwareaal in gebruik als grasland; 26 en 16% worden ingenomen door respectievelijk de vollegrondstuinbouw en de akkerbouw, waarbij de bloembollen- en de vollegrondsgroenteteelt ongeveer even groot zijn met respectievelijk 10% en 12% (tabel 6.2). Provinciaal gaat het om 30%, 15%, 68%, 35% en 36% van de arealen grasland, akkerbouw, vollegrondsgroente-, bollenteelt en glastuinbouw. Van het totale areaal land- en tuinbouw in Noord-Holland ligt 28% in West-Friesland, dat daarmee het grootste land- en tuinbouwgebied in de provincie is (tabel 6.1).

West-Friesland is het belangrijkste vollegrondsgroentegebied van Noord-Holland. Daarnaast komt er in deze regio op bescheiden schaal fruitteelt voor. Na een aantal moeilijke jaren gaat het met deze sector beter; de kg-opbrengsten van appels nemen toe en de prijzen voor peren en pruimen zijn goed. De melkveehouderij komt met name voor in West-Friesland-Midden en de tuinbouw vooral in West-Friesland-Oost en West-Friesland-West. West-Friesland is ook de bakermat van de zaadteelt (Provincie Noord-Holland, 1995).

De melkveehouderij is sterk in deze regio, mede door de mogelijkheden om grond aan bollentelers te verhuren. West-Friesland heeft een centrumfunctie voor de vollegrondsgroenteteelt en omvat alle schakels in de productiekolom. De gemiddelde bedrijfsgrootte op de primaire bedrijven en ook op de fruitteeltbedrijven is te klein.

De afgelopen 20 jaar is de bloembollenteelt in dit gebied sterk gegroeid (Schreuder et al., 2002). De ontwikkeling van de nettenteelt heeft met name de sterke groei van de laatste

10 jaar veroorzaakt. Vanuit West-Friesland wordt elders, met name in de Flevopolders, geteeld. Het gewasaanbod is beperkter dan in de oude teeltgebieden op zand. Tulp is veruit het belangrijkste gewas (74% in 2000). Daarnaast hebben lelie (13% in 2000) en iris nog enige omvang. De combinatie met broei komt hier vaak voor, met name tulpenbroei. West-Friesland onderscheidt zich van andere bloembollenteeltcentra door deze combinatie van tulpenteelt en broeierij, die in toenemende mate op gecombineerde bedrijven plaatsvindt. Het productieaandeel in de broeierij van tulpen was in West-Friesland in 2000 42%. Tweederde van de lelieteelt op bedrijven in West-Friesland vindt plaats op contract buiten de regio (Bremmer et al., 2002).

In West-Friesland is er een sterke verwevenheid met andere agrarische sectoren zoals de veehouderij en de vollegrondsgroenteteelt, mede door de omvangrijke landhuur. Naast de teelt van bloembollen vindt er op de betreffende bedrijven veel akkerbouw plaats. Toch is de bollenteelt in West-Friesland in veel sterkere mate dan in de overige gebieden in handen van gespecialiseerde bedrijven. De bedrijven zijn gemiddeld groter dan in Kennemerland en de Bollenstreek.

In West-Friesland is de druk op de ruimte nog niet zo sterk voelbaar als in de bollenteeltgebieden op zand. Door geringe aanpassingen in de bedrijfsvoering kunnen de bollenbedrijven in West-Friesland aan alle wensen en eisen op milieugebied voldoen. Daarbij wordt een groot deel van de teelt niet op eigen grond uitgevoerd, zodat de milieubelasting van de bollenteelt verdeeld wordt over een groter gebied. Overigens maakt de afhankelijkheid van één enkel gewas de bloembollensector in West-Friesland kwetsbaar (Schreuder et al., 2002).

Al is er verschil in ruimtedruk met bijvoorbeeld de omgeving van Lisse, toch zal ook in West-Friesland een behoorlijk areaal land- en tuinbouwgrond nodig zijn voor met name woningbouw en recreatie. In combinatie met voortgaande schaalvergroting kunnen hierdoor aanpassingen in de verkaveling nodig zijn, zodat de resterende grond efficiënt kan worden ingezet.

6.5 Texel

Op Texel vormen de melkveehouderij en de akkerbouw qua grondgebruik de grootste sectoren (tabel 6.2). Provinciaal gezien liggen 6 en 10% van respectievelijk het gras- en het bouwland op dit eiland en komt hier 2% van de veestapel en 5% van het rundvee voor (tabel 6.1). Het aantal koeien per bedrijf is relatief groot in vergelijking met de rest van de provincie. Ook de schapenhouderij is op het eiland sterk vertegenwoordigd met relatief veel oien per bedrijf (Provincie Noord-Holland, 1995).

Op Texel speelt ook de bollenteelt een vrij grote rol met 5% van het grondgebruik op het eiland (tabel 6.2) en 3% van het provinciaal areaal (tabel 6.1). De bloembollen worden veelal in wisselteelt op gemengde bedrijven met akkerbouw verbouwd en de gemiddelde oppervlakte per bedrijf is relatief klein. Het klimaat op het eiland is zeer geschikt voor zowel de bollen- als de pootaardappelteelt (Provincie Noord-Holland, 1995).

De activiteiten van de landbouwsectoren zullen in veel gevallen sterk rekening moeten houden met of dienstbaar moeten zijn aan recreatie, natuur en landschap en milieu. Dat geldt ook voor de kleinere sectoren akkerbouw en bloembollenteelt. Door de grote nadruk

op behoud van vegetatie en landschap, bodem- en grondwaterkwaliteit zijn de mogelijkheden voor schaalvergroting en verbetering van de kavelvorm en -grootte beperkt. Aan de andere kant biedt het unieke karakter van het eiland mogelijkheden om inkomsten te verwerven uit streekproducten en natuurbeheer (Provincie Noord-Holland, 1995).

6.6 Waterland en Droogmakerijen

De cultuurgrond in dit gebied bestaat voor 82% uit grasland en voor 15% uit bouwland (tabel 6.2). Het gebied is onder te verdelen in twee zeer onderscheiden deelgebieden, te weten Waterland, waarin grasland op veen domineert, en de Droogmakerijen de Schermer, de Purmer, de Beemster en de Wijdewormer, veelal ook in gebruik als grasland maar dan op kleigrond. De structuur en de sfeer in beide gebieden verschilt hierdoor sterk. Waterland en de Droogmakerijen omvatten een derde deel van het totale areaal grasland in de provincie en ruim eentiende deel van het akkerland (tabel 6.1).

Waterland omvat het grootste deel van het Noord-Hollandse veenweidegebied. De bodem laat geen andere landbouwactiviteit dan grasland toe en door de slechte draagkracht is de veebezetting relatief extensief. In het verleden is veel melkquotum uit het gebied verdwenen (Provincie Noord-Holland, 1995).

Met name het Midden-gebied van Waterland is kwetsbaar door kleinschaligheid, een weinig efficiënte structuur en een betrekkelijk laag melkquotum in het gebied. Het gebied is min of meer een vaargebied, maar de melkveehouderij is noodzakelijk om de natuur- en landschappelijke waarden in het gebied vast te houden. In verband met deze problematiek is de Taskforce Noord-Hollands Midden (2003) opgericht, die zich tot doel heeft gesteld om duurzame oplossingen aan te reiken voor toekomstige functies van Waterland. Een essentiële randvoorwaarde bij het handhaven van een economisch duurzame agrarische sector in dit gebied is structuurverbetering.

In een gedeelte van Waterland (het Oostelijk deel) is er een goed toekomstperspectief voor de gespecialiseerde melkveehouderij. In deze gebieden wordt gestart met kavelruil en herstructurering. Voor de overige gebieden zal worden ingezet op het faciliteren en stimuleren van verbrede landbouw (streekeigen producten en aanbod van diensten).

Het gebied heeft veel mogelijkheden om win-winsituaties te creëren met flexibel waterpeilbeheer, opvang van brak water uit de Droogmakerijen, (beheerd) moeras, weidevogelbescherming, extensieve recreatie en landschapsbeheer. Dit laatste betekent dat er maatregelen moeten worden genomen ter instandhouding van het veenpakket. Voor de instandhouding van het landschap is de aanwezigheid van de landbouw in het gebied cruciaal. Tevens is er aandacht voor specifieke landschapselementen zoals rietlanden, dijken, kaden, boerderijen, lintdorpen en dergelijke. Daarnaast wordt ingezet op een ontwikkelingsgerichte landschapsstrategie, waarbij er kansen ontstaan voor de ontwikkeling van nieuwe landschappen.

De melkveebedrijven in de Droogmakerijen onderscheiden zich van de collega's in Waterland door een gunstigere bedrijfsstructuur en bewerkbaarheid van de grond. Bovendien heeft men de mogelijkheid om grond te verhuren voor reizende bollenkramen in het gebied, wat gunstig uitwerkt op de mogelijkheden inkomen te verwerven. De akkerbouwbedrijven in het gebied zijn te klein en moeten dus groeien. De verkaveling in het gebied is

niet optimaal en er is druk vanuit stedelijke gebieden voor niet-agrarisch gebruik van de grond. Deze stedelijke druk is ook van toepassing van Waterland (Provincie Noord-Holland, 1995).

6.7 Meerlanden

De Meerlanden bestaat uit de Haarlemmermeer, Amstelland en Aalsmeer. Het gebied wordt met een aandeel van 60% in het grondgebruik gedomineerd door de akkerbouw, die met name sterk vertegenwoordigd is in de Haarlemmermeerpolder (tabel 6.2). Het gaat hierbij om 22% van het provinciale areaal (tabel 6.1). Met name de consumptieaardappelteelt is hier belangrijk. In de randen speelt ook de bollenteelt een rol, die daarmee aansluit op de bollenteelt in de aangrenzende Bollenstreek. Daarnaast is bijna een derde van het grondgebruik in Meerlanden ingevuld met grasland ofwel 7% op provinciaal niveau (tabellen 6.2 en 6.1), dat zich met name in Amstelland bevindt. Een aantal veenpolders tussen Haarlem en Amsterdam speelt een belangrijke rol als weidevogelgebied.

Opvallend is verder nog ook dat 5% en 4% van het areaal door respectievelijk opengrondstuinbouw en glastuinbouw in gebruik is, met name rond Aalsmeer (tabel 6.2). Bij de opengrondstuinbouw gaat het onder andere om trekheesters (Provincie Noord-Holland, 1995). Het areaal glastuinbouw staat voor 56% van het provinciale areaal (tabel 6.1). Het gaat hierbij vooral om de sierteeltsector, waarvoor Aalsmeer een centrumfunctie vervult. De veiling van deze plaats is een van de belangrijkste bloemenveilingen van de wereld. Deze sector is erg belangrijk voor de agrarische werkgelegenheid en omzet in het gebied en is zeer innovatief, onder andere door sterke netwerkrelaties (Provincie Noord-Holland, 1995).

In Meerlanden is de concurrentie om de grond vrij groot. De steden in de omgeving en Schiphol willen graag uitbreiden. Verbetering van transportmogelijkheden is ook een bedreiging, want de aanleg van wegen kost ook ruimte. De glastuinbouw is ook een concurrent, omdat de verdiensten per ha in die sector veel groter zijn dan in de akkerbouw. Eventuele verdringing kan echter alleen plaatsvinden op projectlocaties voor de glastuinbouw (R.O.-beleid). Door de concurrentie van verschillende kanten is het moeilijk de structuur van de akkerbouw in dit gebied te verbeteren. Schaalvergroting is noodzakelijk maar slechts beperkt mogelijk. Er zijn mogelijkheden om de bollenteelt in dit gebied te versterken (Provincie Noord-Holland, 1995). Netto zal de akkerbouwsector in de Meerlanden in belang afnemen.

6.8 Gein-, Gooi- en Vechtstreek

In dit gebied speelt de melkveehouderij de hoofdrol in combinatie met natuur. Daarnaast is er nog een bijrolletje weggelegd voor de akkerbouwsector met 8% van het grondgebruik (tabel 6.2). Op provincieniveau ligt hier 8% van het grasland (tabel 6.1). De combinatie met natuur beperkt enerzijds de mogelijkheden voor een sterk productiegerichte bedrijfsvoering, maar geeft anderzijds mogelijkheden tot natuurbeheer en dienstverlening aan de stedelijke bevolking in de (deels) directe omgeving.

Het Gooi is sterk verstedelijkt. Het grootste deel van de Vechtstreek bestaat uit natuurgebied. Het gebied kent een rijke flora die nauw verbonden is met de grondwaterstand (Provincie Noord-Holland, 1995). Over het algemeen zijn de bedrijven in het gebied te klein qua areaal en melkquotum. De verkaveling is slecht. De betreffende ondernemers zijn over het algemeen goed gemotiveerd en proberen, met name in het Gein, hun bedrijf te vergroten. Projectontwikkelaars zijn daarbij geduchte concurrenten.

In de Vechtstreek wordt een grote diversiteit in bedrijfsontwikkeling en -stijlen verwacht, bij een krimp van het totaal areaal. Naast bedrijven met forse schaalvergroting zullen er ook bedrijven zijn die een deel van hun inkomen uit natuur en recreatie of buitenshuis verwerven en daarmee het bedrijf in stand houden of vergroten. De verkaveling in het gebied is matig tot slecht (Wijnen, 1998). De percelen zijn over het algemeen klein en talrijk en ook de huiskavels zijn relatief klein. Daarnaast is de ontwatering ongunstig vanuit agrarisch oogpunt. Het gebied heeft te maken met plannen voor verstedelijking, het Groene Hart en de Ecologische Hoofdstructuur (EHS), zodat er weinig vooruitzicht is op structurele verbetering. Wel is het gebied geschikt voor verweving van agrarische met andere activiteiten, met name natuurbeheer en recreatie (Wijnen, 1998). Er is wel toekomst voor de melkveesector in dit gebied. Voor een deel zal dat zijn in combinatie met verbreding; op de overige bedrijven zal in enige mate schaalvergroting en kostenbeheersing nodig zijn.

7. Discussie

7.1 Beantwoording van de onderzoeksvragen

In deze paragraaf is in het kort nagegaan welke antwoorden gegeven zijn op de onderzoeksvragen die in hoofdstuk 1 (Inleiding) zijn gesteld. Daar waar nodig zijn kanttekeningen geplaatst:

- Hoe ziet de structuur van de land- en tuinbouw in de provincie Noord-Holland er uit in 2003?

Deze vraag is beantwoord in hoofdstuk 3. In Noord-Holland zijn de vollegrondsgroente- en bloembollensectoren sterk vertegenwoordigd en intensieve veehouderij komt er nauwelijks voor. De vollegrondsgroenteteelt komt vooral voor in West-Friesland. De bloembollenteelt speelt in deze regio eveneens een belangrijke rol evenals in Kennemerland. In de kop van Noord-Holland en de Meerlanden speelt de akkerbouw de hoofdrol in het agrarische grondgebruik. Texel is gemengd akkerbouw - melkveehouderij. Melkveehouderij komt verder veel voor in Waterland en Droogmakerijen, de Gein-, Gooi- en Vechtstreek, Kennemerland en West-Friesland.

De bedrijfsstructuur van de meeste sectoren is provinciaal gezien vrij goed in vergelijking met de rest van Nederland. Een uitzondering hierop vormt de melkveehouderij in bepaalde gebieden, zoals Waterland-Midden en Kennemerland. Bij de groenteteelt zijn er verschillen tussen teelten. Paragraaf 3.2 laat zien, dat er grote verschillen in inkomen zijn tussen en binnen sectoren. De inkomens in de akkerbouw en melkveehouderij zijn gemiddeld relatief laag ten opzichte van de overige agrarische sectoren in de provincie. In paragraaf 3.3 is het belang van de Noord-Hollandse agribusiness aangetoond. Deze vertegenwoordigde in 1999 met een toegevoegde waarde van 5,2 miljard euro en een werkgelegenheid van 9.100 arbeidsplaatsen 8,8% en 9,1% van respectievelijk de totale provinciale toegevoegde waarde en werkgelegenheid. Op korte termijn zijn de verschillende sectoren provinciaal redelijk sterk.

- Welke perspectieven hebben de sectoren melkveehouderij, akkerbouw, vollegrondsgroenteteelt/-tuinbouw (exclusief permanente bloembollenteelt), reizende bollenkraam en de 'overige gemengde grondgebonden bedrijven' tot 2015 in de provincie Noord-Holland?

Deze vraag is beantwoord in hoofdstuk 4. De ontwikkelingen als gevolg van de Europese landbouwhervormingen, op de Europese en de wereldmarkt en in het nationale en Europese beleid zijn geschetst. Met name de melkveehouderij ondergaat bij ongewijzigde structuur een flinke inkomensdaling. De veranderingen in de Mestwetgeving waaraan medio 2004 gewerkt wordt, kunnen dit effect nog versterken. De verwachting is namelijk dat

de melkveebedrijven meer mest zullen moeten afvoeren. In het algemeen zijn de marktprospectieven voor pootaardappelen, uien, bloembollen en vollegrondsgroente tot 2015 goed, al treden wel verschuivingen op in rassenassortiment. De kosten stijgen sneller dan de opbrengstprijzen. Om het inkomen op peil te houden is schaalvergroting nodig. In paragraaf 4.5 zijn op basis van historische trends en expertinzichten inschattingen gemaakt van de aantallen bedrijven en de gemiddelde bedrijfsgrootte in verschillende sectoren in 2015. De minst efficiënte bedrijven zullen moeten stoppen en de vrijkomende grond is nodig om bij de blijvers de benodigde schaalvergroting te realiseren. De meeste sectoren hebben goede toekomstprospectieven, maar dat geldt dus niet voor alle afzonderlijke bedrijven binnen die sectoren. Hoofdstuk 5 over de grondmarkt gaat hier dieper op in. Voor de melkveehouderij en in mindere mate de akkerbouw zijn de perspectieven minder gunstig. De vollegrondsgroenteteelt neemt qua perspectief een tussenpositie in.

- Welke perspectieven heeft de belangrijkste sector in elk van de individuele regio's?

Deze vraag is beantwoord in hoofdstuk 6. Al zijn er voor elke regio zwakke punten en bedreigingen op te noemen, de belangrijkste sector(en) in iedere regio zal zich goed kunnen handhaven. De enige uitzonderingen zijn die regio's waar de concurrentie om de grond groot is door aanspraken door stadsuitbreiding, natuurontwikkeling en recreatieve doeleinden. Het gaat dan met name om delen van de Meerlanden, Gein-, Gooi- en Vechts-treek en Waterland en Droogmakerijen, Overigens kunnen minder sterke sectoren in de verdrukking komen door sterkere sectoren in hetzelfde gebied, omdat zij meer kunnen betalen per ha grond.

- In welke sectoren en gebieden zijn bedrijfsbeëindiging en schaalvergroting met name te verwachten en in welk tempo?

Het antwoord is gegeven in paragraaf 4.5 en hoofdstuk 6. In alle sectoren zitten bedrijven in de gevarenzone door inefficiëntie of door gebrek aan opvolgers, al is de opvolgingssituatie in Noord-Holland redelijk te noemen in vergelijking met de rest van Nederland. Dat neemt niet weg, dat er ook zorgen zijn over het grote aandeel ondernemers ouder dan 50 jaar en het ontbreken van opvolgers op een deel van de bedrijven. In alle sectoren is blijvende schaalvergroting nodig in een redelijk hoog tempo. Gemiddeld moeten de bedrijven in de komende 10 jaar met een factor 1,5 à 2 in oppervlakte groeien om voldoende economisch perspectief te behouden (tabel 4.4). Dit vraagt een grote inspanning van de blijvende ondernemers en van alle andere betrokken partijen zoals de provincie, gemeenten, banken, WLTO en dergelijke.

- Naar welke bedrijfsomvang leiden de ontwikkelingen in de verschillende sectoren en is de omvang van de individuele sectoren voldoende voor een levensvatbare toekomst van de sectoren binnen de provincie?

Deze vraag is in het kort beantwoord in tabel 4.4. De omvang van alle individuele sectoren is voldoende voor een levensvatbare toekomst. Gezien de uitbreidingsactiviteiten van de zaadindustrie geldt dit ook voor deze sector, die in Noord-Holland een centrum-

functie vervult. De fruitteelt heeft in de provincie geen centrumfunctie, maar dit lijkt geen probleem te vormen voor individuele bedrijven. In het algemeen is transport en distributie naar verwerkers en consumenten in de 21^e eeuw geen probleem en zeker niet in Noord-Holland. De vraag is meer in welke mate de primaire bedrijven voldoende groot zijn en efficiënt zijn. Die vraag moet per bedrijf beantwoord worden, omdat de effecten van schaalvergroting sterk samenhangen met het bouwplan, de kostenstructuur, de beschikbaarheid van arbeid, de capaciteiten van de ondernemer(s), de inkomsten van buiten het bedrijf, de mate waarin verbredings- en/of verdiepingsactiviteiten op het bedrijf uitgevoerd (kunnen) worden en dergelijke.

- Wat zal de 'autonome' ruimtevraag zijn van de verschillende sectoren (dus exclusief de grondclaims vanuit niet-agrarische sectoren)? Zijn er gebieden waar te verwachten is dat het agrarische grondaanbod (bij bedrijfsbeëindiging en dergelijke) op termijn de agrarische grondbehoefte overtreft?

Bij de beantwoording van deze vraag speelt tabel 4.4 een belangrijke rol. Om de noodzakelijke schaalvergroting te kunnen realiseren is bij de 'blijvers' in doorsnee een areaaluitbreiding met 50 tot 100% nodig in de komende tien jaar. Mogelijk is deze grondvraag groter dan het -aanbod en gaan per regio verschuivingen optreden richting de sterkste sectoren. Eventuele problemen met de financierbaarheid van de noodzakelijke schaalvergroting kunnen de 'grondhonger' temperen.

In de verstedelijkte regio's liggen de prijzen voor landbouwgrond hoger dan in andere regio's. Daardoor is schaalvergroting in termen van areaaluitbreiding moeilijker in bijvoorbeeld de Haarlemmermeer dan in de Wieringermeer. In de Haarlemmermeer zal daardoor de druk groter zijn om te intensiveren, dat wil zeggen verhoging van toegevoegde waarde op de bestaande (of eventueel licht groeiende) bedrijfsoppervlakte. Hoge grondprijzen kunnen de bedrijfsopvolging bemoeilijken maar vormen niet de enige factor in dit proces. Verwachte rendementen in de toekomst spelen een belangrijkere rol.

Er komt in principe geen agrarische grond vrij voor andere bestemmingen, omdat de grond van 'beëindigers' hard nodig is voor de opschaling van de 'blijvers'. Bovendien heeft de provincie de ambitie om de glastuinbouwsector met 10% te laten groeien door verplaatsing van Westlandse bedrijven naar Noord-Holland en herstructurering van het glascomplex rond Aalsmeer. Bij ongewijzigd R.O.-beleid daalt het land- en tuinbouwareaal in de provincie tot 2015 met ongeveer 4.000 ha. De druk op de ruimte zal toenemen vanwege de uitbreidingsnoodzaak van de bedrijven die doorgaan in combinatie met toenemende grondclaims van buiten de land- en tuinbouw.

- Welke gevolgen hebben genoemde ontwikkelingen voor de agribusiness (en werkgelegenheid) binnen de provincie?

Gezien de kracht van alle sectoren in de provincie zou stabilisatie of lichte uitbreiding van de agribusiness in de provincie verwacht mogen worden. Aangezien de aanleverende, verwerkende en distribuerende bedrijven steeds meer een nationaal of zelfs internationaal karakter krijgen, is niet uit te sluiten, dat er in deze branches toch bedrijven met een stuk werkgelegenheid verdwijnen naar andere regio's binnen of zelfs buiten Neder-

land. Daarnaast leidt schaalvergroting tot een meer efficiënte bewerking en daardoor mogelijk tot afname van de werkgelegenheid.

7.2 Gewenste ontwikkelingen en mogelijke instrumenten

Voor een gezonde ontwikkeling van de verschillende land- en tuinbouwsectoren zijn verschillende aanpassingen nodig. De mate waarin en het tijdstip waarop deze aanpassingen worden aangebracht variëren per bedrijf, sector en/of regio. Gezien de relatief lage inkomens in de akkerbouw en melkveehouderij zullen deze sectoren hierin wellicht voorop moeten lopen. Nodig zijn:

1. schaalvergroting en/of verhoging van de arbeidsproductiviteit, onder andere door specialisatie;
2. verbetering van de verkaveling, met name van de perceelsgrootte en -vorm, en de ontwatering;
3. toename van inkomsten van buiten het bedrijf of uit verbreding en/of verdieping;
4. handhaving of versterking van de mogelijkheden om land te verhuren voor bijvoorbeeld bloembollen- of poot aardappelteelt;
5. versterking van vakmanschap en ondernemerschap.

In tabel 7.1 is een kwalitatieve indicatie gegeven van het belang van deze aanpassingen voor de verschillende regio's, gebaseerd op de analyse in de voorgaande paragrafen en de workshop met boeren en tuinders.

Tabel 7.1 *Belang van de verschillende aanpassingen voor de zeven onderscheiden regio's in de provincie Noord-Holland*

Regio	Belang a) van stimuleren van:				
	Schaalvergroting	Verkaveling	Verbreding	Landverhuur	Ondernemerschap
Kennemerland	++	+	++	++	+
Kop van Noord-Holland	+	+	±	++	+
West-Friesland	+	+	±	++	+
Texel	+	+	+	±	+
Waterland en Droogmakerijen	+	++	++	+	+
Meerlanden	+	+	+	+	+
Gein-, Gooi- en Vechtstreek	++	++	++	±	+

a) ±: van weinig belang, +: van tamelijk groot belang, ++: van zeer groot belang.

Om de noodzakelijke ontwikkelingen mogelijk te maken moet aan een aantal voorwaarden worden voldaan. Hieronder wordt vooral aandacht besteed aan de voorwaarden waarop de provincie mogelijk invloed heeft:

- 1 schaalvergroting en/of verhoging van de arbeidsproductiviteit, onder andere door specialisatie:
  - a. voor schaalvergroting is grond met een betaalbare prijs nodig. De provincie kan daarop invloed uitoefenen door het ruimtelijke Ordenings (R.O.-)beleid, name-

- lijk door een heldere functietoekenning aan gebieden in de streek- en met name ook de bestemmingsplannen en door voor andere dan agrarische doeleinden 'zoekgebieden' aan te wijzen;
- b. schaalvergroting kan beter gefaciliteerd worden. Omdat dit proces dikwijls gepaard gaat met uitbreiding of nieuwbouw van gebouwen is het nodig dat de bouwblokken voldoende groot gemaakt of uitgebreid kunnen worden, bijvoorbeeld door ruimte 'in te kopen' van een woonboerderij. De eigenaren van woonboerderijen hebben dikwijls niet alle ruimte op hun bouwblok nodig voor bebouwing en zijn wellicht bereid een deel van die ruimte af te staan aan professionele land- en tuinbouwbedrijven, zodat zij hun erf en bedrijfsgebouwen kunnen uitbreiden. Ook in dit geval is het R.O.-beleid een bruikbaar instrument, in het bijzonder een 'ruimte voor ruimte-regeling' of andere vormen van versoepelde regelgeving;
  - c. bij grotere veebedrijven horen ook grotere stankcirkels, die in streek- en bestemmingsplannen vastgelegd kunnen worden;
  - d. bij de infrastructuur in ruime zin hoort ook de beschikbaarheid van arbeid; deze factor vormt met name in de vollegrondsgroenteteelt een knelpunt. De provincie zou het instellen van arbeidspools, bijvoorbeeld met WLTO, kunnen stimuleren en huisvesting van tijdelijke arbeidskrachten op bouwblokken mogelijk kunnen maken;
  - e. inzet van de LER (Landbouw Effect Rapportage) is belangrijk voor een goede weging van de landbouwkundige belangen in besluitvormingsprocessen waarbij minimaal 100 ha landbouwgrond betrokken is, bijvoorbeeld bij wegeaanleg. Er is een pilotproject bij de provincie om met dit instrument aan de slag te gaan en deze moet zeker voldoende aandacht ontvangen, zodat een structurele inpassing in optimale vorm tot stand kan komen;
  - f. een bijzondere rol speelt de bollenteelt. Deze sector groeit ook als geheel, dus niet alleen op bedrijfsniveau. Belemmeringen hiervoor moeten weggenomen worden, onder andere door goede voorlichting over de werkelijke milieueffecten van de bollenteelt. De beeldvorming hierover is niet altijd in overeenstemming met de feiten. Reizende bollenkramen zouden als gewone agrarische activiteit beschouwd moeten worden zoals aardappelen en suikerbieten, zodat activiteiten als scheuren van grasland en grondbewerking niet langer door regels bemoeilijkt worden;
  - g. onzekerheid over toekomstige bestemmingsplannen zet de bedrijfsontwikkeling in het betreffende gebied op slot. In Noord-Holland Noord bijvoorbeeld is het ontwikkelingsbeeld voor de glastuinbouw en de bloembollenteelt goed beschreven. Voor de overige sectoren is het beeld echter open, zodat gesproken wordt over 'zoekgebieden', dat wil zeggen gebieden waarin diverse soorten, ook niet-agrarische, activiteiten kunnen plaatsvinden. De provincie kan de hieruit voortvloeiende onzekerheid beperken door een duidelijk, transparant en daadkrachtig beleid te voeren. Ontwikkeling van de planologie nieuwe stijl zou daarbij ter discussie gesteld moeten worden. De aanwijzing van archeologisch waardevolle en stiltegebieden moet beperkt blijven, omdat daarmee eveneens de ontwikkeling van die gebieden ernstig belemmerd wordt;

- h. de discussie over de toekomst van de landbouw in de veenweidegebieden moet meer over de landbouwgebieden gaan, met het bedrijf als uitgangspunt. De gesprekken gaan vaak over de reservaatgebieden en de moeilijke situatie voor de landbouw in die gebieden wordt dikwijls vertaald naar de gehele sector in het betreffende gebied. De feitelijke situatie is dat in grote delen van het veenweidegebied (redelijk) goed kan worden geboerd. De provincie kan hierin helpen door in de discussie dit onderscheid duidelijk te maken en gedifferentieerd beleid voor deze twee typen veenweidegebied te ontwikkelen.
2. Verbetering van de verkaveling en de waterbeheersing:
- a. vrijwillige kavelruil en cultuurtechnische aanpassingen zouden bevorderd moeten worden om de fysieke structuur inclusief de waterbeheersing van het platteland aan te laten sluiten bij de grotere bedrijfsomvang van moderne bedrijven. De benodigde schaalvergroting zal gepaard gaan met vergroting van bedrijven met percelen die relatief ver van de bedrijfsgebouwen en niet aaneengesloten liggen, waardoor gemakkelijk verbrokkeling van bedrijven kan optreden. De bedrijfsvoering wordt daardoor gecompliceerder en minder efficiënt. Dit proces kan voor een deel gerepareerd worden door kavelruil. Structuurverbetering, met name kavelvergroting, is daarnaast nodig om de werkingskosten per ha te verlagen. Stivas (Stichting tot Verbetering van de Agrarische Structuur) is hierbij een nuttig instrument, waarvan ondernemers op basis van vrijwilligheid gebruik kunnen maken;
  - b. een speciaal punt van aandacht is de noodzakelijke versterking van bedrijven die een deel van de grond hebben moeten overdragen voor bijvoorbeeld woningbouw. Deze bedrijven moeten hun omvang en bedrijfsvoering op een levensvatbaar peil terug kunnen brengen. Verplaatsing van bouwblokken en subsidiëring van uitplaatsing, met name in situaties van lintbebouwing, kunnen daarbij een nuttige rol spelen. Een 'grondpot' van DLG en provincie kan bij dergelijke ingrepen een nuttige rol spelen, zoals de provincie en de agrarische sector in de omgeving van Twisk ondervonden hebben;
  - c. met het R.O.-beleid kan de provincie vermijden, dat vruchtbare landbouwgrond aangewezen wordt voor langdurige wateropslag. De mogelijkheden om grond in een overlooppolder te verhuren zijn gering, waardoor de inkomens aldaar onder druk komen te staan. Te overwegen is om een dergelijke polder een 'niet-agrarische' bestemming te geven;
  - d. de aanvoer van IJsselmeerwater is voor met name de fruit-, groente- en bloembollenteelt in de provincie van groot belang. De provincie kan in overleg met de Waterschappen deze mogelijkheid open houden;
  - e. tegelijkertijd wordt geconstateerd, dat door verhoging van het waterpeil ('passieve vernatting') in Amstelland en de Vechtstreek de productiefactor grond minder waard wordt. Overwogen moet worden om in onwerkbaar situaties desgewenst boeren uit te kopen.

3. Toename van inkomsten van buiten het bedrijf of uit verbreding en/of verdieping:
  - a. voor verbreding en verdieping zijn vaak aanvullende gebouwen nodig. Dat moet dan ook mogelijk zijn, zoals bij 1b aangegeven;
  - b. bij sommige activiteiten zoals huisverkoop, recreatie en zorgvoorzieningen is een wijziging van het bestemmingsplan nodig. Het R.O.-beleid van de provincie kan zo ingevuld worden dat dit zonder grote problemen mogelijk is. Bovendien zou het goed zijn om bij gemeenten aandacht te vragen voor de noodzaak tot inkomensverbreding en de daarbij benodigde planologische ruimte;
  - c. natuurbeheer is in de huidige situatie vaak geen serieus alternatief voor markt-bare gewassen. Een aanvulling op de vergoeding van het Rijk is meestal niet mogelijk door een verbod op 'combi's', dat wil zeggen het benutten van meerdere regelingen voor hetzelfde perceel of bedrijf. Dit werkt remmend op plattelandontwikkeling (Van Everdingen et al., 1999). Dit verbod verdient heroverweging;
  - d. projecten om tot productontwikkeling en -innovatie te komen, wellicht deels voor nieuwe streekproducten, kunnen ondersteund worden om zodoende tot verbreding van het productassortiment en daardoor van de economische basis van bedrijven en sectoren te komen;
  - e. de Beemster is door UNESCO aangewezen als Werelderfgoedgebied; daarnaast gelden in het gebied beperkingen door het natuurbeleid. Vanuit het gebied wordt aangegeven dat dergelijke niet-landbouwfuncties beperkt moeten worden tot hooguit één à twee. Bij stapeling van meer functies 'valt het gebied om', dat wil zeggen dat een levensvatbare bedrijfsvoering onmogelijk wordt.
4. Handhaving of versterking van de mogelijkheden om land te verhuren voor bijvoorbeeld bloembollen- of pootaardappelteelt:
  - a. inkomsten uit verhuur van grond aan bollentelers kan in sommige gebieden melkveehouders of akkerbouwers net voldoende lucht geven om hun eigen bedrijf voort te zetten. Het is daarom belangrijk, dat die mogelijkheid blijft bestaan. Wisselteelt en reizende bollenkramen moeten daarom mogelijk blijven, ook in de zogenaamde Agrarisch-Plusgebieden, zoals Kennemerland. De provincie kan een scheurverbod van grasland door gemeenten afraden of ontmoedigen evenals het opleggen van leges in die gevallen dat een ontheffing aangevraagd kan worden;
  - b. het Consolideringsbeleid, dat bezanden voor de bollenteelt onmogelijk maakt, verdient heroverweging.
5. Versterking van vakmanschap en ondernemerschap ¹:
  - a. versterking van vakmanschap en ondernemerschap is noodzakelijk om hoge opbrengsten met hoge kwaliteit te produceren op zo duurzaam mogelijke wijze, inclusief economisch rendement. Bij goed ondernemerschap hoort onder ander goede communicatie met de burger, de consument, de keten en de markt (De Lauwere et al., 2004). Ook de PR van de land- en tuinbouw op sectorniveau

---

¹ Aan dit punt is in de studie met het oog op de vraagstelling weinig aandacht besteed. Het onderwerp kwam echter aan de orde in de eerste workshop. Aangezien in andere projecten wel aandacht is besteed aan ondernemerschap kon terug gegrepen worden op eerder opgedane inzichten.

verdient verbetering. Het inspringen op nieuwe ontwikkelingen wordt steeds belangrijker nu de EU de ondersteuning van marktorderingsgewassen en -producten afbouwt en de EU zich uitbreidt (Smit et al., 2004). De provincie kan in samenwerking met bijvoorbeeld WLTO cursussen op dit terrein stimuleren of omschakelingsprocessen stimuleren, bijvoorbeeld met de nieuwe regeling 'Bevordering duurzame en biologische landbouw';

- b. ook is verbetering van de kwaliteit van het agrarisch onderwijs noodzakelijk, met name op het gebied van systeemdenken, ondernemerschap en communicatie (De Lauwere et al., 2002). De provincie zou hierin een bemiddelende rol kunnen spelen. Daarnaast zouden projecten opgezet kunnen worden om de band tussen onderwijs enerzijds en innovaties en werkgelegenheid in de agrarische sector te bevorderen. Stages bij bedrijven zijn daarbij een hulpmiddel;
- c. in het algemeen kan de provincie kennisontwikkeling en -verspreiding in de agrarische sector kunnen bevorderen, bijvoorbeeld door pilotprojecten op het gebied van duurzame landbouw te stimuleren;
- d. samenwerking tussen bedrijven kan een efficiënt gebruik van arbeid, grond en werktuigen bevorderen en daarmee opbrengstverhoging en kostenverlaging opleveren. De provincie kan hiervoor aandacht vragen en voorwaarden scheppen om de samenwerking mogelijk te maken, zoals gezamenlijke aanleg van kavelpaden en bedrijfsgebouwen.

De provincie kan bij de genoemde ontwikkelingsvoorwaarden gebruik maken van de volgende instrumenten (Provincie Noord-Holland, 1995):

- het regionale Ruimtelijke Ordeningsbeleid, met name het opstellen van streekplannen en het toetsen van bestemmingsplannen;
- het regionale waterhuishoudingsbeleid, met name het toetsen van de beheersplannen en peilbesluiten van waterbeheerders;
- de Stichting tot verbetering van de Agrarische Structuur (Stivas);
- de Plattelandsontwikkelingsplannen (POP's).

Inzet van deze instrumenten in een integrale visie en aanpak zal een gezonde ontwikkeling van de land- en tuinbouw in Noord-Holland qua structuur en economische vitaliteit bevorderen.

8. Conclusies en aanbevelingen

Noord-Holland heeft vergeleken met de rest van Nederland sterke en over het algemeen goed renderende bloembollen- vollegrondsgroente- en akkerbouwsectoren binnen haar grenzen. De melkveehouderij is in Waterland en andere regio's met een kleinschalige structuur en slechte verkaveling zoals Kennemerland minder sterk. In de vollegrondsgroentesector zijn er verschillen tussen teelten. De inkomens in de akkerbouw- en vooral de melkveesectoren zijn relatief laag in verhouding tot de andere agrarische sectoren. Daarnaast zijn er redelijk grote arealen glastuinbouw met vooral snijbloemen en potplanten, die ook goed renderen. Intensieve veehouderij komt in de provincie nauwelijks voor. In de bloembollenteelt is de laatste tijd sprake van dalende prijzen en dat geldt ook voor enige vollegrondsgroentegewassen, zodat de rendabiliteit van een deel van de bedrijven in deze sectoren onder druk staat. De verschillen in inkomen tussen verschillende bedrijven en tussen verschillende jaren zijn in vrijwel alle sectoren groot. De agribusiness in de provincie sluit aan bij met name de sterkere sectoren, maar maakt in toenemende mate daarnaast gebruik van grondstoffen uit andere delen van Nederland en uit het buitenland.

In de periode tot 2015 neemt in alle sectoren het aantal bedrijven af en de gemiddelde bedrijfsgrootte toe. Deze schaalvergroting is noodzakelijk om het inkomen op peil te houden in verband met toenemende kosten en afnemende opbrengstprijzen, met name voor marktordeningsgewassen. De totale arealen gras- en bouwland, tuinbouwzaden en fruit nemen af. De arealen vollegrondsgroenteteelt en glastuinbouw blijven constant, terwijl die van bloembollen, boomkwekerij en vaste plantenteelt licht uitbreiden. Er komt in principe geen agrarische grond vrij voor andere bestemmingen, omdat de grond van 'beëindigers' hard nodig is voor de opschaling van de 'blijvers'. Bovendien heeft de provincie de ambitie om de glastuinbouwsector met 10% te laten groeien door verplaatsing van Westlandse bedrijven naar Noord-Holland en herstructurering van het glascomplex rond Aalsmeer.

Voor een gezonde ontwikkeling van de Noord-Hollandse land- en tuinbouwsectoren is ruimte voor ontwikkeling nodig. Het gaat dan om:

1. schaalvergroting en/of verhoging van de arbeidsproductiviteit, onder andere door specialisatie;
2. verbetering van de verkaveling, met name van de perceelsgrootte en -vorm, en de ontwatering;
3. toename van inkomsten van buiten het bedrijf of uit verbreding en/of verdieping;
4. handhaving of versterking van de mogelijkheden om land te verhuren voor bijvoorbeeld bloembollen- of pootaardappelteelt;
5. versterking van vakmanschap en ondernemerschap.

Als de provincie Noord-Holland deze gezonde ontwikkeling nastreeft is het aan te bevelen dat zij de diverse land- en tuinbouwsectoren de hierboven aangegeven ruimte gaat geven. Daarbij staan haar verschillende instrumenten ten dienste:

- het regionale ruimtelijke ordeningsbeleid, met name het opstellen van streekplannen en het toetsen van bestemmingsplannen;
- het regionale waterhuishoudingsbeleid, met name het toetsen van de beheersplannen en peilbesluiten van waterbeheerders;
- de Stichting tot verbetering van de Agrarische Structuur (Stivas);
- de Plattelandsontwikkelingsplannen (POP's).

Inzet van deze instrumenten in een integrale visie en aanpak zal een gezonde ontwikkeling van de land- en tuinbouw in Noord-Holland bevorderen.

Literatuur

Aert, A.J.M., J.A. Oosterga-Land en W.M. te Riele, *Agrarische zorgsystemen vergeleken; eindinventarisatie zorgsystemen in de agrarische sector in Nederland*. Dronten, Agrotransfer, 2003.

Agrarisch Dagblad, 'EU-subsidie op basis bedrijf. Veerman wil geen regionale herverdeling inkomenssteun'. *Agrarisch Dagblad* 18, 110, 17-02-2004, pag. 1, 2004.

Berkhout, P., S. van Berkum, M. Lips & J.C.M. van Meijl, *Herziening van het EU suikerbeleid? Mogelijke gevolgen voor Nederland en de EU*. Rapport 6.03.13. LEI, Den Haag, 2003.

Berkhout, P., en C. van Bruchem, *Landbouw-Economisch Bericht 2003*. Periodiek rapport 03.01. LEI, Den Haag, 2003.

Berkhout, P., en C. van Bruchem, *Landbouw-Economisch Bericht 2004*. Periodiek rapport 04.01. LEI, Den Haag, 2004.

Bremmer, J., H. van der Meulen & R. Stokkers, *Groei en bloei in West-Friesland*. Rapport 4.02.04. LEI, Den Haag, 2002.

Bont, de, C.J.A.M., M.W. Hoogeveen, J.H. Jager, H.H. Luesink, D.A. Oudendag & G.S. Venema, *Noord-Holland 2001 - Milieu. Achtergrondrapportage bij Kerncijfers land- en tuinbouw*. 2002.

Bont, de, C.J.A.M., J.F.M. Helming en J.H. Jager, *Hervorming Gemeenschappelijk Landbouwbeleid 2003. Gevolgen van de besluiten voor de Nederlandse landbouw*. Rapport 6.03.15. LEI, Den Haag, 2003a.

Bont, de, C.J.A.M., N. Bondt, J. Bolhuis, J.F.M. Helming en J.H. Wisman, *Vleeskalveren en hervorming Gemeenschappelijk Landbouwbeleid*. Rapport 6.03.09. LEI, Den Haag, 2003b.

Bont, de, C.J.A.M., en A. van der Knijf (red.), *Actuele ontwikkeling van bedrijfsresultaten en inkomens in 2003*. Rapport 1.03.05. LEI, Den Haag, 2003.

Bos, E.J., & M.J. Koning, *Betekenis van de land- en tuinbouw voor de welvaart in West-Nederland*. Rapport 4.04.01. LEI, Den Haag, 2004.

Bout, R.M., *Ruimte voor bollen. Haarlem, Afdeling onderzoek provincie Noord-Holland. Rapport 2003.10.* 2003.

Buurma, J.S., C.O.N. de Vroomen & J. van Gemert, *Prognose van behoefte aan ondersteunend glas in Noord-Holland-Noord.* Mededeling 558. LEI, Den Haag, Provincie Noord-Holland, Haarlem, 1996.

Buurma, J.S., A.B. Smit, A.M.A. van der Linden en R. Luttik, *Zicht op gezonde teelt. Een scenariostudie voor het gewasbeschermingsbeleid na 2000.* Rapport 6.00.03. RIVM en LEI, Den Haag, 2000.

Eshuis, J., en J. Buurma, *Kennisbehoefte bij omschakeling naar geïntegreerde bollenteelt in de Kop van Noord-Holland.* Rapport 1.00.01. LEI, Den Haag, 2000.

Everdingen, van, W.H., J.F.M. Helming, E.M. Jókövi, B. van der Ploeg, G.S. Venema & M.J. Voskuilen, *Toekomst grondgebonden landbouw Randstadgebied.* Rapport 4.99.21. Staring Centrum, Wageningen en LEI, Den Haag, 1999.

Everdingen, van, W.H., en J.H. Jager. *Inkomenspositie van melkveebedrijven op veengrond, Een vergelijking van groepen bedrijven.* Rapport 2.01.03. LEI, Den Haag, 2001.

Hietbrink. O., L.G.J. van Horen, G.J.M. Schroën, A.J. Schutte en H.E. Soorsma, *Om mee te beginnen....; verkenning plantaardig uitgangsmateriaal in Nederland in 2007.* Rapport IKC-L23. IKC, Ede, 1997.

Jager, J.H., W.H. van Everdingen, M.G.A. van Leeuwen en G.S. Venema, *Achtergrondrapportage bij Kerncijfers Economie in de Noord-Hollandse land- en tuinbouw: 2001.* 2002.

Kerncijfers Land- en tuinbouw 2003. Haarlem, provincie Noord-Holland.

Kerncijfers Noord-Holland Noord, 2003. Haarlem, provincie Noord-Holland.

Lauwere, de, C.C., A.J. de Buck, A.B. Smit, J.S. Buurma, H. Drost, H. Prins en L.W. Theuws, *Omschakelen naar geïntegreerde of biologische teelt. Motieven, voorwaarden, risico's, mogelijke oplossingsrichtingen en de rol van de ondernemer.* Rapport 2003-02. Wageningen-UR, Wageningen, 2003.

Lauwere, de, C.C., H.B. Schoorlemmer, A.B. Smit, P.F.M.M. Roelofs & A.A.M. Poelman, *Onderzoek naar verbeterpunten in het ondernemerschap van geïntegreerde en biologische telers: vertrekpunt voor verdere professionalisering.* Rapport 002. A&F, 2004.

Luijt, J. A.J. Reinhard en K.J. Poppe, 'Aantal grondgebonden landbouwbedrijven kan alleen maar verder afnemen'. *Agri-monitor*, 9, 6 - december 2003, LEI, Den Haag, 2004.

Luijt, J., J.W. Kuhlman, J.W. en J. Pilkes, *Agrarische grondprijzen onder stedelijke druk. Stedelijke optiewaarde en agrarische gebruikswaarde afhankelijk van ligging*. Werkdocument 2003/15 in de reeks 'Planbureau-werk in uitvoering'. LEI, Den Haag, 2003.

LNV, Ministerie van, *Zicht op gezonde teelt. Gewasbeschermingsbeleid tot 2010*. Den Haag, 2001.

Prins, H. en A.B. Smit, *De Dynamiek van de Nederlandse biologische landbouw in relatie tot de marktvraag*. Rapport 2.03.02. LEI, Den Haag, 2003.

Productschap tuinbouw, 2003. Internetsite <http://www.tuinbouw.nl>.

Provincie Noord-Holland, *Agrarische nota voor Noord-Holland 1995 - 2005*. 'Een goed bestaan in een gave omgeving'. Toelichting. Haarlem, 1995.

Provincie Noord-Holland, *Ontwikkelen met kwaliteit; Ruimtelijke samenhang op uitvoering gericht*. Ontwikkelingsbeeld Noord-Holland Noord. Ontwerp streekplan, 2003a.

Provincie Noord-Holland, *Ruimte voor Glastuinbouw*. Haarlem, 2003b.

Provincie Noord-Holland, *Streekplan Noord-Holland Zuid; samenvatting*. Internetsite <http://www.noord-holland.nl>, 2003c.

Provincie Noord-Holland, *Evenwichtig omgaan met water; een Noord-Hollands kader voor WB21*. Internetsite <http://www.noord-holland.nl>, 2004.

Quick Scan NFO - Kring Noord-Holland, *Gebundelde ambitie*, 2004.

RUG/CBS (Rijksuniversiteit Groningen/Centraal Bureau voor de Statistiek), *Regionale samenhang in Nederland; bi-regionale input-outputtabellen en aanbod- en gebruiktabellen voor de 12 provincies en de twee mainport regio's*. REG-publicatie 20. Groningen, Stichting Ruimtelijke Economie Groningen, 1999.

Schreuder, R., A.J. Snoek, R. van der Laan, N. Reijers en R.W. van der Meer, *Met hakken over de sloot, Een schets van het ontwikkelingsperspectief van de bloembollenteeltbedrijven in de oude teeltgebieden op zand*. PPO, Lisse, 2002.

Smit, A.B., 'EU-uitbreiding: Effecten akkerbouw en vollegrondsgroente'. *Agrimonitor* 9:2, april 2003, 10 - 11. LEI, Den Haag, 2003.

Smit, A.B., J.H. Jager, H. Prins en R.W. van der Meer, *Gevolgen van de hervorming van het Europese landbouwbeleid voor de landbouw in Noord-Nederland*. Rapport 6.04.01. LEI, Den Haag, 2004.

Stokkers, R., J. Smid en J.T. Nienhuis, *Internationale concurrentiepositie van de Nederlandse Vollegrondsgroenteteelt*. Rapport 2.02.10. LEI, Den Haag, 2002.

Taskforce Noord-Hollands Midden, *Toekomst Veen(weide)gebied Noord-Hollands Midden; keuzevoorstel op hoofdlijnen*. Provincie Noord-Holland, 2003.

Theuws, L.W., R.W. van der Meer, J.S. Buurma en J.K. Nienhuis, *Ontwikkeling en normering van ondersteunend glas in Flevoland*. Rapport 2.03.14. LEI, Den Haag, 2003.

Wijnands, J., en H.J. Silvis (red.), *Onderweg; Concurrentiepositie Nederlandse agrosector*. Rapport 3.00.03. LEI, Den Haag, 2000.

Wijnen, C.J.M., *Landbouwontwikkeling in de Vechtstreek*. Mededeling 617. LEI, Den Haag, 1998.

Zeijts, van, H., E.B. Oosterveld, J.A.M. van Bergen & A.J. Tijhoff, *Toekomst voor de veehouderij in Noord-Kennemerland*. CLM 453. Utrecht, 2000.

Bijlage 1 Ondersteunend glas

Theuws et al. (2003) geven de volgende beschrijving van de term 'ondersteunend glas': 'Er zijn verschillende definities mogelijk over wat onder ondersteunend glas moet worden verstaan. Een eerste opvatting is dat ondersteunend glas dienstbaar is aan de vollegrondsteelten. Bij 'dienstbaar' kan gedacht worden aan het broeien van tulpenbollen of het opkweken van plantmateriaal. Een andere functie is dat ondersteunend glas zorgt voor een betere arbeidsbenutting van de vaste arbeidskrachten (ook de eigen arbeid). In perioden dat de buitenteelten weinig arbeid vragen, kan het personeel ingezet worden voor de activiteiten binnen. Ten slotte kan ondersteunend glas gebruikt worden om de inkomensbasis te verbreden. Alle drie de functies hebben gemeen dat het doel van ondersteunend glas is de toegevoegde waarde te vergroten en daarmee ook het inkomen te verhogen.'

Als uitgangspunt voor deze studie zijn de resultaten van de Landbouwtelling van het CBS gebruikt. Uit deze database zijn van alle bedrijven in Noord-Holland die glastuinbouw hebben diverse kengetallen opgevraagd, zoals de omvang van het bedrijf in areaal cultuurgrond en nge. Als de helft van de nge's van een bedrijf aan een bepaalde tak kan worden toegerekend, dan is het bedrijf een gespecialiseerd bedrijf. (De definitie van een gespecialiseerd bedrijf in deze notitie wijkt af van de gangbare. Doorgaans wordt een bedrijf pas als gespecialiseerd aangemerkt als meer dan $\frac{2}{3}$ van de nge's aan één bepaald bedrijfstak kan worden toegerekend. De afwijkende definitie is gehanteerd om vergelijking met rapporten over Noord-Holland van eerdere datum beter mogelijk te maken, onder andere met Buurma et al. (1996)).

Met behulp van het honingraatmodel (figuur 3.5) zijn bedrijven ingedeeld naar bedrijfstype. De verhouding van nge's per tak is daarbij doorslaggevend. De gespecialiseerde bedrijfstypen zijn aangeduid met twee gelijke hoofdletters en de gemengde bedrijven met twee verschillende hoofdletters. De verschillende hoofdletters verwijzen naar de beginletters van de onderscheiden bedrijfsonderdelen. Bij de gespecialiseerde bedrijfstypen omvat het aangeduide bedrijfsonderdeel zoals aangegeven minstens 50% van de bedrijfsomvang in nge. Bij de gemengde bedrijfstypen omvatten de beide aangeduide bedrijfsonderdelen samen minstens 50% van de bedrijfsomvang (en elk afzonderlijk minstens 20%).

In de centrale cel van de honingraat staan de gespecialiseerde glastuinbouwbedrijven. In de aangrenzende cellenring staan gemengde bedrijven van glastuinbouw met een ander bedrijfsonderdeel. In de buitenste cellenring staan afwisselend gespecialiseerde en gemengde bedrijfstypen. De bedrijven in deze ring kunnen per definitie voor maximaal 20% uit glastuinbouw bestaan. In de middelste cellenring van de honingraat heeft de glastuinbouw een aandeel van 20 - 50% van de bedrijfsomvang.

De glastuinbouw op een bedrijf mag maximaal de helft van de totale nge's van een bedrijf uitmaken om nog te kunnen spreken van ondersteunend glas. Immers als de nge's glas meer dan de helft van de totale bedrijfsomvang uitmaken, wordt het bedrijf gerekend tot een gespecialiseerd glastuinbouwbedrijf. De nge's die samenhangen met het broeien van bloembollen worden toegerekend aan de glastuinbouw. De bedrijven in figuur 3.4 uit de centrale cel GG zijn gespecialiseerde glastuinbouwbedrijven en vallen dus buiten de definitie van ondersteunend glas.

Bijlage 2A Werkwijze en uitgangspunten modelberekeningen

Uit het Informatienet van het LEI (BIN) zijn alle gespecialiseerde akkerbouw- en melkveebedrijven geselecteerd. De betreffende inkomensposten zijn gecorrigeerd voor de veranderingen in het beleid. Voor melkveebedrijven gaat het behalve om de melkprijs om de post 'omzet en aanwas', vanwege de quotumuitbreiding en de correcties voor afroaming of modulatie in het kader van de tweede peiler (Plattelandsbeleid). Die afroaming speelt ook bij de akkerbouwbedrijven een rol.

De effecten van de besluiten van 2003 zijn doorerekend nadat de effecten van Agenda 2000 zijn uitgewerkt. Zowel de dier- als de gewaspremies namen in de periode 1999 - 2003 toe en zijn in de totale toeslagen verwerkt. De totale toeslag is van belang, omdat hierover een premiekorting plaatsvindt van 5% indien deze de drempel van 5.000 euro overstijgt. De gehanteerde premies per dier en per gewas. Voor melk zijn op grond van de EU-verordening premiebedragen van 11,84, 23,65 en 35,50 euro per ton aangenomen voor respectievelijk 2004, 2005 en 2006. In bijlage 2A.1 zijn ook de regio's in Noord-Holland opgenomen met de bijbehorende regio-indeling voor gewaspremie. In de berekeningen is uitgegaan van de bedrijfsstructuur in het boekjaar 1999/2000. Weliswaar zal er vanuit de provincie geredeneerd een autonome bedrijfsvergroting plaatsvinden, maar het uitgangspunt in deze studie is het ondernemingsniveau. Op dit niveau is bedrijfsvergroting geen autonoom proces maar een strategisch besluitvormingsproces met dikwijls vergaande consequenties voor de omvang van het vreemd vermogen, de bedrijfsvoering en de mogelijkheden tot bijvoorbeeld verbreding, zoals natuurbeheer.

Bij het berekenen van inkomens en continuïteitsperspectieven van bedrijven in 2012 hebben de gehanteerde uitgangspunten doorslaggevende invloed op de uitkomsten. Daarom zijn ze in het deel A van deze bijlage per sector op een rij gezet. Ze hebben betrekking op de verwachte invulling van het beleid in de komende jaren en eventueel op aanvullende aannames bij de berekeningen.

B2A.1 Algemeen

Invulling beleid:

- een aantal zaken kan nog per lidstaat worden geregeld. Aangenomen is dat Nederland zoveel mogelijk volledig wil ontkoppelen, dat wil zeggen in de meeste gevallen 100%;
- de modulatie is als volgt ingebracht: korting van 3% in 2005, 4% in 2006, 5% in de daaropvolgende jaren (niet-cumulatief). De eerste 5.000 euro is vrijgesteld van modulatie;
- naast deze 'basiskorting' of modulatie kan een extra korting op de inkomstenstoelagen opgelegd worden in het kader van de zogenaamde 'financiële discipline'. Deze regel houdt in, dat in een vrijwel constant EU-budget voor de landbouw de extra uitgaven

voor hervorming van nog een aantal marktordeningen, waaronder suiker, en van de verwachte uitbreiding van de EU met Bulgarije en Roemenië in 2007 geneutraliseerd moet worden. Deze extra korting is in de studie op twee manieren doorgerekend: 15% bij een kortingsvrije voet van 5.000 euro en 10% zonder kortingsvrije voet. Deze korting komt dus bovenop de basiskorting van 5% bij een kortingsvrije voet van 5.000 euro.

Aanvullende aannames:

- bij de berekeningen is uitgegaan van de gemiddelde gegevens over het inkomen over de jaren 1995 - 1999 en de arealen van de verschillende gewassen in 1999. Over de periode tussen 1999 en 2003 is gecorrigeerd voor de gevolgen van Agenda 2000;
- er is geen rekening gehouden met inflatie, toenemende kg-opbrengsten en bedrijfsontwikkelingen;
- de toegepaste dier- en gewaspremies en de regio-indeling voor gewaspremie staan in respectievelijk de tabellen B2A.1, B2A.2 en B2A.3.

Tabel B2A.1 Toegepaste dierpremies

Diersoort	Premiebedrag (euro per dier)
Stieren	210
Zoogkoeien	200
Ooien	22,2
Slachtpremie runderen > 8 mnd.	115
Slachtpremie kalveren 1-8 mnd. < 160 kg	50
Slachtpremie zoogkoeien	100

Tabel B2A.2 Toegepaste gewaspremies (regio I/regio II)

Gewas	Premiebedrag (euro per ha)	
	Regio I a)	Regio II a)
Granen, oliehoudende zaden, braakland	446	310
Eiwithoudende gewassen	513	357
Maïs b)	420	420

a) In Regio I zijn de kg-opbrengsten gemiddeld hoger dan in Regio II. Deze indeling is gebaseerd op grondsoort. Regio I omvat klei-, zavel- en lössgronden; Regio II zand-, dal- en veengronden; b) Niet voor alle maïs wordt premie aangevraagd. Dit houdt verband met de aanvraag van de stierpremie waar een bovengrens van 1,8 GVE (Grootvee-Eenheid) per hectare voedergewas wordt gehanteerd. Indien maïs wordt meegenomen in deze berekening dan kan hiervoor geen premie worden ontvangen.

Tabel B2A.3 Regio-indeling voor gewaspremie (regio I/regio II) in Noord-Holland

Regio in Noord-Holland	Regio voor premiebedrag
Kennemerland	II
Kop van Noord-Holland	I/II
West-Friesland	I
Texel	II
Waterland en Droogmakerijen	I
Meerlanden	I
Gein-, Gooi- en Vechtstreek	II

B2A.2 Melkveehouderij en andere veehouderijtakken

Invulling beleid:

- de interventieprijzen van boter en magere melkpoeder dalen respectievelijk met 25% en 15%. Voor de melkprijs zou dat een daling van 20% betekenen. Meer waarschijnlijk is echter een melkprijzdaling van 16% door het grote aandeel van de diverse zuivelproducten dat niet in de interventie belandt maar als hoogwaardige eindproduct in het winkelwagentje van de consument;
- het melkquotum neemt met 1.5% toe;
- de regelingen voor schapen en rund- en kalfsvlees zijn nog niet helemaal duidelijk, maar omdat uitgegaan wordt van de status quo wat betreft bedrijfsontwikkeling doet de mate van ontkoppeling er niet zoveel toe. De modulatie is in ieder geval over het volledige uitbetalingsbedrag berekend. Overigens zal voor de toekomstige situatie de exacte invulling van de koppeling of ont koppeling van rund- en kalfsvlees wel grote gevolgen hebben; onder andere zullen premieplafonds de hoogte van de premie beïnvloeden (De Bont et al., 2003a; b).

Aanvullende aannames:

- de omvang van het quotum per doorgerekend bedrijf is aangepast teneinde deze in nationaal verband te laten overeenkomen met het totale Nederlandse melkquotum; deze exercitie is verricht in het kader van een eerdere studie van De Bont et al. (2003a);
- het aantal dieren is gecorrigeerd voor de ontwikkelingen tussen 1999 en 2002. Deze correctie heeft met name betrekking op de diersoort stieren.

B2A.3 Akkerbouw

Invulling beleid:

- bij eiwitrijke gewassen is uitgegaan van volledige ont koppeling;
- energiegewassen komen in Nederland weinig voor en zijn daarom in de berekeningen buiten beschouwing gelaten;
- bij granen is volledige ont koppeling aangenomen;
- omdat rogge qua oppervlakte een klein gewas is, is geen rekening gehouden met het besluit om rogge uit de interventie te stoten;
- de interventieprijs van granen daalt niet verder.

Aanvullende aanname:

De correctie voor Agenda 2000 bestaat bij granen uit een prijsdaling van 7.5% in zowel 2000 als 2001. Omdat bijna de helft daarvan (44%) is gecompenseerd is de netto prijs met 6.6% gedaald.

Bijlage 2B Berekeningen van continuïteitseffecten

Met behulp van het Financieel-Economisch Simulatiemodel (FES) van het LEI is in te schatten wat de effecten zijn van de beleidsmaatregelen op de financiële positie van landbouwbedrijven. Als input voor het model dienen de bedrijfsuitkomsten van de landbouwbedrijven uit het Informatienet van het LEI. Het model kan de bedrijfsvoering simuleren tot in dit geval 2012. Een uitgangspunt daarbij is dat het bedrijf op een gelijke wijze wordt voortgezet. Wat dat betreft is het model statisch: er vindt geen groei van de productie per bedrijf plaats. Wel krijgen de bedrijven als gevolg van de GLB-hervormingen te maken met wijzigingen in de kosten en opbrengsten. Het FES-model bepaalt aan de hand van de nieuwe inkomsten en uitgaven of de bedrijven nog in staat zijn vervangingsinvesteringen te doen. Als een bedrijf hier niet toe in staat is, kan de investering worden uitgesteld en worden bespaard op bijvoorbeeld gezinsuitgaven. Blijkt de investering nog steeds niet haalbaar, dan zal het productieapparaat verouderen. Het bedrijf kan uiteindelijk zelfs moeilijk voortgezet worden doordat banken geen krediet meer verschaffen.

Aan de hand van diverse parameters worden bedrijven ingedeeld in een bepaalde continuïteitsklasse. Een van deze parameters is de kasstroom. Ook de moderniteit (boekwaarde als percentage van de nieuwwaarde) van de duurzame productiemiddelen wordt meegenomen bij de bepaling van de continuïteitsklasse. Onderstaande klassen worden onderscheiden:

- 1 geen liquiditeitsproblemen, goede moderniteit en aan de financieringsbehoefte kan worden voldaan;
- 2 geen liquiditeitsproblemen, goede moderniteit en aan de financieringsbehoefte kan niet worden voldaan;
- 3 geen liquiditeitsproblemen, lage moderniteit;
- 4 liquiditeitsproblemen;
- 5 onvoldoende inkomen en vermogen om het bedrijf lang gaande te houden;
- 6 gestopt.

FES rekent met genormaliseerde opbrengsten en kosten, waardoor de invloed van het basisjaar op de uitkomsten wordt ingeperkt. Bovendien zijn niet zozeer de absolute uitkomsten van belang als wel de verschillen tussen de uitkomsten van beide scenario's. Het basisscenario gaat uit van de gemiddelde situatie over de jaren 1995 - 1999 genomen (genormaliseerd), gecorrigeerd voor Agenda 2000. In het scenario GLB-hervormingen zijn de wijzigingen verwerkt op het gebied van bijvoorbeeld melkquota en modulatie.

Bijlage 3A Ontwikkelingen in enkele veehouderijtakken en bijbehorende teelten

Ontwikkelingen in de melkveehouderij, de schapenhouderij en de teelt van gras en voedergewassen in Noord-Holland in de periode 1990 - 2002 en een verwachting voor 2015

Eenheid	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2015
Aantal bedrijven met melkvee	2.561	2.472	2.372	2.226	2.120	2.015	1.941	1.863	1.825	1.707	1.583	1.523	1.459	950
Totaal melk- en fokvee	180	181	174	168	164	162	162	157	154	150	141	145	140	122
waarvan:														
melk- en kalfkoeien	99	97	93	92	88	88	86	81	83	81	76	79	77	69
jongvee voor melkproductie	81	84	81	76	75	74	76	76	70	68	64	66	62	52
Melkquotum		600	600	595	596	591	590	587	585	575	574	578	578	580
Totaal ooien	142	151	149	153	143	143	147	136	132	132	126	119	108	< 100
Grasland (totaal in NH)	78.750	77.505	77.883	78.037	76.109	75.352	75.188	75.058	75.369	74.496	73.055	72.755	72.299	68.200
Voedergewassen (totaal in NH)	1.721	2.043	2.367	2.706	3.071	3.239	3.376	3.994	4.104	4.573	4.412	4.687	4.946	5.000
Voeropervlakte (totaal in NH)	80.471	79.548	80.249	80.743	79.180	78.591	78.564	79.052	79.473	79.069	77.467	77.442	77.245	73.200
Melkkoepen per bedrijf	38,6	39,1	39,2	41,4	41,7	43,4	44,1	43,4	45,4	47,7	48,1	51,6	52,9	73
Melkquotum per bedrijf		243	253	267	281	293	304	315	321	337	363	380	396	610

Bron: CBS, bewerking LEI.

Bijlage 3B Ontwikkelingen in de akkerbouw in Noord-Holland

Ontwikkelingen in de akkerbouw in Noord-Holland in de periode 1990 - 2002 en een verwachting voor 2015

	Eenheid	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2015
Aantal bedrijven met akkerbouw	Aantal	2.366	2.305	2.257	2.187	2.212	2.208	2.205	2.207	2.163	2.081	2.020	1.905	2.054	1.750
Granen	Ha	12.823	11.796	11.905	11.989	12.722	12.195	12.223	11.967	10.883	9.704	10.607	11.321	12.126	12.300
Peulvruchten	Ha	968	703	516	289	198	120	93	85	86	89	85	140	186	150
Graszaad	Ha	3.608	3.928	3.609	3.087	2.225	2.686	2.775	2.892	3.399	2.089	2.327	1.943	1.985	1.750
Handelsgewassen	Ha	309	265	222	211	351	310	205	207	208	218	195	207	151	100
Pootaardappelen	Ha	6.096	6.568	6.841	6.613	6.513	6.572	6.766	6.925	6.856	7.113	7.503	7.059	7.348	8.000
Consumptie-aardappelen	Ha	6.119	5.841	5.748	5.437	5.236	5.469	5.465	5.289	5.377	4.946	4.691	4.126	4.045	3.500
Suikerbieten	Ha	8.231	8.131	7.948	7.588	7.594	7.584	7.557	7.355	7.222	7.622	7.089	6.992	7.070	6.000
Uien	Ha	818	860	851	932	948	988	1.121	1.025	1.249	1.222	1.192	1.029	1.038	1.200
Overige akkerbouwgewassen	Ha	95	251	294	481	640	207	520	822	831	1.129	930	672	928	1.000
Voedergewassen	Ha	1.721	2.043	2.367	2.706	3.071	3.239	3.376	3.994	4.104	4.573	4.412	4.687	4.946	5.000
Braak en groenbemestingsgewassen	Ha	1.290	1.410	1.352	1.784	2.155	1.996	1.682	1.698	1.868	2.619	2.348	2.673	2.091	2.000
Totaal areaal akkerbouwgewassen	Ha	42.078	41.798	41.653	41.116	41.652	41.366	41.782	42.259	42.083	41.324	41.379	40.850	41.915	41.000
Totaal areaal Akkerbouwgewassen per bedrijf	Ha/bedrijf	17,78	18,13	18,46	18,80	18,83	18,73	18,95	19,15	19,46	19,86	20,48	21,44	20,41	23,40

Bron: CBS, bewerking LEI.

Bijlage 3C Ontwikkelingen in de bloembollenteelt in Noord-Holland

Ontwikkelingen in de bloembollenteelt in Noord-Holland in de periode 1990 - 2003 en een verwachting voor 2015

Eenheid		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2015
Aantal bedrijven met bloembollen	Aantal	2.040	1.956	1.835	1.753	1.680	1.620	1.571	1.570	1.471	1.445	1.351	1.273	1.245	≈1.200	750
Hyacint	Ha	432	424	382	398	405	441	496	519	574	566	602	640	668	714	700
Tulp	Ha	4.687	4.905	4.926	4.883	4.979	5.338	5.763	6.198	6.467	6.583	6.426	6.611	6.899	7.223	8.000
Narcis	Ha	1.035	985	872	833	818	882	924	945	975	1.132	1.188	1.215	1.317	1.311	1.400
Gladiool	Ha	292	356	372	265	303	283	276	271	286	273	260	227	271	242	250
Krokus	Ha	0	0	0	0	0	0	0	0	544	579	577	581	611	646	750
Lelie	Ha	1.904	1.918	1.983	1.997	2.089	2.046	1.899	1.795	1.807	2.035	2.166	1.987	1.797	1.587	1.400
Iris	Ha	699	660	672	659	634	624	581	586	606	663	612	557	567	524	550
Overige bol- en knolgewassen	Ha	1.135	1.195	1.213	1.240	1.228	1.301	1.325	1.372	980	1.123	1.137	1.135	1.357	1.452	1.450
Totaal areaal excl. bollenbroei	Ha	10.184	10.443	10.420	10.276	10.457	10.916	11.265	11.686	12.240	12.954	12.968	12.953	13.485	13.699	14.500
Totaal areaal per bedrijf	Ha/bedrijf	4,99	5,34	5,68	5,86	6,22	6,74	7,17	7,44	8,32	8,96	9,60	10,18	10,83	11,42	19,30

Bron: CBS, bewerking LEI.

Bijlage 3D Ontwikkelingen in de vollegrondsgroenteteelt in Noord-Holland

Ontwikkelingen in de vollegrondsgroenteteelt in Noord-Holland in de periode 1990 - 2002 en een verwachting voor 2015

	Eenheid	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2015
Aantal bedrijven met groenteteelt	Aantal	1.516	1.470	1.388	1.326	1.189	1.128	1.104	1.030	984	956	815	705	688	350
Aardbeien	Ha	62	53	74	56	42	46	37	74	56	55	33	19	18	5
Andijvie	Ha	21	23	18	20	13	15	12	21	10	6	6	18	15	20
Asperges	Ha	5	8	13	15	13	14	17	11	11	23	12	9	9	5
Augurken	Ha	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bewaarkool	Ha	1.290	1.365	1.379	1.482	1.344	1.375	1.423	1.433	1.413	1.341	1.201	1.062	1.166	1.100
Bloemkool	Ha	1.385	1.553	1.624	1.625	1.512	1.446	1.335	1.280	1.274	1.300	1.253	1.240	1.342	1.200
Broccoli	Ha	0	0	0	0	0	172	211	215	259	285	270	341	354	500
Sluitkool	Ha	575	674	700	678	530	693	705	720	698	744	659	671	780	700
Knolselderij	Ha	79	83	92	83	79	86	71	102	109	114	94	88	96	100
Kroten	Ha	0	0	0	0	0	194	184	211	232	272	156	211	233	200
Sla	Ha	123	106	152	177	195	156	219	228	207	255	235	330	353	400
Prei	Ha	27	32	52	36	49	42	36	19	17	19	13	7	6	5
Schorseneren	Ha	0	0	1	1	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Spinazie	Ha	40	36	27	31	22	25	30	35	37	45	33	57	55	50
Spruitkool	Ha	79	107	138	163	124	118	126	118	152	208	168	87	100	100
Stambonen	Ha	14	5	8	4	4	3	111	8	2	3	2	3	1	0
Stokbonen	Ha	1	2	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tuimbonen	Ha	91	62	80	108	44	63	45	16	1	2	1	0	1	0
Was- en bospeen	Ha	56	48	57	56	66	61	80	57	67	51	53	77	25	50
Winterpeen	Ha	439	567	455	446	470	492	572	500	538	624	508	528	598	600
Witlofwortel	Ha	690	682	539	605	484	405	437	460	440	462	375	293	304	300
Overige groenten	Ha	610	601	624	610	684	319	233	230	240	367	395	369	411	315
Totaal	Ha	5.588	6.008	6.034	6.197	5.678	5.726	5.885	5.737	5.763	6.175	5.467	5.409	5.866	5.650
idem per bedrijf	Ha/bedrijf	3,69	4,09	4,35	4,67	4,78	5,08	5,33	5,57	5,86	6,46	6,71	7,67	8,53	16,10

Bron: CBS, bewerking LEI.

Bijlage 3E Ontwikkelingen in de overige vollegrondsvollegroonden- en bedekte teelten

Ontwikkelingen in de overige vollegrondsteelten en de oppervlakte bedekte teelten in Noord-Holland in de periode 1990 - 2002 en een verwachting voor 2015

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2015
Droogbloemen	0	0	0	0	0	59	62	75	47	47	40	39	20	25
Overige bloemkwekerijgewassen	0	0	0	0	0	405	394	453	442	414	445	441	491	515
Totaal bloemkwekerijgewassen	395	427	411	438	453	465	455	528	490	461	484	480	511	540
Bos- en haagplantsoen	12	8	12	64	33	9	14	12	29	8	11	5	11	10
Laan- en parkbomen	18	22	19	7	7	5	5	6	7	6	6	12	12	10
Vruchtbomen	4	5	5	6	5	5	6	7	6	3	14	7	5	5
Rozenstruiken	8	6	4	9	7	6	10	8	4	7	5	9	6	5
Sierconiferen	39	39	43	43	38	40	37	39	41	37	36	30	28	25
Sierheesters en klimplanten	28	36	34	34	37	36	52	51	58	66	58	81	93	105
Totaal boomkwekerij	108	115	117	163	127	102	125	124	146	128	129	146	154	160
Vaste planten	108	121	122	130	123	117	145	135	138	199	196	190	188	200
Appel, totaal	727	737	771	745	734	710	737	720	652	637	508	468	446	350
Peer, totaal	485	494	516	525	539	547	548	535	536	581	535	608	592	575
Overige pit- en steenvruchten	59	63	53	62	64	57	55	51	60	57	74	57	64	60
Kleinfruit	22	22	20	20	21	21	20	17	18	43	16	14	18	15
Totaal fruit	1.292	1.316	1.360	1.352	1.358	1.335	1.359	1.322	1.266	1.319	1.134	1.147	1.119	1.050
Groentezaden	328	219	206	233	231	210	157	147	167	197	108	110	51	20
Bloemenzaden	22	31	34	28	32	31	32	44	33	33	34	24	20	30
Totaal tuinbouwzaden	350	250	240	260	263	241	190	191	199	230	141	134	71	50
Totaal overig vollegrondsteelten	2.253	2.229	2.250	2.344	2.324	2.260	2.273	2.300	2.238	2.336	2.085	2.096	2.044	2.000
Totaal bedekte teelten	998	1.018	1.027	1.029	1.027	1.015	1.004	1.019	1.041	1.059	1.051	1.037	1.011	1.000

Bron: CBS, bewerking LEI.

Bijlage 4   Inkomen uit bedrijf vanaf 1994 tot en met 2002 in diverse sectoren

Inkomen uit bedrijf vanaf 1994 tot en met 2002 in Noord-Holland en Nederland (x 1.000 euro per bedrijf)

	Melkvee		Snijbloemen		Potplanten a)		Bloembollen		Akkerb/groente	
	NH	NL	NH	NL	NH	NL	NH	NL	NH	NL
1994	25,6	35,2	28,0	47,3	45,6	58,4	108,3	110,2	60,3	55,6
1995	27,3	29,5	27,8	30,8	57,6	58,0	140,4	123,4	51,0	33,1
1996	22,8	24,5	53,4	43,2	67,0	70,2	59,9	60,8	33,8	22,5
1997	32,5	38,6	79,3	63,8	107,5	92,2	96,3	80,0	47,6	36,3
1998	26,4	33,4	86,0	77,3	57,5	72,2	134,4	114,7	56,0	47,1
1999	22,2	28,2	60,6	54,7		65,3	93,0	82,0	21,3	16,5
2000	28,0	35,5	86,0	77,5		62,0	105,0	92,5	19,5	18,0
2001	27,0	34,5	71,5	64,5		58,0	106,5	94,0	56,5	38,5
2002	20,5	26,0	96,0	86,5		86,0	84,0	74,0	22,0	10,5
gemiddelden:										
95-99	26,2	30,8	61,4	54,0	64,3	71,6	104,8	92,2	41,9	31,1
95-02	25,9	31,3	69,3	61,7	54,2	70,8	101,8	89,6	38,4	28,1

a) Vanwege een beperkte steekproefomvang zijn geen gegevens voor Noord-Holland beschikbaar vanaf 1999.

Bijlage 5 Overzicht bij de bijlagen 5A, 5B en 5C

In de bijlagen 4A - 4C staan gedetailleerde uitkomsten van de inkomensberekeningen. In bijlage 4A staan de bedrijfsgegevens van alle melkvee- en akkerbouwbedrijven in Noord-Holland en Nederland in het Informatienet van het LEI, boekjaar 1999/2000. Dit is de uitgangssituatie voor de berekeningen. In deze tabellen staan onder andere gemiddelde arealen cultuurgrond, akkerbouwgewassen en braak, aantallen dieren, melkquota, melkprijzen en -producties en de zetmeelpremie per ha.

Bijlage 4B geeft de berekeningen per bedrijfstype. In de eerste regel staan de gezinsinkomens uit bedrijf nadat de effecten van Agenda 2000 zijn verrekend. De mutatie van de opbrengsten (regel A) behelst de effecten van de verwachte melkprijsdaling van 16% en de uitbreiding van het melkquotum met 1,5%. De resulterende inkomensdaling bij de melkveebedrijven wordt voor een klein deel gecompenseerd door de uitbreiding van het melkquotum; daardoor neemt de veebezetting toe en als gevolg daarvan ook de post omzet en aanwas. Onder deze rubriek valt alleen de mutatie als gevolg van de nieuwe besluiten in de eindsituatie zoals deze in juni 2003 in Luxemburg zijn vastgesteld.

De mutatie in de toeslagen (regel B) heeft op dezelfde periode betrekking en draagt (vanaf 2006) 35.5 euro per ton geproduceerde melk. Deze toeslagen zijn nieuw, omdat de melkveehouderij niet zoiets als ha-toeslagen heeft gekend (behalve voor de snijmaïsteelt). Ze compenseren een deel van de totale opbrengstverlaging in regel A. De premiekorting (regel C) is gebaseerd op de totale directe betalingen. Deze staan verderop in de tabel gespecificeerd. Deze premies houden rekening met het werkelijk aantal hectares of dieren waarover premie is ontvangen. Ook kunnen er administratieve kortingen over de premies zijn opgelegd. Voor het eindjaar 2012 bedraagt de korting 5% van het totale bedrag aan directe betalingen, waarbij de eerste 5.000 euro vrijgesteld is. De resterende inkomens staan vermeld halverwege de betreffende bijlagen, gevolgd door een nadere specificatie van de totale directe betalingen zonder korting.

Vervolgens zijn de toeslagen (B), opbrengstdaling (A) en korting premie (C) in een percentage van het inkomen in 2002 en in 2012 uitgedrukt (bijlage 4C). Datzelfde is gedaan voor het totaal effect (A + B - C) in de drie scenario's voor kortingen op de toeslagen (voor een toelichting, zie bijlage 1A). Blok 4 geeft tenslotte een indicatie van de spreiding van de 'basiskorting' van 5% boven 5.000 euro.

Bijlage 5A Gevolgen hervorming GLB: bedrijfsgegevens

Bedrijfsgegevens	Noord-Holland		Nederland		Totaal
	Akkerbouw	Melkvee	Akkerbouw	Melkvee	
Aantal bedrijven (steekproef)	10	14	229	396	819
Aantal bedrijven (populatie)	546	1.472	10.137	27.804	56.808
Opp. cultuurgrond (ha/bedrijf)	38,1	35,8	49,6	32,8	28,7
Opp. granen (ha/bedrijf)	11,1	0,1	15,5	0,1	2,8
opp. mais	0,0	2,0	1,3	4,7	3,4
Opp. zetmeelaardappelen (ha/bedrijf)	0,0	0,0	3,6	0,0	0,6
Opp. braak	0,7	0,0	1,0	0,0	0,2
Opp. pootaardappelen	3,5	0,0	4,1	0,0	0,7
Opp. cons. aardappelen	6,6	0,0	6,1	0,0	1,3
Opp. suikerbieten	6,1	0,0	9,1	0,0	1,0
Opp. bloembollen	0	0,0	0,0	0,0	0,0
Opp. groenten	1,5	0,0	1,4	0,0	0,4
Overig cultuurgrond	8,6	33,7	7,5	28,0	18,3
Aantal melkkoeien (stuks per bedrijf)	0,0	46,0	0,0	48,6	24,8
Aantal ooiën	0,0	4,5	1,1	4,5	10,1
Aantal stieren	0,0	2,3	3,1	2,3	3,8
Aantal stuks vleesvee	0,0	6,9	9,2	6,9	13,7
Aantal stuks vleeskalveren (melkbasis)	0,0	1,0	0,0	1,0	12,1
Gebruiksmelkquotum (ton/bedrijf)	0	318	1	371	190
Melkprijs (euro per 100 kg)		31,66		32,55	
Melkproductie/koe		6.918		7.687	

Bijlage 5B Gevolgen hervorming GLB: effecten per product

Gevolgen hervorming GLB (eindsituatie 2012) voor landbouwbedrijven, naar bedrijfstype (in euro per bedrijf) > 16 nge (bij een 16% melkprijzdaling)

Bedrijfsgegevens	Noord-Holland		Nederland		Totaal
	Akkerbouw	Melkvee	Akkerbouw	Melkvee	
Gezinsinkomen uit bedrijf (euro/bedrijf, 1995-1999) na aftrek agenda 2000 effecten	35.947	26.000	32.200	31.000	33.999
Mutatie opbrengsten (door onder andere prijsdalingen en quotumuitbreiding) tussen 2002 en 2012 (euro per bedrijf)					
Totaal opbrengstverlaging (A)	0	-15.148	-16	-17.684	-9.005
w.v. Melkopbrengsten	0	-15.387	-16	-17.923	-9.130
omzet en aanwas	0	239	0	239	125
granen, olie en eiwitgewassen	0	0	0	0	0
Mais	0	0	0	0	0
Zetmeelaardappelen	0	0	0	0	0
Mutatie toeslagen tussen 2002 en 2012 (euro per bedrijf)					
Totaal mutatie toeslagen (B)	0	11.467	34	13.358	6.842
w.v. Zetmeelaardappelen	0	0	0	0	0
granen, olie en eiwitgewassen	0	0	0	0	0
Braak	0	0	0	0	0
Zoogkoeien	0	0	0	0	0
Melk	0	11.467	34	13.358	6.842
Mais	0	0	0	0	0
ooi	0	0	0	0	0
Stierpremie	0	0	0	0	0
slachtpremie	0	0	0	0	0
Korting premie C (per bedrijf; 5% > 5.000)	91	523	362	610	425
Totaal effect A + B - C (per bedrijf)	-91	-4.204	-344	-4.936	-2.588
Totale directe betalingen (incl. agenda 2000) zonder korting					
w.v. Zetmeelaardappelen	0	21	3.670	21	656
granen, olie en eiwitgewassen	5.377	51	6.015	51	1.068
Braak	292	20	436	20	81
Zoogkoeien	0	4	103	4	117
Melkkoeien	0	11.467	34	13.358	6.842
Mais	0	546	425	1.283	927
ooi	0	113	27	113	265
Stierpremie	0	82	121	82	127
slachtpremie	0	2.045	460	2.160	2.439
Totaal (per bedrijf)	5.669	14.349	11.291	17.092	12.523
Toeslag in % van inkomen 2002	16	55	35	55	37
Toeslag per hectare	149	437	228	521	436
Toeslag in % van inkomen 2012; (bij 5% korting > 5.000)	16	63	34	63	39

Bijlage 5C Gevolgen hervorming GLB: inkomenseffecten

Gevolgen hervorming GLB (eindsituatie 2012) voor landbouwbedrijven, naar bedrijfstype (in euro per bedrijf) > 16 nge (16% prijsdaling)

Bedrijfsgegevens	Noord-Holland		Nederland		Totaal
	Akkerbouw	Melkvee	Akkerbouw	Melkvee	
Mutatie in % van het inkomen 2002					
Toeslagen (totaal) (B)	0	44	0	43	20
Prijsdalingen (totaal) 16% (A)	0	-58	0	-57	-26
Korting premie 5%> 5.000 (I) (C1)	0	2	1	2	1
Korting premie 20%> 5.000 (II) (C2)	1	8	4	8	5
Korting premie 5%> 5.000 en 10% v. totaal (III) (C3)	2	8	5	7	5
Effect (I) (A + B - C1)	0	-16	-1	-16	-8
Effect (II) (A + B - C2)	-1	-22	-4	-22	-11
Effect (III) (A + B - C3)	-2	-22	-5	-21	-11
Mutatie in % van het inkomen 2012					
Korting premie 5%> 5.000 (I) (C1)	0	2	1	2	1
Korting premie 20%> 5.000 (II) (C2)	1	10	5	10	6
Korting premie 5%> 5.000 en 10% v. totaal (III) (C3)	2	10	5	10	6
Effect (I) (A + B - C1)	0	-19	-1	-19	-8
Effect (II) (A + B - C2)	-1	-29	-4	-29	-13
Effect (III) (A + B - C3)	-2	-28	-5	-28	-13
Euro per hectare mutatie t.o.v. 2002					
Toeslagen (totaal)	0	350	1	407	238
Prijsdalingen (totaal) 16%	0	-462	0	-539	-314
Korting premie	2	16	7	19	15
Effect (totaal)	-2	-128	-7	-150	-90
Verdeling van bedrijven (%) naar hoogte van de toeslag					
Geen toeslag	18	.	10	0	11
0-2.500 euro	0	.	9	0	8
2.500 - 5.000 euro	23	.	19	7	12
5.000 - 10.000 euro	44	.	33	17	20
10.000 - 25.000 euro	15	.	15	59	38
25.000-50.000 euro	0	.	13	15	11
> 50.000 euro	0	.	1	1	1
Totaal	100	.	100	100	100

Bijlage 6 Grondgebruik in Nederland op basis van DRAM

Inleiding

Met behulp van het Dutch Regionalised Agricultural Model (DRAM) kan onderzoek worden gedaan naar mogelijke verschuivingen in het regionale bouwplan. Deze verschuivingen zijn het gevolg van, veelal autonome, technische en prijsontwikkelingen op markten van inputs en outputs. Beleidsveranderingen spelen eveneens een rol. In het onderstaande worden resultaten gegeven voor 2012, waarbij uitgegaan is van zowel een optimistisch als een pessimistisch scenario wat betreft de ontwikkeling van de vraag naar aardappelen, groente en bloembollen. Daarnaast wordt rekening gehouden met de besluiten van de Europese ministers van landbouw van juni 2003 om het Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid te hervormen.

Regio's

DRAM beschrijft de landbouwsector in 14 regio's in Nederland. Op het kaartje van de 14 landbouwgebieden in DRAM blijkt Noord-Holland geen aparte regio te zijn. Het grootste deel van Noord-Holland valt binnen de grenzen van het Westelijk Weidegebied. Daarnaast behoren de gebieden Wieringen en Wieringermeer, Haarlemmermeer en Amstelland en Aalsmeer in DRAM tot de regio IJsselmeerpolders en maakt DRAM een apart onderscheid naar Overig Noord-Holland. Omdat geen aparte berekening is gemaakt voor Noord-Holland, wordt in het onderstaande verondersteld dat de effecten voor de Hollandse IJsselmeerpolders representatief zijn voor de effecten in met name het landbouwgebied Wieringen en Wieringermeer en in mindere mate voor de gebieden Haarlemmermeer en Amstelland en Aalsmeer. De effecten voor het Westelijk Weidegebied worden representatief verondersteld voor de overige landbouwgebieden in Noord-Holland.

Scenario's

We gaan uit van een tweetal scenario's die een beeld geven van de mogelijke ontwikkeling tot 2012 (tabel B.1). Gegeven de onzekerheid wat betreft de ontwikkeling van de vraag, gaan we uit van een optimistisch scenario en een pessimistisch scenario.

Uitgangspunten

De uitkomsten zijn sterk afhankelijk van de veronderstelde ontwikkeling van prijzen, productiviteit en efficiency. Met name de laatste twee zijn niet alleen een functie van autonome ontwikkeling in technologie maar eveneens van de ontwikkeling van de productiefactor managementkwaliteit van de ondernemers. Deze laatste hangt weer mede af van het aantal bedrijven, als we veronderstellen dat de managementkwaliteit op blijvende bedrijven gemiddeld beter is dan op stoppende bedrijven.

Met name in het weidegebied wordt uitgegaan van een zeer sterke daling van het beschikbare landbouwareaal, ruim -18%. Deze daling is gebaseerd op bestaande plannen

voor woningbouw, natuurontwikkeling, enzovoort.¹ In de Hollandse IJsselmeerpolders daalt het beschikbare areaal landbouwgrond slechts met 3.5%. De prijzen van akkerbouwgewassen dalen in zowel het optimistische als het pessimistische scenario met ruim 5% nominaal over de hele periode 2002 tot en met 2012, terwijl de prijzen van bloembollen en groente slechts dalen met 1% nominaal. De prijzen van de variabele inputs in de akkerbouw, groente en bloembollenteelt, stijgen met 10% nominaal. De productiviteit (fysieke opbrengst per hectare) stijgt met ongeveer 20% in de graan-, groente- en bloembollenteelt en met ongeveer 10% in de overige teelten. De efficiencywinst wordt in alle teelten gelijk verondersteld aan 10% minder fysieke input per hectare over de hele periode 2002 tot en met 2012.

Uitgangspunt met betrekking tot het mestbeleid is, dat Nederland in 2012 moet voldoen aan de Europese nitraatrichtlijn. Wat betreft het Europese Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB) wordt uitgegaan van de besluiten van de ministers van juni 2003 om het GLB te hervormen, waarbij alle directe betalingen, waar mogelijk worden ontkoppeld. Alleen zetmeelaardappelen blijven voor 60% gekoppeld. Daarnaast is met name in het optimistische scenario van belang dat de landbouwhervorming met zich meebrengt dat het areaal aardappelen en groente niet toe mag nemen tot boven het waargenomen areaal in de basis (te weten 2002). Dit geldt niet voor bloembollen.

Zoals hierboven aangegeven bestaat er grote onzekerheid met betrekking tot de ontwikkeling van de vraag. In het optimistische scenario gaan we uit van een toename van de vraag naar consumptie- en pootaardappelen met ongeveer 10%, een stijging van de vraag naar groente met ongeveer 30%, terwijl de vraag naar bloembollen toeneemt met ruim 40%. In het pessimistische scenario gaan we uit van een stijging in de vraag naar bloembollen met 20%, groente met 5% en aardappelen met 0%.

Resultaten

De resultaten wat betreft ontwikkelingen in het regionale bouwplan in de Hollandse IJsselmeerpolders, het Westelijk Weidegebied en totaal Nederland laten met name in het optimistische scenario een relatieve verschuiving zien van ruwvoedergewassen, grasland en snijmaïs, naar akkerbouw, groente en bloembollen. In het optimistische scenario is het areaal aardappelen en groente gelijk aan het areaal in 2002. Dit heeft te maken met de verandering in het GLB, die een verschuiving naar aardappelen en groente bemoeilijkt. Het areaal bloembollen neemt sterk toe. In het pessimistische scenario neemt het areaal aardappelen en groente juist af in de periode tot 2012. Het areaal bloembollen kan nog wel licht toenemen.

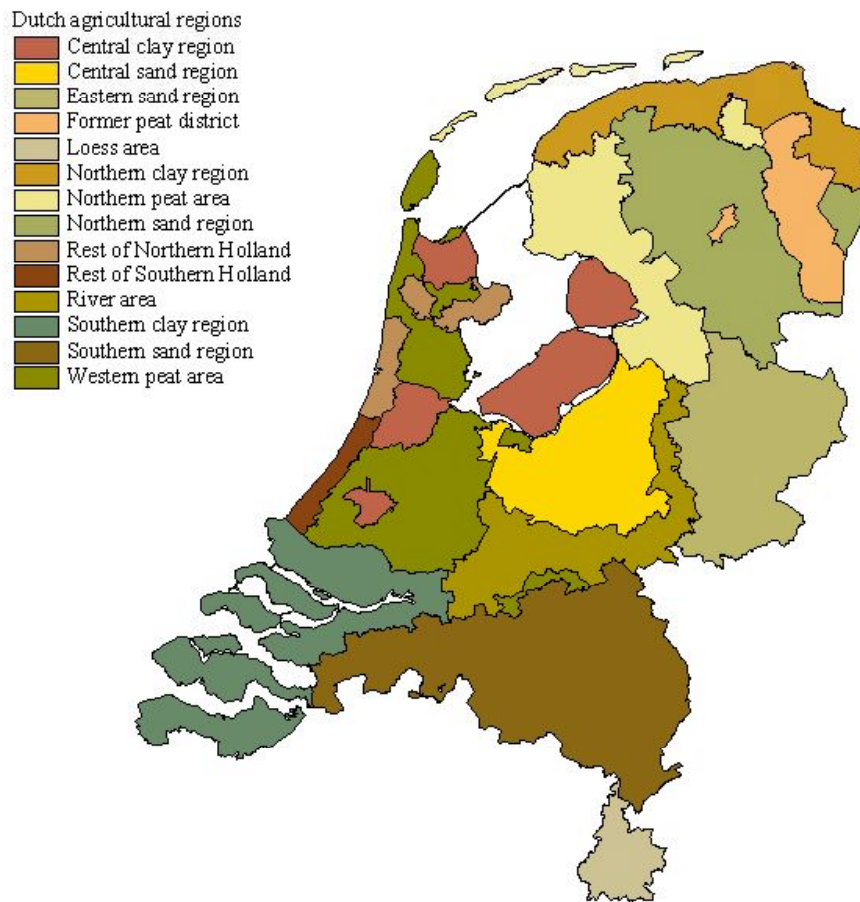
---

¹ Hier moet dus worden bedacht dat dit percentage geldt voor het hele Westelijk Weidegebied, terwijl de onttrekking van landbouwgrond specifiek voor Noord-Holland anders kan zijn.

Tabel B.1 Ontwikkelingen (in %) in het regionale bouwplan tot 2012 in verschillende scenario's in vergelijking tot het basisjaar 2002

Gewas	Gebied	2012	
		Verschil met 2002 (%)	
		Optimistisch	Pessimistisch
Grasland	Hollandse IJsselmeerpolders	-8.3	4.8
	Westelijk weidegebied	-22.8	-21.2
	Totaal Nederland	-7.8	-6.6
Snijmaïs	Hollandse IJsselmeerpolders	-29.6	-21.4
	Westelijk weidegebied	-54.1	-54.2
	Totaal Nederland	-17.6	-17.2
Granen	Hollandse IJsselmeerpolders	-8.8	-8.0
	Westelijk weidegebied	-7.5	-7.1
	Totaal Nederland	-4.8	-3.8
Poot-aardappelen	Hollandse IJsselmeerpolders	0.0	-5.0
	Westelijk weidegebied	0.0	-5.1
	Totaal Nederland	0.0	-4.9
Consumptie-aardappelen	Hollandse IJsselmeerpolders	0.0	-6.8
	Westelijk weidegebied	0.0	-6.8
	Totaal Nederland	0.0	-6.9
Overig akkerbouw	Hollandse IJsselmeerpolders	-2.8	-3.0
	Westelijk weidegebied	-1.1	2.9
	Totaal Nederland	-3.1	-3.1
Uien	Hollandse IJsselmeerpolders	0.0	-7.6
	Westelijk weidegebied	0.0	-7.8
	Totaal Nederland	0.0	-7.5
Vollegronds-groente	Hollandse IJsselmeerpolders	0.0	-4.1
	Westelijk weidegebied	0.0	-4.0
	Totaal Nederland	0.0	-4.0
Akkerbouwmatige tuinbouwgewassen	Hollandse IJsselmeerpolders	0.0	0.0
	Westelijk weidegebied	0.0	-0.1
	Totaal Nederland	0.0	-0.1
Bloembollen	Hollandse IJsselmeerpolders	15.5	4.7
	Westelijk weidegebied	16.7	5.3
	Totaal Nederland	16.1	5.0

Regio's in DRAM

Bijlage 7 Verslag eerste workshop

Verslag van een bijeenkomst met vertegenwoordigers van de agrarische sector over het onderzoek van het LEI naar de langetermijnperspectieven voor de landbouw en de Landbouwagonde 2004-2007 van de provincie Noord-Holland op 26 april 2004 te Purmerend

Aanwezigen:

Namens de sector: Marjan Barendregt-van Baar, Gerard Brouwer, Carolien Groenewegen, Albert Hooijer, Jan Jaap Jantjes, Christel Koole-Mantel, Ard Mooij, Louis de Poel, Simon Ruyter, Kees Stoop, Jan Swaag, Jan Uitentuis, Anne van Zanten.

Namens het LEI: Walter van Everdingen, Bert Smit.

Namens de provincie: Peter Hoogervorst, Jan Klijnstra (verslag).

1. Opening

Peter Hoogervorst opent de bespreking als gespreksleider. Hij geeft het doel van de avond weer. De provincie bereidt een Landbouwagonde voor, waarvoor de inbreng van de sector van grote waarde wordt geacht. Het Landbouw Economisch Instituut (LEI) voert onder andere als inbreng voor de Landbouwagonde een studie uit naar de ontwikkelingen in de agrarische sector in Noord-Holland.

2. Voorstelronde

De aanwezigen stellen zich kort aan elkaar voor.

3. Landbouwagonde 2004-2007

Jan Klijnstra van de provincie NH geeft een korte presentatie over de Landbouwagonde.

Vragenronde

Op een vraag wanneer het uitvoeringsprogramma verschijnt wordt meegedeeld dat het de bedoeling is het uitvoeringsprogramma voor de tweede helft van 2004 en voor het jaar 2005 gelijktijdig met de Landbouwagonde 2004-2007 uit te brengen. Van de zijde van de provincie wordt benadrukt dat de inbreng van de sector op hoge prijs wordt gesteld.

Discussie vindt plaats over de inzet voor biologische en duurzame landbouw. Het begrip duurzame landbouw wordt als onduidelijk beschouwd.

Komt er extra geld voor de Landbouwagonde? Van de zijde van de provincie wordt meegedeeld dat in ieder geval voor de nieuwe regeling 'Bevordering duurzame en biologische landbouw' geld komt. Ook dit jaar is voor dit doel geld beschikbaar. Gestreefd wordt nog dit jaar een tender voor de nieuwe regeling open te stellen. Verder is er nog geld voor het bestaande project 'herstructurering glastuinbouw'. Bezien zal worden of voor andere doelen extra geld nodig is.

4. Presentatie onderzoek Langetermijnperspectieven land- en tuinbouw provincie Noord-Holland

Bert Smit van het LEI geeft een presentatie over het bovenvermelde onderzoek.

Vragenronde

Een vraag wordt gesteld over de verhouding bedrijfsopvolgers in Noord-Holland en Nederland. Op een vraag over verbreding wordt geantwoord dat de inkomsten buiten het bedrijf hiertoe niet worden gerekend.

De vraag wordt gesteld of alleen Waterland als een zorgenkindje kan worden beschouwd. Hoe ziet het met de andere regio's? Het LEI antwoordt dat zij daarover graag de reactie van de aanwezigen verneemt.

Nagegaan zal worden of er een verschil bestaat tussen bewaar- en sluitkool.

De vraag wordt gesteld of de melkveehouderij wel verder zal intensiveren, gelet op onder andere het mestbeleid. Hoe wordt het begrip 'intensiveren' hier gebruikt?

Het in de samenvatting genoemde aantal bedrijven met akkerbouw is inclusief de bedrijven met maïs.

Geattendeerd wordt op het feit dat de droogmakerijen niet gelijk beoordeeld kunnen worden met de veenweidegebieden. Het LEI merkt op dat afzonderlijke cijfers voor Waterland en de droogmakerijen niet beschikbaar zijn.

Gewezen wordt op het feit dat de Wieringermeer steeds 'groener' wordt vanwege de vestiging van veehouders van elders.

Over de te verwachten groei van de bollenteelt is de sector optimistischer dan het LEI. Men verwacht op termijn toch wel een groei van 2% tegen de 1% van het LEI. De sector verwacht geen nadelige effecten van verzwarende van de zeekering, in verband met de door de provincie genomen keuze voor zeevaartse versterking.

De sector stelt dat de vrijkomende grond door de 'blijvers' wordt opgenomen. De effecten van cross compliance op het inkomen zijn nog niet te berekenen vanwege de nog niet voldoende uitwerking van dit principe. Voor een aantal boeren zal cross compliance compensatie betekenen voor de kortingen op de toeslagen.

5. Gedachtenwisseling over de door het LEI gestelde vragen

Algemeen

Van de zijde van de sector wordt benadrukt dat de provincie zich moet inzetten voor:

- ruimte om te ondernemen (schaalvergroting, verbreding);
- versterking ondernemerschap (onder andere kennisontwikkeling, kennisverspreiding).

Gepleit wordt om vooral in te zetten op economische duurzaamheid. Ecologische duurzaamheid wordt al door rijksbeleid bevorderd.

Tevens wordt gepleit voor inzet op vooral:

- bestemming - ruimtelijke ordening;
- verkaveling - structuurverbetering;
- ontwatering - structuurverbetering en waterbeheersing.

Opgemerkt wordt dat bij het onderdeel ontwatering er altijd sprake is van geschipper, waardoor geen enkele partij met het peil goed uit de voeten kan.

Uitleg wordt gevraagd over de reikwijdte van de LER (Landbouw Effect Rapportage). Van de zijde van de provincie wordt gezegd, dat met een LER het benodigde inzicht in de effecten van voorgenomen niet-agrarische ontwikkelingen voor de land- en tuinbouw beter zichtbaar worden gemaakt. Die kennis zal een rol spelen in de bestuurlijke besluitvorming, omdat de verschillende belangen die betrokken zijn bij de onderhavige activiteit beter onderling gewogen kunnen worden. Met een LER wordt ook inzicht verkregen in de uit te voeren maatregelen om voor de blijvende landbouwbedrijven goede productieomstandigheden te behouden.

Er wordt op gewezen dat ook de effecten van een nieuw bestemmingsplan op de landbouw beoordeeld zouden moeten worden.

Opgemerkt wordt dat de provincie vaak gezien wordt als een organisatie die beperkende regelgeving oplegt. Voorkomen moet worden dat agrariërs terechtkomen in onduidelijke en onwerkbare situaties, waardoor er geen perspectief meer is. Gepleit wordt voor het bieden van duidelijkheid en ontwikkelingsmogelijkheden.

Wanneer de politiek wenst dat de landbouw zich meer marktconform moet opstellen, dan moeten daarvoor ook de voorwaarden worden gecreëerd. De ondernemer moet dan ook beschikken over de instrumenten om te ondernemen.

Naar voren wordt gebracht dat de vergoeding van groene diensten te veel is opgehangen aan inkomensderving, veroorzaakt door beperkingen in de bedrijfsvoering. Op die manier leiden de inkomsten uit groene diensten niet tot versterking van de inkomenspositie.

De doelen die de provincie stelt voor biologische landbouw zouden te ambitieus zijn. Van de zijde van de provincie wordt uitleg gegeven over het voorgenomen beleid.

In de Vechtstreek wordt een grote diversiteit in bedrijfsontwikkeling en -stijlen verwacht, bij een krimp van het totaal areaal. Naast bedrijven met forse schaalvergroting ook bedrijven die een deel van inkomen uit natuur en recreatie of buitenshuis verwerven en daarmee het bedrijf in stand houden of vergroten. De vraag wordt gesteld of bedrijven die sterk in een bepaalde richting zijn gespecialiseerd moeilijker zijn over te nemen.

In de Kop wordt vooral het spoor van schaalvergroting en productiviteitsverbetering verwacht.

Afgevraagd of bij het snelle tempo van bedrijfsbeëindiging in sommige gebieden nog genoeg bedrijven aanwezig zijn om de grond te beheren. Moet in die situatie de overheid hervestiging van bedrijven van elders niet stimuleren?

Er wordt op gewezen dat de moeilijke situatie waarin de *veehouderij* in reservaatgebieden verkeert, dikwijls wordt vertaald naar de gehele sector in het gebied. De feitelijke situatie is dat in grote delen van het veenweidegebied (redelijk) goed kan worden geboerd. De discussie over de toekomst van de landbouw in de veenweidegebieden moet meer over de landbouwgebieden gaan, met het bedrijf als uitgangspunt.

De taskforce Veenweidegebieden moet uitgevoerd worden om de melkveehouderij in het kwetsbare deel van het gebied te behouden. Voor dit gebied zou een Plattelandsontwikkelingsplan (POP) gemaakt moeten worden. In het minder kwetsbare deel van dit gebied wordt grond gehuurd en gekocht door bedrijven van buiten het gebied.

Vanuit de Beemster wordt aangegeven dat het aantal niet-landbouwfuncties beperkt moet worden tot hooguit 1 à 2. Bij stapeling van meer functies 'valt het gebied om'. De reizende bollenkraam moet in stand worden gehouden.

In de Droogmakerijen (Purmer, Beemster, Schermer) vindt schaalvergroting plaats, deels door boeren die van elders komen. Het niveau van ondernemerschap is hiervoor hoog genoeg evenals de opvolgingsbereidheid. In dit gebied en ook in West-Friesland moeten reizende bollenkramen terecht kunnen.

Vanuit West-Friesland wordt aangegeven dat het kunnen benutten van IJsselmeerwater van essentieel belang is voor het handhaven van de huidige land- en tuinbouw. Gebiedseigen water kan daar niet volledig in voorzien.

In Kennemerland worden veehouders door de overheid uit het gebied gejaagd. De reizende bollenkraam is daar niet mogelijk en/of niet toegestaan en verbreding, zoals kamperen bij de boer, is slechts mondjesmaat toegestaan. Dat kan leiden tot een situatie van te veel land. Men voelt een juk van planologische beperkingen. Voor de veehouder in Kennemerland is meer beleidsruimte gewenst. Maximaal 10% van het areaal grond van de veehouders is voor de reizende bollenkraam geschikt. Je ziet in dit gebied een grote variatie in bedrijven ontstaan, onder andere veel boeren in deeltijd.

Vanuit de *akkerbouw* wordt in toenemende mate gemikt op specialisatie en schaalvergroting. Dikwijls zijn de bouwblokken ten gevolge van deze ontwikkelingen te klein. De ondernemer zou zelf met behulp van een ruimte voor ruimte-regeling de extra benodigde ruimte voor het bouwblok moeten kunnen regelen. Dit geldt overigens ook voor de veehouderij.

De WLTO zal binnenkort een visie over de akkerbouw uitbrengen. Die visie wil men ook aan Gedeputeerde Schipper overhandigen.

Wijzigingen in het suikerbeleid vormen een grote bedreiging. Suiker is de kurk van het akkerbouwbestaan.

De nabije toekomst ziet er voor de *vollegrondsgroenteteelt* niet gunstig uit. Als probleempunten worden gewasbeschermingsmiddelen en arbeid gezien. Op langere termijn zal de situatie wel weer aantrekken; over 10 jaar bekeken zal de situatie gemiddeld goed zijn. Over 10 jaar wordt niet meer dan 5000 ha vollegrondsgroenteteelt verwacht.

Voor de arbeidsvoorziening is het mogen beschikken over Polen gewenst.

Verwacht wordt een verschuiving naar (bewaar-)spitskool.

Ook in de vollegrondsgroenteteelt bestaat de wens tot vergroting van het bouwblok. Gelukkig is de grootschalige waterberging uit de lucht. Het door de provincie gevoerde flora- en faunabeleid wordt als wanbeleid betiteld.

De generatie die met verbreding begint wordt gezien als de laatst boerende generatie.

6. Rondvraag

Aandacht wordt gevraagd voor het LEI-rapport over de betekenis van de land- en tuinbouw in West-Nederland voor de welvaart. In dit rapport wordt ook aandacht geschonken aan de baten van natuur, landschap en cultuurhistorie in agrarische gebieden.

Gewezen wordt op het project multifunctionele biodiversiteit in akkerbouwgebieden.

Gewaarschuwd wordt voor een te grote afhankelijkheid van subsidiestromen. Deze stromen kunnen wegvallen door wisselend beleid van de overheid. Eenmalige projecten worden niet als duurzaam beschouwd.

Gemist wordt de aandacht voor de schapenhouderij; in Noord-Holland kennen we veel veehouders met schapen.

Afgesproken wordt dat we wat verder in het traject van de Landbouwagonde nog een keer bij elkaar komen.

7. Sluiting

Peter Hoogervorst sluit de bijeenkomst om circa 22.30 uur af en bedankt de aanwezigen voor hun waardevolle inbreng.